

Lucius : Zbornik radova Društva studenata povijesti "Ivan Lučić - Lucius", godina XVI., svezak 23.

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2021**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:463536>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

LUCIUS

ZBORNİK RADOVA DRUŠTVA STUDENATA POVIJESTI »IVAN LUČIĆ-LUCIUS«

Lucius

**Zbornik radova Društva studenata povijesti „Ivan Lučić – Lucius“
god. XVI., sv. 23, Zagreb, 2021.**

Nakladnik

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu Borongajska cesta 83d

Za nakladnika

prof. dr. sc. Pavo Barišić

Izdavač

Društvo studenata povijesti „Ivan Lučić – Lucius“ dsp.lucius@gmail.com

Glavni urednik

Vlatko Smiljanić

Uredništvo

Matija Čeh, Katarina Dogan, Karlo Foder, Lovre Jelaska, Monika Jerković, Filip Uzun

Recenzenti radova

Mijo Beljo, mag. educ. hist., prof. dr. sc. Stjepan Ćosić, doc. dr. sc. Zlatko Đukić,
doc. dr. sc. Stipica Grgić, prof. dr. sc. Željko Holjevac, [prof. emer. dr. sc. Mijo Korade](#),
prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol, prof. dr. sc. Olga Perić, prof. dr. sc. Hrvoje Petrić,
prof. emer. dr. sc. Drago Roksandić, doc. dr. sc. Zrinka Serventi, dr. sc. Filip Šimetin
Šegvić, doc. dr. sc. Vladimir Šumanović, doc. dr. sc. Vlatka Vukelić

Lektura i korektura

Korina Grbeša, Lovre Jelaska

Grafički urednik

Zvonimir Džoić

Tisak

Sveučilišna tiskara d.o.o.

Zbornik u pravilu izlazi jednom godišnje na hrvatskomu jeziku. Uredništvo provodi politiku otvorenog pristupa cjelovitim tekstovima objavljenih radova i drugim povezanim sadržajima objavljenim u časopisu. Politika recenziranja obuhvaća minimalno dvije pozitivne slijepe recenzije stručnjaka iz znanstvenoga područja, polja i grane koja je tematizirana u tekstu. Uredništvo na prijedlog dvaju recenzenata donosi konačnu odluku o kategorizaciji radova. Uredništvo osigurava kategorizaciju objavljenih recenziranih radova i to: izvornih znanstvenih radova, prethodnih priopćenja, preglednih radova, stručnih radova te prikaza knjiga, osvrta, intervjua, nekrologa i ostalih radova.

**© Lucius – Zbornik radova Društva studenata povijesti
„Ivan Lučić – Lucius“, Zagreb, 2021.**

**Zbornik je objavljen uz financijsku potporu
Studentskoga zbora Sveučilišta u Zagrebu.**

Tiskanje je dovršeno u ožujku 2021. godine.

ISSN 1333-6185 (tisak)

ISSN 2459-5438 (online)

UDK 93/94
378

ISSN 1333-6185 (tisak)
ISSN 2459-5438 (online)

LUCIUS

Zbornik radova Društva studenata povijesti
„Ivan Lučić – Lucius” godina XVI., svezak 23

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Zagreb, 2021.

SADRŽAJ

Vlatko Smiljanić

Riječ urednika 9

RADOVI

Karlo Foder

Vojni i politički aspekti vladavine

Antioha III. Velikog..... 13

Marin Buovac

Corinium - prilog rasvjetljavanju problematike oko

rimskih amfiteatara i gladijatorskih igara na

prostoru rimske provincije Dalmacije 53

Omer Merzić

Hannibal ante portas 60

Ivana Marinović

Ukapanje u drvenim lijesovima na prostoru ranosrednjovjekovne

Hrvatske 86

Marija Luketić

Krbavska bitka u očima Jurja Divnića i njezin značaj za hrvatsku povi-

jest..... 102

Ema Pašić i Dina Pašić

Razlozi pristupanja čizmara gradečkom i

kaptolskom cehu u ranom novom vijeku..... 112

Natko Nordin Muslić

Hrvatska 1848. u kontekstu europske povijesti 127

Dragan Grgić

Španjolski građanski rat 146

PRIKAZI KNJIGA

Lucian Borić

Mladen Tomorad, *Staroegipatska civilizacija, sv. 2: uvod u egiptološke studije*, Hrvatski studiji, Zagreb, 2017., 247 str. 160

Dolores Antunica

Antun Stražičić, *Dubrovački koluri: Uspon i pad srbokatolika*, ur. Stjepan Ćosić, Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, Dubrovnik, 2018., 223. str. 166

Karlo Foder

Zvonimir Freivogel, *Austrougarski bojni brodovi u Prvome svjetskom ratu*, Despot Infinitus, Zagreb, 2018., 243. str. 168

Ivan Smiljanić

Jože Pirjevec, *Tito i drugovi*, prev. Nina Sokol, Mozaik knjiga, Zagreb, 2012., 712 str. 171

Vlatko Smiljanić

XVII. Dies historiae, *Školstvo i društvene prilike kroz povijest u Hrvatskoj*, 26. studenoga 2019. 175

Bruno Bogović

Posjet studenata Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu Hrvatskom institutu za povijest, 21. listopada 2019. godine. 179

RAZGOVORI

Bruno Bogović

Prof. emer. dr. sc. Mijo Korade. 182

Fran Kos

Prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol. 190

IN MEMORIAM

Korina Grbeša

Akademik Radoslav Katičić..... 198

UPUTE ZA AUTORE..... 201

Riječ urednika

Povijest je, da tako kažemo, kraljevstvo razuma.

Benedikt XVI., Papa emeritus

Poštovani čitatelji,

u rukama držite novi broj Luciusa, zbornika radova Društva studenata povijesti „Ivan Lučić – Lucius“, najstarijega studentskoga časopisa studenata povijesti u Republici Hrvatskoj. Naš je glavni cilj prikupljanje i sistematiziranje studentskih radova povijesne tematike u jednoj serijskoj publikaciji i tako studentima povijesti omogućiti objavljivanje rezultata njihovih istraživanja. Ovaj svezak je rezultat rada od 2018. do 2020. godine, koji je više bio praktičan, a manje teorijski. Naši su članovi pomagali novim kolegama na studiju i značajno su se angažirali u svojstvu studenata-demonstratora. Sve to vrijeme primali smo radove naših kolegica i kolega, kako sa Fakulteta hrvatskih studija, tako i s drugih visokoučilišnih institucija, poput Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Filozofskoga Fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Odjela za povijest Sveučilišta u Zadru, ali i Filozofskoga fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Saznat ćete nešto više o vojnomu i političkomu aspektu Antioha III. Velikoga, o zanimljivome amfiteatru u Karinu, vojnim djelima Kartažanina Hanibala, ukapanjima u drvenim lijesovima na području Hrvatske u srednjemu vijeku, interpretaciji Krbavske bitke u očima Jurja Divinića, o zagrebačkim ranonovovjekovnim čizmarima, o Hrvatskoj tijekom 1848. i 1849. u kontekstu europske povijesti te o Španjolskome građanskom ratu s posebnom pažnjom na Kataloniju. Od ovoga broja započeli smo s kategorizacijom radova temeljem dvostrukih slijepih recenzija stručnjaka. Želja nam je čim više se približiti radu i organizaciji historiografskih znanstvenih časopisa te time postati relevantnom periodičkom publikacijom sa suvremenim znanstveno-stručnim obilježjima. Osim znanstveno-stručnih radova naših kolegica i kolega, donosimo prikaz atraktivnih historiografskih izdanja od stare do suvremene povijesti. Posjetili smo Hrvatski institut za povijest, a tu su i dvije subesjede, pokojnoga prof. emer. dr. sc. Mije Korade, prvoga profesora emeritusa Odsjeka za povijest Fakulteta hrvatskih studija te prof. dr. sc. Mirjane Matijević Sokol, dobitnice Nagrade za životno djelo „Ivan Lučić“ i dugogodišnje nastavnice Fakulteta. Zahvalili smo i prisjetili se našega profesora akademika Radoslava Katičića, koji je bio istaknuti nastavnik Fakulteta od njegovih početaka. Njegov je nekrolog sastavila studentica kroatologije i povijesti Korina Grbeša. Životi i velika djela tih triju profesora potvrđuju izjavu Thomasa Hobbesa: „Povijesti zapravo i nema mimo i izvan životopisa.”

Društvo studenata povijesti „Ivan Lučić – Lucius” od 2018. do kraja 2020. doživjelo je niz promjena u članstvu, ali i vrijednih aktivnosti. U suradnji s Društvom studenata kroatologije „Cassius” organizirali smo tribinu *200. obljetnica rođenja Petra Preradovića* 12. travnja 2018. godine. Na tribini su govorili doc. dr. sc. Kristina Milković, prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, prof. dr. sc. Slobodan Prosperov Novak, doc. dr. sc. Viktorija Franić Tomić i glumac Božidar Alić, koji je interpretirao poznate pjesme ovoga velikoga hrvatskoga pjesnika. Osim toga, bilo je riječi o njegovu časničkomu životu, romansiranom životopisu te njegovu mjestu u hrvatskomu književnomu kanonu.

Organizirali smo stručni obilazak Hrvatskoga sabora 29. svibnja 2018. godine za članove našega Društva. Nakon kratke nazočnosti sjednici u glavnoj dvorani, studenti su obišli dvorane Ante Starčevića i Josipa Šokčevića te proveli preostalo vrijeme u razgovorima sa saborskim zastupnicima.

Povodom 100. obljetnice od završetka Prvoga svjetskoga rata organizirali smo tradicionalni *Dies historiae*, koji je tada bio šesnaesti po redu, a nosio je naslov *Prvi svjetski rat – sto godina nakon* 5. prosinca 2018. Opsežne posljedice i promjene koje Prvi svjetski rat ostavlja svijetu predstavljaju opravdan razlog za ime kojim se taj rat naziva u historiografiji – Veliki rat. Kako se taj sukob najčešće predstavlja samo u svjetlu stradanja i negativnih događaja, cilj nam je bio znanstvenim skupom prikazati i drugu, pozitivniju stranu Velikoga rata sačinjenu od svih pozitivnih promjena naslijeđenih u društvu te razvojem i moderniziranjem istih. Organizacijski odbor skupa činili su Zdeslav Indir, Ivan Kučina, Maja Nikšić i Vlatko Smiljanić. Na skupu je govorilo ukupno osam izlagača i to s temama: izv. prof. dr. sc. Katarina Nina Simončić na temu *Modno ozračje Zagreba u vrijeme Prvoga svjetskoga rata*, dr. sc. Igor Despot s temom *Pozicija Austro-Ugarske Monarhije i Rusije uoči Prvoga svjetskoga rata*, a dr. sc. Filip Hamersak je pričao o *Kulturi sjećanja na bivšem Sočanskom bojištu (1915. – 1917.)*. Sa gledišta pravnih znanosti govorili su izv. prof. dr. sc. Zrinka Erent Sunko i dr. sc. Miran Marelja s naslovom *Posljedice pariške mirovne konferencije – pravno-povijesni aspekti*. Dr. sc. Marko Vukičević govorio je o *Životu i sigurnosti u gradu Zagrebu tijekom Velikoga rata promatran kroz djelovanje policijsko-redarstvenih službi*. Pukovnik Nikola Tominac govorio je o *Hrvatima u bitkama za Karpate*, a prof. dr. sc. Slobodan Prosperov Novak govorio je o sudbinama Frana Galovića, Mile Budaka, Vatroslava Jagića i Ive Vojnovića. Skup su pozdravili uvaženi gosti: izv. prof. dr. sc. Vesna Bedeković, predsjednica Odbora za znanost, obrazovanje i kulturu Hrvatskoga sabora, Dražen Klinčić, prof. iz Ministarstva kulture te glavni tajnik Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu Tomislav Vodička, prof.

Novo jednogodišnje vodstvo Društva izabrali smo 17. listopada 2019. godine. Za predsjednika je bio izabran Vlatko Smiljanić, za potpredsjednike

Karlo Foder i Filip Uzun, za tajnicu Monika Jerković te Lovre Jelaska kao zamjenik tajnika. Za predsjednika Nadzornoga odbora je izabran Matija Čeh.

Sedamnaesti po redu *Dies historiae* 26. studenoga 2019. organizirali smo s novom udrugom na Fakultetu hrvatskih studija, Udrugom za projektnu aktivnost studenata „Studia Croatica” na temu *Školstva i društvenih promjena u Hrvatskoj*, o čemu je više napisano u izvještaju koji se nalazi u ovome broju Zbornika.

Nedugo nakon toga doživjeli smo unaprjeđenje Hrvatskih studija u Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, što je članstvo s velikom radošću pozdravilo i podržalo.

Od 16. do 19. prosinca 2019. sudjelovali smo u humanitarnoj akciji „Kolokviraj ljubav“, već uobičajenoj humanitarnoj aktivnosti studentskih udruga koje djeluju pri Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu.

Epidemija koronavirusa omela je naše planove za organizaciju studentskoga interdisciplinarnoga simpozija na temu *Važnih bitaka hrvatske povijesti i njihovoj zastupljenosti u hrvatskoj historiografiji*. Unatoč tomu, „zasukali smo rukave” i prionuli dovršetku izdanja novoga broja *Luciusa*. Tijekom 2021. planiramo izdati novi broj *Luciusa*, zbornik radova sa znanstvenoga skupa o *Školstvu i društvenim promjenama* te organizirati već spomenuti studentski simpozij, ali i novi *Dies historiae* na temu *Uloga intelektualaca u oblikovanju hrvatskoga identiteta*.

Želim Vam da uživate čitajući naš novi svezak *Luciusa* i veselite se stjecanju novih znanja iz povijesti. Pri tomu imajte na umu životno važnu misao hrvatskoga političara i pravnika Eugena Kvaternika: „Budućnost se ne može bez poznavanja prošlosti graditi.”

Vlatko Smiljanić

ČLANCI

KARLO FODER

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
foderkarlo@gmail.com

Prethodno priopćenje

Primljeno 17. studenoga 2019.

Prihvaćeno 29. siječnja 2020.

Vojni i politički aspekti vladavine Antioha III. Velikog¹

Na temelju relevantnih izvora i literature, rad se bavi temom vojnih i političkih aspekata vladavine Antioha III. Velikog, vladara helenističkog Seleukidskog kraljevstva, koji vlada u periodu od 223. g. pr. Kr. do 187. g. pr. Kr. Rad prati Antiohovu vladavinu od njegova dolaska na vlast, preko pobuna protiv njegove vladavine, velike ekspedicije na istok, ratova s Egiptom i Rimom te završava njegovom smrću. Rad po prvi puta na hrvatskom jeziku donosi cjelovitu biografiju ovog zanemarivanog antičkog vladara.

Ključne riječi: Antioh III. Veliki, Seleukidsko kraljevstvo, helenizam, Rimska republika, Ptolemejevići

1. UVOD

1.1. TEMA

Tema ovoga rada je predstaviti vojnu i političku karijeru seleukidskog vladara Antioha III. Velikog. Stupivši na prijestolje Antioh je postao vladar jedne od najvećih država toga vremena. Jedine dvije države koje su se mogle usporediti veličinom bile su Maurijsko carstvo u Indiji i Kinesko carstvo Qin dinastije.² Već na početku svoje vladavine morao je riješiti krizu u kraljevstvu koje je bilo pogođeno pobunama i odcjepljenjem istočnih provincija. Zbog toga je morao ratovati skoro svake godine svoje vladavine kako bi stabilizirao svoje kraljevstvo. Antioh je uspio vratiti moć i utjecaj Seleukidskog kraljevstva na razinu iz vremena njegova osnivača Seleuka I., ali su Antiohovou smrću kraljevstvo i njegovi nasljednici

1 Završni rad pod mentorstvom doc. dr. sc. Mladena Tomorada obranjen 2018. godine na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu.

2 John D. GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, Barnsley, 2015., 6.

ponovno zapali u probleme te su sve teže na okupu držali tako veliku i multinacionalnu državu.

1.2. HISTORIOGRAFIJA

Život Antioha III. Velikog u usporedbi s drugim antičkim vladarima i vojskovođama je slabo obrađen u stranoj historiografiji, dok u hrvatskoj historiografiji gotovo da i nije obrađen. Što se tiče antičkih izvora, Antiohov život možemo pratiti u djelu *Povijest* grčkog povjesničara Polibija³ dok rimski povjesničar Tit Livije u svom djelu *Povijest Rima (Ab urbe condita)*⁴ i grčki povjesničar Apijan u *Sirijskim ratovima*⁵ obrađuju Antiohov životopis tijekom sukoba sa Rimom. U posljednjih par godina objavljene su i dvije biografije Antioha III. Michael Taylor je 2013. g. objavio knjigu *Antiochus the Great* dok je John D. Grainger 2015. godine izdao knjigu *The Seleucid Empire of Antiochus III: 223-187 BC* kao drugu knjigu trilogije o povijesti Seleukida. Grainger je 2002. g. napisao i knjigu pod nazivom *The Roman War of Antiochus the Great* u kojoj obrađuje Antiohov sukob s Rimom. Vrijedi spomenuti još i knjigu *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor* iz 1999. g. u kojoj autor John Ma detaljno obrađuje područje Male Azije pod vladavinom Antioha III. Vojnu karijeru Antioha III. možemo pratiti u knjizi *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, autora Bezalela Bar-Kochve u kojoj obrađuje najveće bitke Antiohove vladavine.⁶ François Chamoux u svojoj knjizi *Hellenistic Civilization* iz 2002. g. kratko obrađuje Antiohovu vojnu i političku karijeru u sklopu šireg opisa stanja na istočnom Mediteranu.⁷

2. SELEUKIDSKA DINASTIJA I PRETHODNICI ANTIOHA III.

Seleukidska dinastija je naziv za grčko-makedonsku kraljevsku dinastiju koju je osnovao Seleuk I. *Nicator* (grč. „Pobjednik“) (312. g. pr. Kr. – 281. g. pr. Kr.). Seleuk I. je kao jedan od časnika Aleksandra Velikog sudjelovao u osvajanju Perzije te je 326. g. pr. Kr. zapovijedao makedonskom pješadijom u bitci na rijeci Hidaspes protiv indijskog kralja Porusa.⁸ Nakon smrti Aleksandra Velikog (323. g. pr. Kr.), njegovi časnici, poznatiji kao Dijadosi, zaratili su zbog podjele Aleksandrove države. Seleuk je nakon

3 POLYBIUS, *Histories*, London, New York, 1889., V.-XXI.

4 TITUS LIVIUS, *The History of Rome*, London, 1935., XXXIII.-XXXVIII.

5 APPIAN, *The Foreign Wars*, New York, 1899., XI.1.-8.

6 Bezalel BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, Cambridge, 1976., 117-174.

7 François CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, Oxford, 2002., 99-139.

8 Jakob SEIBERT, „Seleucus I Nicator“ (<https://www.britannica.com/biography/Seleucus-I-Nicator>), 1.8.2018.

godina ratovanja zavladao Babilonijom (312. g. pr. Kr.).⁹ Oko 305. g. pr. Kr. osnovao je novu prijestolnicu, Seleukiju na rijeci Tigris i uzeo je titulu *basileus* (kralja).¹⁰ Svoje je kraljevstvo proširio na istok sve do granica Indije te je nakon odlučujuće pobjede protiv Antigona u bitci kod Ipsusa 301. g. pr. Kr. dobio velik dio Male Azije i Siriju. Upravo je u Siriji osnovao novi grad Antiohiju, koja je dobila ime po njegovu ocu Antiohu.¹¹ Taj će grad ubrzo zamijeniti Seleukiju na rijeci Tigris kao glavni grad kraljevstva. Seleuk je nakon početnih uspjeha na istoku i u Maloj Aziji odlučio osvojiti Grčku i Makedoniju te tako obnoviti kraljevstvo Aleksandra Velikog. U tom pokušaju ga je spriječio Ptolemej Keraunos koji ga je ubio 281. g. pr. Kr.¹²

Seleukovim nasljednicima bilo je veoma teško zadržati ogromno kraljevstvo na okupu. Antioh I. Soter (281. g. pr. Kr. – 261. g. pr. Kr.) proveo je većinu svoje vladavine suzbijajući pobunu u Siriji. Tijekom njegove vladavine započinju sukobi sa dinastijom Ptolemejevića iz Egipta koji su poznati kao Sirijski ratovi. Prvi sirijski rat (274. g. pr. Kr. – 271. g. pr. Kr.) vodio se zbog teritorija Koele Sirije. Antioh I. uspio je poraziti Gale koji su došli u Malu Aziju što je potaknulo dolazak Grka u kraljevstvo i osnovao je brojne nove gradove kao i njegov otac.¹³ Pred kraj vladavine neuspješno je ratovao protiv Pergama. Antioh II. Teos (261. g. pr. Kr. – 246. g. pr. Kr.) nastavio je ratovati protiv Egipta (Drugi sirijski rat), vratio je dijelove Anatolije, ali je isto tako izgubio Baktriju i Partsko kraljevstvo na istoku, koji su proglasili neovisnost.¹⁴ Seleuk II. Kalinikus (246. g. pr. Kr. – 225. g. pr. Kr.) vlada u vrijeme invazije Ptolemeja III. na Seleukidsko kraljevstvo (Treći sirijski rat). Ptolemej je pripojio sve seleukidske istočne provincije dok je njegova flota napala obale Male Azije. Seleuk je uspio zadržati posjede u središtu Male Azije te je nakon Ptolemejevog povratka u Egipat vratio sjevernu Siriju i zapadne iranske provincije.¹⁵ Njegov mlađi brat Antioh Hieraks pobunio se protiv njega i preuzeo vlast u Maloj Aziji.

9 „Seleukidi“, *Povijest svijeta*, Ljubljana, 2007., 547.

10 SEIBERT, „Seleucus I Nicator“ (<https://www.britannica.com/biography/Seleucus-I-Nicator>), 2.8.2018.

11 SEIBERT, „Seleucus I Nicator“ (<https://www.britannica.com/biography/Seleucus-I-Nicator>), 2.8.2018.

12 CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 63; David BRAUND, „After Alexander: the Emergence of the Hellenistic World, 323-281“, *A Companion to the Hellenistic World*, Oxford, 2003., 33.

13 Gwendolyn LEICK, *Who's Who in the Ancient Near East*, London, 1999., 16; Sheila L. AGER, „An Uneasy Balance: from the Death of Seleukos to the Battle of Raphia“, *A Companion to the Hellenistic World*, Oxford, 2003., 37; „Antiochus I Soter“ (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-I-Soter>), 2.8.2018.

14 LEICK, *Who's Who in the Ancient Near East*, 17; „Antiochus II Theos“ (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-II-Theos>), 2.8.2018.

15 LEICK, *Who's Who in the Ancient Near East*, 142; „Seleucus II Callinicus“ (<https://www.britannica.com/biography/Seleucus-II-Callinicus#ref80957>), 2.8.2018.

On je porazio Seleuka oko 235. g. pr. Kr. u bitci kod Ankire nakon čega se Seleuk povukao istočno od planine Taurus, prepustivši vlast u Maloj Aziji Antiohu Hieraksu.¹⁶

3. DOLAZAK ANTIOHA III. NA VLAST I MOLONOVA POBUNA

Seleuka II. naslijedio je Antiohov stariji brat, Seleuk III. Soter (225. g. pr. Kr. – 223. g. pr. Kr.). On je odlučio ponovno osvojiti teritorij Pergama u Maloj Aziji, pod Atalom I. General Andromah kojeg je Seleuk poslao na taj zadatak, bio je poražen te je Seleuk osobno krenuo s vojskom u pohod.¹⁷ Prešavši planinu Taurus, Seleuk III. je ubijen u zavjeri od strane dvojice vlastitih plaćeničkih časnika.¹⁸

Naslijedio ga je njegov mlađi brat Antioh III. (223. g. pr. Kr. – 187. g. pr. Kr.)¹⁹ koji je tada imao nepunih 20 godina.²⁰ Antioh nije bio spreman za preuzimanje prijestolja što potvrđuje i činjenica da je u trenutku smrti Seleuka III. bio u unutrašnjosti, u Babilonu ili Seleukiji na rijeci Tigris.²¹ Bio je udaljen dva do tri tjedna putovanja od središta kraljevstva koje je bilo u sjevernoj Siriji.²² Mlađi kralj je od početka svoje vladavine bio pod utjecajem guvernera provincija i ministara svog prethodnika Seleuka III. Vodeći među njima bio je Hermeias, prvi ministar Seleuka III.²³ Hermeias je pokazao veliku sposobnost u vođenju države te je imao apsolutnu kontrolu u donošenju odluka. Istovremeno se pokušavao riješiti svih mogućih protivnika, šaljući ih u udaljena mjesta kraljevstva ili nerijetko i ubojstvima.²⁴ Međutim, među ostalim članovima kraljevskog vijeća bilo je drugih *philoia* koji su bili premoćni da bi ih se Hermeias riješio. *Philoia* (kraljevski prijatelji), bio je naziv za ljude koje je kralj zapošljavao kao suce, guvernera,

16 LEICK, *Who's Who in the Ancient Near East*, 142; Ager 2003.: 45; „Seleucus II Callinicus” (<https://www.britannica.com/biography/Seleucus-II-Callinicus#ref80957>), 2.8.2018.

17 LEICK, *Who's Who in the Ancient Near East*, 142; „Soter Seleucus III” (<https://www.britannica.com/biography/Seleucus-III-Soter>), 3.8.2018.

18 LEICK, *Who's Who in the Ancient Near East*, 142; John MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, Oxford, 1999., 55; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 101; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 1.

19 Hans VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 3.8.2018.

20 CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 101; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 1.

21 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 1.

22 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 1.

23 CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 101; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 1.

24 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 2.

vojne zapovjednike ili izaslanike.²⁵ Akhaïos, Antiohov ujak, bio je guverner seleukidskih posjeda u Maloj Aziji.²⁶ Epigen, još jedan član kraljevskog vijeća, bio je profesionalni vojnik i vojni zapovjednik.²⁷ Četvrti član vijeća bio je Molon. Molon je postao najveća prijetnja Hermeiasu jer je postao satrap Medije u isto vrijeme kada je Hermeias postao prvi ministar u službi Seleuka III.²⁸ Molonov brat Aleksandar bio je satrap Perzije te su na taj način, dvojica braće, satrapi susjednih provincija koji kontroliraju više od trećine kraljevstva, postali velika prijetnja Hermeiasu i njegovu položaju.²⁹

Antioh III. bio je jedini preživjeli izravni muški potomak Seleuka I. te je pitanje njegove ženidbe postalo politička i diplomatska nužnost.³⁰ Odlučeno je da bi najprikladnija žena bila Laodika, čiji je otac, Mitridat II. bio kralj Ponta.³¹ Pregovori o vjenčanju stavljeni su na čekanje zbog izbijanja građanskog rata u Seleukidskom kraljevstvu. Molon i Aleksandar pobunili su se oko 222. g. pr. Kr., ne protiv kralja Antioha, već Hermeiasa.³² Polibije tvrdi da je razlog pobune bio „strah od okrutnog karaktera i malignog utjecaja Hermeiasa“³³, dok s druge strane Grainger u svojoj interpretaciji dodaje i Molonovu želju da „zamijeni Hermeiasa kao kraljev prvi ministar“.³⁴ Odmah nakon izbijanja pobune Epigen je predložio Antiohu da bi on osobno trebao povesti vojsku na istok i skršiti Molonovu pobunu.³⁵ Hermeias se tome odlučno suprotstavio smatrajući da bi Epigen mogao iskoristiti priliku i okrenuti vojsku i kralja protiv njega.³⁶ Kao alternativu, Hermeias je predložio da se na istok pošalju generali te da Antioh osobno povede pohod protiv tradicionalnog seleukidskog neprijatelja, Egipta. Kako bi bio siguran da kralj prihvati njegov prijedlog Hermeias je dao napisati krivotvoreno pismo u kojem se tvrdi da je Ptolemej III. prihvatio pomoći kraljevu ujaku Akhaïosu, brodovima i novcem, ako ovaj prihvati

25 Domenico MUSTI, „Syria and the East“, *The Cambridge Ancient History*, Volume VII: The Hellenistic World, Cambridge, 1984., 179; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 2.

26 PLB., V.40; CHAMOIX, *Hellenistic Civilization*, 101; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 2.

27 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 2.

28 PLB., V.40; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 3.

29 PLB., V.40; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 3.

30 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 4.

31 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 4.

32 PLB., V.41; AGER, „An Uneasy Balance: from the Death of Seleukos to the Battle of Raphia“, *A Companion to the Hellenistic World*, 48; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 7.

33 PLB., V.41.

34 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 7.

35 PLB., V.41; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 7.

36 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 7.

titulu kralja seleukidskih posjeda u Maloj Aziji kojih je bio guverner.³⁷ Antioh je nakon toga prihvatio Hermeiasov savjet i krenuo u pripreme za rat s Egiptom.

U međuvremenu, pregovori oko vjenčanja su uspjeli i Antioh je oženio Laodiku od Ponta.³⁸ Generali poslani na istok bili su Ksenon i Teodotos. Kada su stigli u Babiloniju povukli su se u gradove uvidjevši da ih Molonova vojska nadmašuje u brojnosti.³⁹ Kada je vijest o tome stigla do Antioha koji je započeo invaziju na Koele Siriju kroz Bekuu, poslao je još jednog generala (na nagovor Hermeiasa), Ksenoetasa na istok da pomogne skršiti pobunu.⁴⁰ Nakon početnih uspjeha, Ksenoetas je poražen i ubijen u borbi s Molonovim snagama. Molon je nakon pobjede nad Ksenoetasom osvojio Seleukiju na rijeci Tigris, Babilon i satrapiju Perzijskog zaljeva.⁴¹ Nakon toga zauzeo je gradove Douru-Europos na Eufratu i Douru na Tigrisu da bi zatim poveo neuspjeli napad na Suzu (nije uspio osvojiti akropolu).⁴² Potom se vratio u Seleukiju na rijeci Tigris kako bi osvježio svoju vojsku i obnovio zalihe. Molon se čak proglasio i kraljem što dokazuje novac koji je počeo kovati u Seleukiji.⁴³ Antioh III., čiji rat s Egiptom nije išao po planu, saznajući za poraz Ksenoetasa i Molonovo proglašenje kraljem, odustao je od daljnjih borbi na jugu Sirije te se povukao. Na zasjedanju kraljevskog vijeća u Apameji, Antioh je odlučio osobno povesti pohod protiv Molona.

Stigavši u Mezopotamiju Antioh je krenuo prema gradu Apoloniji, Molon je učinio isto nakon što je dobio vijest.⁴⁴ Kada su stigli, podigli su kampove udaljene oko 7.5 kilometara jedan od drugoga. Molon je pokušao napasti tokom noći, no odustao je kad je saznao da je 10 njegovih vojnika prebjeglo Antiohu.⁴⁵ Sljedećeg jutra došlo je do odlučujuće bitke. Glavni izvor za bitku je Polibije koji samo općenito opisuje položaj trupa i tijekom same bitke. Zbog toga nam nisu poznati brožčani podaci sukobljenih vojski. Oba zapovjednika postavili su svoje falange u sredinu, dok su na krilima bili konjanici.⁴⁶ Polibije spominje dio pješadije i konjanika koje je Antioh podijelio na dva dijela i postavio ih iza svojih krila, kao rezervne

37 PLB., V.42.

38 PLB., V.43; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 9.

39 PLB., V.43; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 9.

40 PLB., V.45; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 11.

41 PLB., V.48.

42 PLB., V.48; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 13.

43 CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 101; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 13.

44 PLB., V.52; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 117; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 16-17.

45 PLB., V.52; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 17.

46 PLB. V.53; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 119, 121; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 17.

trupe.⁴⁷ Bar-Kochva i Grainger se slažu da Polibijev opis bitke nije dosljedan jer očito favorizira Antioha III. Naime, Polibije tvrdi da su vojnici na Molonovu lijevom krilu prešli na Antiohovu stranu čim su ga ugledali.⁴⁸ To je omogućilo Antiohovim snagama da napadnu neprijateljsku falangu s leđa nakon čega se ona predala. Iako je Molonovo desno krilo ostalo odano, nakon što je okruženo, Molon je shvatio da mu je ostatak vojske poražen te je počinio samoubojstvo.⁴⁹ Bar-Kochva i Grainger tvrde da je malo vjerojatno da bi se Molonovo lijevo krilo predalo zbog „odanosti pravome kralju” jer se većinom sastojalo od konjanika iz Medije, koji su više odanosti pokazivali prema lokalnome satrapu nego kralju.⁵⁰ Kao alternativni tijek bitke, oba autora predlažu da su pobjedu Antiohu donijele rezervne trupe koje su izvele bočni manevar koji je odlučio ishod bitke, iako za to nema dokaza.⁵¹ Broj poginulih u bitci bio je relativno malen. Molonovo tijelo je razapeto i izloženo u prijevoju koji vodi prema Mediji, da služi kao upozorenje.⁵² Antioh je preživjele vojnike i časnike Molonove vojske primio natrag u svoju službu. Nakon povratka u Seleukiju na rijeci Tigris, Hermeias je kaznio gradske magistrare jer su se predali Molonu. Neki su prognani, a neki ubijeni te je Hermeias nametnuo gradu novčanu kaznu u iznosu od 1 000 talenata.⁵³ Antioh je intervenirao i smanjio kaznu na 150 talenata jer je primjetio da su Hermeiasove okrutne kazne samo povećale strah među lokalnim stanovništvom.

Antioh je prije povratka u Siriju odlučio kazniti vladara pod-kraljevstva Medije Atropatene, Artabazanesa koji je pomagao Molonu tijekom njegove pobune.⁵⁴ To je kraljevstvo bilo jedno od niza poluautonomnih država unutar Seleukidskog Kraljevstva. Hermeias se isprva protivio tome naumu, ali prema Polibijevim tvrdnjama, predomislio se kada je stigla vijest da je Antiohova žena Laodika rodila sina.⁵⁵ Hermeias je zatim podupro Antioha u naumu da napadne Mediju Atropatene u nadi da će kralj poginuti

47 PLB., V.53; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 119, 121; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 17.

48 PLB., V.54.

49 PLB., V.54; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 121; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 101; AGER, „An Uneasy Balance: from the Death of Seleukos to the Battle of Raphia“, *A Companion to the Hellenistic World*, 48; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 18.

50 BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 122; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 17.

51 BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 122-123; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 17.

52 PLB., V.54; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 101; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 18.

53 PLB., V.54; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 19.

54 PLB., V.55; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 20.

55 PLB., V.55; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 20.

što bi omogućilo Hermeiasu da postane regent Antiohova novorođena prijestolonasljednika.⁵⁶ Grainger ipak smatra da je u ovom slučaju Hermeias prikazan u najgorem mogućem svjetlu te da je Polibijev izvor, kasnija, pro-Antiohova propaganda.⁵⁷ Nakon što je Antioh prešao s vojskom u Mediju Atropatene, kralj Artabarzanes se odmah predao i pristao na sporazum.⁵⁸ Za to vrijeme Antioh je primio još dvije važne vijesti: Akhaioi, Antiohov ujak i dotadašnji guverner seleukidskih posjeda u Maloj Aziji, proglasio se kraljem, ali ga je pobuna njegove vojske spriječila da napadne Antioha⁵⁹; u Egiptu je umro Ptolemej III. i vlast je *de facto* preuzeo prvi ministar Sosibios što je destabiliziralo državu i dalo priliku Antiohu III. za novi napad na egipatske posjede u Koele Siriji.⁶⁰ Prije nego se mogao posvetiti tim zadacima, Antioh je prvo morao riješiti situaciju na vlastitome dvoru, prvog ministra Hermeiasa. Već prije zabrinut zbog Hermeiasove moći, utjecaja i namjera, skovao je urotu zajedno sa svojim liječnikom Apolofanesom. Pod krinkom bolesti, Antioh se udaljio od svojih čuvara koji su bili vjerni Hermeiasu te ga je pozvao na sastanak.⁶¹ Antiohovi urotnici su zatim Hermeiasa izboli do smrti.⁶² Prema Polibiju, u Apameji, Hermeiasovu suprugu su žene grada kamenovale do smrti, a njegove sinove djeca grada.⁶³ Antioh III. je tako u prve tri godine svoje vladavine uspio ugušiti Molonovu pobunu (222. g. pr. Kr. – 220. g. pr. Kr.)⁶⁴ i riješiti se najopasnijeg čovjeka u svojoj neposrednoj blizini, prvog ministra Hermeiasa.

56 PLB., V.55; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 20.

57 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 20.

58 PLB., V.55; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 20; VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 7.8.2018.

59 PLB., V.57; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 56; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 101; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 20; VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 7.8.2018.

60 Peter A. CLAYTON, *Chronicle of the Pharaohs*, London, 1994., 211; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 102; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 21.

61 PLB., V.56; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 22.

62 PLB., V.56; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 101; AGER, „An Uneasy Balance: from the Death of Seleukos to the Battle of Raphia”, *A Companion to the Hellenistic World*, 48; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 22; VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 7.8.2018.

63 PLB., V.56.

64 „Antiochos III Timeline” (https://www.ancient.eu/timeline/Antiochos_III/), 7.8.2018.

4. ČETVRTI SIRIJSKI RAT I AKHAISOVA POBUNA

Nakon što je ugušio Molonovu pobunu, Antioh se vratio u Siriju te je odmah započeo s pripremama za novi pohod protiv egipatskog vladara Ptolemeja IV. Filopatora. Grainger tvrdi da je Antioh u tom trenutku odlučio obnoviti kraljevstvo koje je naslijedio tako da obnovi njegovu izvornu veličinu i moć, kao iz vremena Seleuka I.⁶⁵

Ptolemej IV. Filopator (222. g. pr. Kr. – 204. g. pr. Kr.)⁶⁶ preuzeo je vlast sa nepune 22 godine.⁶⁷ Na početku svoje vladavine bio je pod utjecajem prvog ministra Sosibiosa koji je uz Ptolemejevu dozvolu dao ubiti njegovu majku Bereniku, brata Magasa i ujaka Lizimaha.⁶⁸ Ptolemej IV. više je preferirao živjeti u luksuzu nego vladati te je svu vlast stavio u ruke Sosibiosa.⁶⁹ Kuiper navodi kako je Ptolemej IV. bio slab i korumpirani vladar⁷⁰, dok Leick dodaje da je njegova vladavina označila početak opadanja Ptolemejskog kraljevstva.⁷¹

Novi rat koji je Antioh III. pokrenuo, poznat kao Četvrti sirijski rat (219. g. pr. Kr. – 217. g. pr. Kr.)⁷², ponovno je za cilj imao osvajanje Koele Sirije, ali i osvetu za Antiohov poraz u pohodu kroz Bekuu 221. g. pr. Kr. Zasedanje kraljevskog vijeća ponovno je održano u Apameji. Prijedlog koji je prihvaćen bio je onaj Antiohova doktora, Apolofanesa. On je predložio da prvi cilj novog pohoda bude osvajanje luke Seleukije Pierie, udaljene par kilometara od Antiohije.⁷³ Taj je grad bio pod egipatskom vlašću od 246. g. pr. Kr. kada ga je osvojio Ptolemej III.⁷⁴ Apolofanes je rođen upravo tamo i zato je imao i osobni motiv za osvajanje luke Seleukije. Antioh je s druge

65 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 23.

66 Mladen TOMORAD, „Kronologija Staroegipatske Povijesti“, (<https://www.starapovijest.eu/kronologija-staroegipatske-povijesti/>), 7.8.2018.

67 John P. MAHAFFY, *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, London, 1898., 128; Joseph G. MANNING, *The Last Pharaohs: Egypt under the Ptolemies, 305-30 BC*, Princeton, 2010., 77.

68 MAHAFFY, *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, 128; CLAYTON, *Chronicle of the Pharaohs*, 211; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 102; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 24.

69 CLAYTON, *Chronicle of the Pharaohs*, 211; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 102; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 24.

70 Kathleen KUIPER, *Ancient Egypt From Prehistory to the Islamic Conquest*, New York, 2011., 93.

71 LEICK, *Who's Who in the Ancient Near East*, 131.

72 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 56; AGER, „An Uneasy Balance: from the Death of Seleukos to the Battle of Raphia“, *A Companion to the Hellenistic World*, 48; „Syrian Wars“ (<https://www.britannica.com/topic/Syrian-Wars>), 9.8.2018.

73 PLB., V.58; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 29.

74 PLB., V.58; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 29.

strane također imao motive za osvajanje te luke. To je bio prvi grad koji je osnivač dinastije Seleuk I. osnovao u Siriji, u njemu su se nalazile grobnice Seleuka I. i Antioha I., bila je to jedna od tri velike luke kroz koju se roba mogla prevoziti iz Sirije i dalje u Mediteran i na kraju, bila je to utvrda sa ptolemejskom posadom vojnika, duboko u srcu Seleukidskog Kraljevstva, iz koje su se mogli vršiti napadi.⁷⁵

Antioh je prije samog napada na grad pokušao nešto što će koristiti u svim svojim budućim pohodima. To je bilo podmićivanje nižih ptolemejskih časnika i magistrata u gradu nakon što guvernera Leontiosa nisu uspjeli nagovoriti na predaju.⁷⁶ Nakon toga uslijedio je napad na grad. Antioh je svoju vojsku i mornaricu podijelio na tri dijela što je omogućilo da napadnu tri različita mjesta u gradu u isto vrijeme.⁷⁷ Guvernera Leontiosa su niži časnici koje je Antioh podmitio nagovorili da se preda ubrzo nakon početka napada, što je on i učinio. Luka Selukija tako je osvojena bez puno problema.

U otprilike isto vrijeme Antioh je primio pismo od Teodotosa, guvernera ptolemejske Koele Sirije, u službi Ptolemeja IV.⁷⁸ Teodotos je već neko vrijeme dobivao prijete sa ptolemejskog dvora te je u strahu za vlastiti život i ljut zbog nezahvalnosti ptolemejske vlade za njegovu službu odlučio prebjeći k Antiohu III.⁷⁹ Antioh je ohrabren tim činom nastavio pohod na jug, u Feniciju. Teodotos je za to vrijeme zauzeo glavni grad provincije Ptolemais (današnja Akra), dok je jedan od njegovih generala, Panaitolos, zauzeo Tir.⁸⁰ Jedan od generala lojalnih Ptolemeju IV., Nikolaos, zatim je opsjeo Teodotosa u Ptolemais. Antioh je dio svoje vojske ostavio da napadnu Brokoi, dok je s drugom polovicom krenuo pomoći Teodotosu.⁸¹ Putem je porazio slabašne snage koje je protiv njega poslao Nikolaos te je stigao do Ptolemais, nakon čega se Nikolaos povukao. Teodotos je zatim Antiohu predao gradove Ptolemais i Tir zajedno sa 40 brodova.⁸² Antioh je isprva planirao osvojiti Peluzij, utvrdu koja čuva ulaz u Egipat. Od toga je odustao kad je saznao da je Ptolemej IV. osobno podigao vojsku u Peluziju i blokirao bunare s vodom.⁸³ Ptolemejska vlada pokušala je usporiti Antioha pregovorima. Tražili su od Rodosa, Bizanta, Kizikosa i Etolske

75 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 29-30.

76 PLB., V.60; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 30.

77 PLB., V.60; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 31.

78 PLB., V.61; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 30.

79 PLB., V.61; MAHAFFY, *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, 130; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 124; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 30.

80 PLB., V.61; Mahaffy 1898.: 130; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 31.

81 PLB., V.61; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 31.

82 PLB., V.62; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 32.

83 PLB., V.62; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 32.

lige da pregovaraju u njihovu korist s Antiohom.⁸⁴ Iako pregovori nisu bili uspješni, dogovoreno je četveromjesečno zimsko primirje (zima 219./218. g. pr. Kr.), što je dalo vremena Antiohu i Ptolemeju za daljnje pripreme.⁸⁵

Vojna organizacija u Egiptu bila je zasigurno velika i skupa. U Aleksandriji su skupljeni svi plaćenici koji su već bili u službi Ptolemejevića i časnici su poslani u Grčku, Malu Aziju, Trakiju i na Kretu da unovače dodatne snage.⁸⁶ Nakon toga započelo se s treniranjem i organizacijom novih snaga, a između ostaloga, po prvi puta od početka vladavine Ptolemejevića, Egipćani su mobilizirani u vojsku te su ih učili taktikama makedonske falange.⁸⁷ Nakon isteka zimskog primirja, ptolemejski general Nikolaos, koji je u međuvremenu postao zapovjednik svih ptolemejskih snaga u Koele Siriji, zaobišao je gradove Ptolemais i Tir te je postavio svoje snage kod prolaza Porfirion.⁸⁸ Tamo je zajedno sa mornaricom odlučio pričekati Antiohov napad. Antioh je napredovao obalnom cestom zauzimajući gradove uz nju. To bi mu osiguralo bolju komunikaciju kad uđe u Palestinu. Putem je spalio gradove koji su se opirali (Trier i Kabounu) te je zauzeo Botris i Beritos.⁸⁹ Kada je napokon stigao do prolaza Porfirion, ptolemejska vojska je već utvrdila prolaz i postavila dodatne obrambene linije. U isto vrijeme kada i Antioh, stigla je i seleukidska mornarica pod zapovjedništvom Diognetos.⁹⁰ Antioh je svoju vojsku podijelio na tri zasebna kontigenta. Bitka na moru i kopnu započinje u isto vrijeme. Ptolemejske snage isprva su uspjele zaustaviti napad, no presudan je bio seleukidski napad koji je Teodotos poveo na brdu.⁹¹ Porazivši ptolemejske trupe na brdu napao je ostatak vojske u nizini nakon čega su ptolemejski vojnici razbijeni i krenuli u bijeg. Preživjeli su se zajedno sa mornaricom povukli u Sidon. Bar-Kochva zaključuje da je bitka kod Porfiriona pokazala uspješnost seleukidske vojske u taktičkoj fleksibilnosti, manevriranju i hrabrosti u teškim terenskim uvjetima.⁹²

84 PLB., V.63; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 32.

85 PLB., V.66; AGER, „An Uneasy Balance: from the Death of Seleukos to the Battle of Raphia“, *A Companion to the Hellenistic World*, 48; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 34.

86 MAHAFFY, *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, 131; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 32.

87 PLB., V.65; MAHAFFY, *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, 131; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 33; „Ptolemy IV Philopator” (<https://www.britannica.com/biography/Ptolemy-IV-Philopator>), 10.8.2018.

88 PLB., V.68; Bar-Kochva 1976.: 124; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 34.

89 PLB., V.68; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 34.

90 PLB., V.68; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 34.

91 PLB., V.69; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 127; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 35.

92 BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 127.

Antioh je potom pokušao napasti Sidon, no od toga je odustao zato što je grad bio dobro utvrđen i branio ga je veći broj vojnika.⁹³ Nakon toga Antioh je odlučio ignorirati ostatak obalnih gradova i utvrda koje nije uspio osvojiti te je krenuo u unutrašnjost Palestine. Grainger navodi kako je Antiohov cilj bio osvojiti Gazu što bi mu omogućilo da napadne sam Egipat ili bi grad poslužio kao obrana osvojenih posjeda u Palestini i Feniciji.⁹⁴ Antioh je od Sidona krenuo jugoistočno prema južnom dijelu Galilejskog jezera. Na području Jordanske doline osvojio je gradove Filoteriju i Skitopolis da bi nakon toga prešao rijeku Jordan i osvojio gradove Pelu, Abilu i Gadaru na istočnoj obali.⁹⁵ Naposljetku je pao i grad Filadelfija (Rabathamana) nakon čega je cijela Jordanska dolina bila u Antiohovim rukama.⁹⁶ Svim tim osvajanjima Antioh je na svoju stranu pridobio lokalne Arape, ali i dva ptolemejska zapovjednika, Hipolokusa i Kereasa, kojima je povjerio uspostavu vlasti u regiji Samariji.⁹⁷ Seleukidska se vojska zatim povukla u Ptolemais gdje su prezimili. Antioh je tako do 218. g. pr. Kr. osvojio skoro cijelu Koele Siriju (današnji Libanon), Feniciju i Palestinu, izuzev nekoliko dobro utvrđenih obalnih gradova i utvrda.⁹⁸

S početkom 217. g. pr. Kr. Antioh III. je nastavio s osvajanjima na jugu Palestine. U lipnju je bio na samom jugu Palestine te je osvojio Gazu.⁹⁹ Ptolemej IV. je u međuvremenu sakupio svoju veliku vojsku i krenuo prema Rafiji u blizini Gaze bojeći se da bi Antioh mogao izvršiti invaziju Egipta.¹⁰⁰ Kada je primio vijest, Antioh je okupio svoju vojsku i krenuo u susret Ptolemeju. Obje vojske zatim su se utaborile blizu Rafije, jedna nasuprot druge. Ptolemejska vojska sastojala se od 70 000 pješaka, 5 000 konjanika i 73 afrička slona.¹⁰¹ S druge strane, seleukidska vojska brojala je 62 000 pješaka, 6 000 konjanika i 102 indijska slona.¹⁰² Dok je Antioh imao neznatnu prednost u konjaništvu, ptolemejska falanga je bila brojčano puno jača od seleukidske te je uključivala i 20 000 Egipćana. Antioh je imao prednost što se tiče slonova jer su se manji egipatski slonovi bojali većih indijskih slonova. Nakon pet dana čekanja, Ptolemej i Antioh su odlučili započeti

93 PLB., V.70; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 35.

94 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 35.

95 PLB., V.70; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 35.

96 PLB., V.71; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 35.

97 PLB., V.71; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 35.

98 VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 12.8.2018.

99 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 37.

100 PLB., V.80; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 128; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 37.

101 PLB., V.79; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 129; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 37.

102 PLB., V.79; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 129; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 37.

bitku.¹⁰³ Oba vladara postavila su svoju vojsku na sličan način. Pješadija je bila u sredini, a na bokovima se nalazila konjica.¹⁰⁴ Antioh je dio svoje lake pješadije, zbog manjeg broja teške pješadije (falange), morao postaviti u glavnu borbenu liniju u sredini. Zbog uskog bojnog polja, ptolemejska falanga je bila postavljena u dublji red nego inače: umjesto 16 linija dubine bila je postavljena u 24 ili čak 32 linije.¹⁰⁵ Na desnom seleukidskom krilu kojim je zapovijedao sam Antioh, bilo je 60 indijskih slonova dok je ostatak bio na lijevom krilu.¹⁰⁶ Ptolemej je zapovijedao svojim lijevim krilom (nasuprot Antioha) na koje je postavio 40 afričkih slonova dok je ostatak bio na desnom krilu.¹⁰⁷ Prije početka bitke Ptolemej i Antioh su održali govore kako bi ohrabрили svoje vojnike. Bitka započinje napadom seleukidskih slonova sa desnog krila. Ptolemejski afrički slonovi su poraženi što je omogućilo Antiohu da sa svojom konjicom razbije ptolemejsko lijevo krilo i krene u potjeru.¹⁰⁸ Međutim u isto vrijeme, ptolemejski napad je razbio seleukidsko lijevo krilo što im je omogućilo da napadnu falangu s boka. Za to vrijeme obje falange su ostale na svojim položajima dok su se borbe vodile na krilima. Polibije tvrdi da se Ptolemej zatim ukazao među svojom falangom i inspirirao napad.¹⁰⁹ Seleukidska falanga nije dugo izdržala u borbi s ptolemejskom, što zbog brojčane nadmoći ptolemejskih snaga, što zbog opasnosti da budu napadnuti s boka i s leđa. Nakon što se elitni dio seleukidske falange neko vrijeme opirao, na kraju se cijeli seleukidski centar krenuo povlačiti. Antioh je tako izgubio bitku jer sa svojom konjicom nije bio prisutan u sredini bojišta nego je nastavio tjerati razbijeno ptolemejsko lijevo krilo.¹¹⁰ Po završetku bitke, Antioh je izgubio 14 000 pješaka (10 000 ubijeno, 4 000 zarobljeno), 300 konjanika i 5 slonova, dok je Ptolemej izgubio 1 500 pješaka, 700 konjanika, 16 slonova je ubijeno dok su ostali zarobljeni.¹¹¹ Nakon bitke, dogovoreno je primirje nako čega su obje strane pokopale mrtve. Antioh se potom vratio u Siriju te je poslao svoje poslanike u Egipat da dogovore dugotrajniji mir.¹¹² Odrednice mira

103 PLB., V.82.

104 PLB., V.82; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 134-135; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 38.

105 BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 135; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 38.

106 PLB., V.82.

107 PLB., V.82.

108 PLB., V.84; MAHAFFY, *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, 133; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 135; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 38.

109 PLB., V.84.

110 PLB., V.85; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 137.

111 PLB., V.86; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 39.

112 PLB., V.87; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 40.

nisu u potpunosti jasne, ali se zna da je Antioh pristao napustiti sva osvojena područja u Palestini i Feniciji, koja su potom vraćena pod ptolemejsku vlast, nije morao platiti ratnu odštetu te je zadržao Seleukiju Pierieu.¹¹³

Iako je Ptolemej pobijedio Antioha, nije mogao dugo slaviti zbog početka pobune Egipćana koja će znatno oslabiti Ptolemejsko kraljevstvo.¹¹⁴ Nakon sklopljenog mira sa Ptolemejem IV., Antioh se mogao posvetiti problemu u Maloj Aziji, tj. Akhaiosu. Akhaios je od 222. g. pr. Kr. ratovao protiv pergamskog kralja Atala I., ali su borbe završile iste godine ili 221. g. pr. Kr.¹¹⁵ Dok je Antioh ratovao u Koele Siriji, Akhaios je širio svoj teritorij u zapadnoj i središnjoj Maloj Aziji, povećavao je svoje vojne snage i pripremao se za sukob sa Antiohom koji je postao neizbježan nakon što se proglasio kraljem. Atal I. je to iskoristio tako da je osvojio sav teritorij koji je ranije izgubio od Akhaiosa.¹¹⁶ U proljeće 216. g. pr. Kr. Antioh III. je krenuo u pohod protiv Akhaiosa prešavši planinu Taurus.¹¹⁷ Uspio je također sklopiti savez sa Atalom I. protiv Akhaiosa.¹¹⁸ Antioh je bez velikih poteškoća vratio većinu teritorija koji su bili pod Akhaiosovom vlašću.¹¹⁹ Do 214. g. pr. Kr. Akhaios se povukao u glavni grad provincije, Sard.¹²⁰ Nakon što je bio pod opsadom godinu dana, Sard je osvojen i opustošen od strane seleukidske vojske.¹²¹ Akhaios se neko vrijeme skrivao u akropoli, no uhvaćen je u pokušaju bijega.¹²² Antioh je Akhaiosa osudio na smrt te je smaknut na prilično okrutan način: odrezane su mu ruke i noge, zatim

113 MAHAFFY, *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, 134; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 102; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 40.

114 PLB., V.107; MAHAFFY, *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, 135; CLAYTON, *Chronicle of the Pharaohs*, 211; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 103; AGER, „An Uneasy Balance: from the Death of Seleukos to the Battle of Raphia“, *A Companion to the Hellenistic World*, 48; KUIPER, *Ancient Egypt From Prehistory to the Islamic Conquest*, 93.

115 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 58; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 44.

116 PLB., V.77; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 58-59; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 47.

117 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 59.

118 PLB., V.107; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 104; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 49; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 59-60; VOLKMANN, „Antiochus III the Great“ (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 14.8.2018.

119 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 60-61.

120 PLB., VII.15; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 61; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 49.

121 PLB., VII.18; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 61; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 50.; VOLKMANN, „Antiochus III the Great“ (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 14.8.2018.

122 PLB., VIII.22; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 61; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 50.

mu je odrubljena glava, dok su ostaci sašiveni u magareću kožu i razape-
ti.¹²³ Grainger navodi kako je tako okrutna kazna izvršena da bi se što više
ponizilo pobunjenika Akhaiosa, uklonile sve naznake njegove kraljevske
titule te da bi se upozorili svi potencijalni pobunjenici protiv seleukidske
vlasti.¹²⁴ Antioh je isprva strogo kaznio Sard, ali je ubrzo ublažio kaznu
čime je želio poslati dvije poruke: oštre mjere za pobunjenike i velikoduš-
nost za pokorenje.¹²⁵ Antioh je za novog guvernera seleukidskih posjeda
u Maloj Aziji postavio vjernog Zeuksisa te je i sam neko vrijeme proveo
vladajući u Maloj Aziji.¹²⁶ Isto tako, Antioh je naselio 2 000 židovskih obi-
telji iz Babilonije u Lidiju i Frigiju u Maloj Aziji kako bi spriječio neredu.¹²⁷

5. EKSPEDICIJA NA ISTOK I POVRATAK U MALU AZIJU

Sljedeći zadatak za Antioha koji je odlučio obnoviti moć Seleukidskog
kraljevstva bilo je vratiti pod svoju vlast odmetnute satrapije na istoku.
Grainger navodi kako je Antioh morao riješiti dva važna problema: kako će
postupiti prema teritorijima koji su proglasili neovisnost, kao npr. Baktrija
i Partsko kraljevstvo te kako će spriječiti druge dijelove svog kraljevstva
da učine isto, s obizrom da su neki od njih krenuli u tom smjeru zbog pre-
okupacija seleukidske vlade ratovima i pobunama na zapadu.¹²⁸

Svoju ekspediciju, koja se naziva *Anabasis* (ekspedicija prema unu-
trašnjosti kontinenta), Antioh je započeo 212. g. pr. Kr.¹²⁹ Prvo je napao
Armeniju i opsjeo njihov glavni grad Arsamosatu.¹³⁰ Lokalni se kralj
Kserkso predao zbog straha da Antioh ne osvoji njegovu kraljevsku palaču
što bi ostatak njegovih posjeda dovelo u stanje nemira.¹³¹ Antioh je oprostio
Kserksu dio duga koji je njegov otac dugovao seleukidskom kralju te mu
je Kserkso poklonio 300 talenata, 1 000 konja i 1 000 mazgi.¹³² Kserkso
je isto tako ostao kralj Armenije, sada vjeran Antiohu, te se oženio za

123 PLB., VIII.23; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 61; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 104; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 51.

124 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 51.

125 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 52.

126 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 62; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 52.

127 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 63; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 53.

128 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 56.

129 CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 104.

130 PLB., VIII.25; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 57.

131 PLB., VIII.25; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 59.

132 PLB., VIII.25; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 104; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 59.

Antiohovu sestru Antiohis.¹³³ Nije poznato gdje je Antioh bio 211. g. pr. Kr., ali Grainger nagađa da je najvjerojatnije nazočio lokalnim religijskim ritualima u Babilonu i Seleukiji na rijeci Tigris te je ujedno sakupljao vojsku i zalihe za daljnji pohod na istok.¹³⁴ Veličina vojske koju je Antioh imao na ovoj ekspediciji nije poznata. Grainger pretpostavlja da je imao oko 6 000 konjanika, 15 000 teških pješaka, 10 000 lakih pješaka te 2 000 Krećana – otprilike 35 000 vojnika sveukupno.¹³⁵

Antioh zatim prelazi u Mediju te je u glavnom gradu Ekbatani sakupio svoje snage. U hramu Aene naredio je da se uzme zlato i srebro koje je zatim iskorišteno za kovanje kovanica u iznosu od oko 4 000 talenata kojima je Antioh mogao plaćati svoje vojnike.¹³⁶ Napustivši Ekbatanu Antioh je krenuo na istok putujući ahemenidskom kraljevskom cestom koji vodi iz Babilona na istok. Što se tiče daljnjeg tijeka ekspedicije, Polibije kao jedini izvor, je fragmentaran. Kratko se spominju samo dva glavna pohoda, onaj protiv Partskog kraljevstva te Baktrije.

Antioh III. je oko 209. g. pr. Kr., prije napada na Partsko kraljevstvo, svog jedanaestogodišnjeg sina Antioha proglasio suvladarem (od tada će biti poznat kao „Antioh Mlađi Kralj“).¹³⁷ Pohodi protiv Partskog kraljevstva i Baktrije bili su puno teži nego što je Antioh isprva mislio. Partski kralj Arsak II. naredio je da se svi bunari na putu do glavnog grada unište.¹³⁸ Putujući kraljevskom cestom južno od planina Elburz, Antioh je bez problema prošao kroz Kaspijska Vrata i zauzeo glavni grad Partskog kraljevstva, Hekatompileos jer se Partska vojska povukla na sjever.¹³⁹ Nakon što je odmorio vojsku i obnovio zalihe Antioh je krenuo na sjever prema Hirkaniji. Da dođe do Hirkanije morao je proći kroz istočni kraj planina Elburz. Dok je seleukidska vojska prolazila kroz jedan uski prolaz napadnuta je iz zasjede.¹⁴⁰ Usprkos zasjedi, Antiohova vojska je uspješno porazila neprijatelja i krenula dalje. Zatim su osvojeni gradovi Tambraks i Sirinks nakon čega je Arsak II. zatražio primirje i postao još jedan od niza kraljeva odanih Antiohu (kao vladari pod-kraljevstava Medije Atropatene i Armenije) te je pristao plaćati danak.¹⁴¹

133 PLB., VIII.25; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 59.; VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 15.8.2018.

134 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 59-60.

135 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 62.

136 PLB., X.27; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 104; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 63-64.

137 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 67.

138 PLB., X.28; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 67.

139 PLB., X.28; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 67.

140 PLB., X.29-30; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 142-145; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 68.

141 PLB., VIII.25, X.31; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 104; GRAINGER, *The*

Nakon uspješnog pohoda protiv Partskog kraljevstva, Antioh je krenuo dalje na istok prema Baktriji, još jednoj bivšoj seleukidskoj satrapiji koja se odcijepila. Sa baktrijskim kraljem Eutidemom sukobio se kod rijeke Arios.¹⁴² Polibije tvrdi da je Eutidemos imao 10 000 konjanika dok je Antioh imao samo 2 000 konjanika svoje kraljevske garde i 2 000 lakih pješaka.¹⁴³ Grainger smatra da je brojka od 10 000 baktrijskih konjanika preuveličana jer je Polibijev izvor vjerojatno bila kraljevska obavijest o pobjedi.¹⁴⁴ Antioh je u bitci pokazao veliku hrabrost jer se borio na prvim crtama sa svojim konjanicima te je pobijedio u bitci nakon što mu je u pomoć stigao Panaitolos sa ostatkom vojske. Ostatak baktrijskih snaga se zatim povukao. Antiohu je u bitci ubijen konj te je i sam ostao bez nekoliko zubiju.¹⁴⁵ Ne zna se što se događalo u daljnjem pohodu protiv Baktrije jer Polibije kao jedini izvor ostaje fragmentaran. Zadnji dio koji se spominje su pregovori o miru između Antioha i Eutidemos. Nakon što je oko dvije godine (208. g. pr. Kr. – 206. g. pr. Kr.)¹⁴⁶ neuspješno opsjedao glavni grad Baktru, Antioh je pristao na mir zbog opasnosti nomadskog napada za vrijeme opsade. Eutidemos je na kraju priznao Antioha kao pobjednika u ratu tako što je s Antiohom sklopio primirje i dao mu sve svoje indijske slonove.¹⁴⁷ Antioh je zauzvrat dopustio Eutidemosu da se naziva kraljem (čime je zapravo priznao njegovu dinastiju i kraljevstvo) te su dvojica vladara sklopili savez.¹⁴⁸ Tako je i Eutidemos postao jedan od Antiohovih podkraljeva kao što su to ranije postali vladari Medije Atropatene, Armenije i Partskog kraljevstva.

Antioh je iz Baktrije krenuo dalje te je prešao Hindukuš i ušao u Indiju, točnije regiju Paropamisadai.¹⁴⁹ Tamo je obnovio savez sa kraljem Sofagasenosom koji mu je poklonio prilično puno novca i indijske slonove tako da je sveukupno imao 150 slonova.¹⁵⁰ Antioh je odustao od pohoda

Seleukid Empire of Antiochus III, 59, 68-70; VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 16.8.2018.

142 PLB., X.49; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 104; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 70.

143 PLB., X.49.

144 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 70.

145 PLB., X.49; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 70.

146 „Antiochos III Timeline” (https://www.ancient.eu/timeline/Antiochos_III/), 16.8.2018.

147 PLB., XI.34; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 71.

148 PLB., XI.34; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 104; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 71; VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 16.8.2018.; „Antiochos III Timeline” (https://www.ancient.eu/timeline/Antiochos_III/), 16.8.2018.

149 PLB., XI.34; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 104; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 72; VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 16.8.2018.

150 PLB., XI.34; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 64; CHAMOUX,

dalje na istok te se krenuo vraćati na zapad kroz Arakoziju i južni dio Irana. Prolazio je kroz Drangijanu i Karmaniju te je jedno vrijeme proveo u gradu Antiohiji Persis na obali Perzijskog zaljeva (zima 206./205. g. pr. Kr.).¹⁵¹ Antioh je između 205. g. pr. Kr. i 204. g. pr. Kr. posjetio Geru, luku na obali Arapskog poluotoka blizu Bahreina, gdje je primio bogate poklone u obliku srebra, tamjana i mirisne smole.¹⁵² Još je posjetio otok Tilos da bi se na kraju vratio u Seleukiju na rijeci Tigris, završivši tako veliku i uspješnu ekspediciju po istoku.

Antioh III. je u periodu nakon ekspedicije usvojio titulu *Megas* (Veliki) te će ga Grci, uspoređujući ga s Aleksandrom Velikim, od tada nazivati Antioh III. Veliki.¹⁵³ Nakon povratka iz Babilonije, Antioh je 204. g. pr. Kr. proveo u Siriji pripremajući se za pohod u Malu Aziju.¹⁵⁴ Planinu Taurus je prešao kasne 204. g. pr. Kr. ili početkom 203. g. pr. Kr.¹⁵⁵ Guvernera Zeuksisa je zatim poslao u pohod u Kariju gdje je trebao osvojiti neke nezavisne gradove, ali istovremeno izbjeći gradove za koje su bile zainteresirane druge sile u regiji. Zeuksis je osvojio gradove Alabandu, Alindu, Amizon i Milasu u Kariji.¹⁵⁶ Antioh je u isto vrijeme poduzeo pohod prema sjeveru te je osvojio Teos, Klaros, Notion, Kolofon, Lebedos i Eritrai.¹⁵⁷

U Egiptu je 204. g. pr. Kr. umro Ptolemej IV. Njega je naslijedio njegov sin Ptolemej V. Epifan (204. g. pr. Kr. – 180. g. pr. Kr.)¹⁵⁸ koji je imao oko pet godina.¹⁵⁹ Regent Ptolemeja V. je trebala biti njegova majka, no ona

Hellenistic Civilization, 104; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 72.

151 PLB., XI.34; CHAMOIX, *Hellenistic Civilization*, 104; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 74-75.

152 PLB., XIII.9; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 64; CHAMOIX, *Hellenistic Civilization*, 104-105; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 77; VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 16.8.2018.

153 APP., XI.1.1; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 64; CHAMOIX, *Hellenistic Civilization*, 105; Arthur M. ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230-170 B.C.*, Oxford, 2008., 145; VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 16.8.2018.

154 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 65; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 85.

155 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 66; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 85.

156 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 68; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 88.

157 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 71-72; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 89.

158 TOMORAD, „Kronologija Staroegipatske Povijesti”, (<https://www.starapovijest.eu/kronologija-staroegipatske-povijesti/>), 18.8.2018.

159 PLB., XV.25; MAHAFFY, *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, 146; CLAYTON, *Chronicle of the Pharaohs*, 211; CHAMOIX, *Hellenistic Civilization*,

je ubijena od strane Sosibiosa i Agatokla koji su postali kraljevi regenti.¹⁶⁰ Sosibios je umro ubrzo nakon toga te je Agatoklo postao samostalni regent. Pred njim se našla teška zadaća: morao je riješiti problem pobune u Gornjem Egiptu i osigurati novi sporazum o miru sa Antiohom III. jer je sporazum koji su Antioh III. i Ptolemej IV. sklopili 217. g. pr. Kr. prestao vrijediti nakon Ptolemejeve smrti.

Kada je saznao za smrt Ptolemeja IV., Antioh je sklopio tajni pakt sa makedonskim kraljem Filipom V. Pakt je sklopljen 203./202. g. pr. Kr.¹⁶¹ i predviđao je podjelu ptolemejskih prekomorskih posjeda (tj. posjeda izvan Egipta) između dva vladara. Antioh je trebao dobiti Koele Siriju i Cipar dok je Filip V. trebao dobiti Ciklade, Kariju i Cirenaiiku.¹⁶² Agatoklo se u Egiptu pokazao kao nesposoban i okrutan regent te ga je zajedno sa njegovom obitelji, vjerojatno na nagovor Agatoklovih suparnika, ubila ljutita aleksandrijska svjetina 203. g. pr. Kr.¹⁶³ Regent je zatim postao general Tlepolemos, zapovjednik garizona u Peluziju.¹⁶⁴

Antioh III. se nakon uspješnog pohoda u Maloj Aziji morao posvetiti jednom drugom problemu. U Armeniji je umro kralj Kserkso i nije ostavio nasljednika. Antioh je problem riješio tako što je u Armeniji postavio dva guvernera, Zariadrisa (koji je postao guverner dijela Armenije bližeg Siriji, poznatijeg kao Sofena) i Artaksiasa (koji je postao guverner sjeveroistočnog dijela Armenije te se u međuvremenu proširio u dolinu rijeke Aras gdje je kasnije izgradio grad Artaksatu), čime je svom kraljevstvu pripojio dvije nove provincije zamijenivši dotadašnje pod-kraljevstvo Armeniju.¹⁶⁵ Antioh je nakon toga mogao krenuti u pripreme za novi pohod protiv Ptolemejskog kraljevstva koje je bilo u velikoj krizi zbog pobuna i borbi za regentstvo. Njegov cilj će kao i u prošlim pohodima biti osvojiti

105; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 142; „Ptolemy V Epiphanes” (<https://www.britannica.com/biography/Ptolemy-V-Epiphanes>), 18.8.2018.

160 PLB., XV.25; MAHAFFY, *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, 146; CLAYTON, *Chronicle of the Pharaohs*, 211; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 105; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 90-91; „Ptolemy V Epiphanes” (<https://www.britannica.com/biography/Ptolemy-V-Epiphanes>), 18.8.2018.

161 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 74; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 105; „Antiochos III Timeline” (<https://www.ancient.eu/timeline/Antiochos-III/>), 18.8.2018.;

162 PLB., III.2; APP., IX.1.; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 74-75; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 105; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 94; VOLKMANN, „Antiochos III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochos-III-the-Great>), 18.8.2018.

163 PLB., XV.33; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 95.

164 PLB., XVI.21; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 95.

165 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 96-97.

Koele Siriju, ali također se i osvetiti za težak poraz u Četvrtom sirijskom ratu i bitci kod Rafije.

6. PETI SIRIJSKI RAT I PREGOVORI S RIMOM

Ptolemejska je vlada na novu mogućnost rata protiv Antioha III. reagirala isto kao i prije Četvrtog sirijskog rata, tako da je krenula s regrutiranjem plaćeničke vojske. Za to je bio zadužen general Skopas.¹⁶⁶ Antioh III. je novi pohod protiv Ptolemejevića započeo 202. g. pr. Kr. Odlučio je zaobići ptolemejske utvrde na obali i u dolini Bekee te je uspio osvojiti dobro utvrđeni Damask, istočno od planine Antilibanon.¹⁶⁷ Ostatak pohoda nije detaljno opisan u Polibiju, no Grainger pretpostavlja kako je osvajanje Damaska bio najbitniji događaj prve godine pohoda.¹⁶⁸ Antioh je 201. g. pr. Kr. odlučio krenuti iz Damaska direktno do Gaze u južnoj Palestini, usput ignorirajući sve gradove i tvđave s ptolemejskom posadom.¹⁶⁹ Ptolemejske snage u Gazi su se neko vrijeme opirale, međutim Antioh je grad osvojio što mu je omogućilo da blokira buduće napade iz Egipta koji bi pokušali vratiti Palestinu.¹⁷⁰ Nakon što je osvojio Gazu mogao se posvetiti sistematskom osvajanju ostatka Palestine i Koele Sirije. Ptolemejski guverner Koele Sirije, Ptolemaios, je isto kao i Teodotos 219. g. pr. Kr., prebjegao na seleukidsku stranu.¹⁷¹ Osvajanjem Gaze i ostatka Palestine, ali ne i Fenicije, Antioh je završio pohod te je povukao svoju vojsku u Siriju kako bi prezimila.¹⁷²

Za to vrijeme, Filip V. Makedonski vodio je 202. g. pr. Kr. vlastiti pohod na obali Mramornog mora, ali nije osvojio niti jedan ptolemejski grad.¹⁷³ Godine 201. g. pr. Kr. sa flotom je krenuo u osvajanje otoka u istočnom Egejskom moru što je naljutilo Rodos, Pergam, Chios i Bizant koji su se potom udružili u koaliciju protiv njega.¹⁷⁴ Koalicija je porazila Filipovu flotu u pomorskoj bitci nakon čega je on prešao u jugozapadnu Malu Aziju, točnije Kariju, gdje je osvojio ptolemejske gradove koji su

166 PLB., XV.25; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 99.

167 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 100-101.

168 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 101.

169 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 101-102.

170 PLB., XVI.22a; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 102.

171 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 102; Paul JOHNSTONO, „No Strength To Stand”: Defeat at Panium, the Macedonian Class, and Ptolemaic Decline”, *Brills Companion to Military Defeat in Ancient Mediterranean Society*, Leiden, 2017., 164.

172 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 103; JOHNSTONO, „No Strength To Stand”: Defeat at Panium, the Macedonian Class, and Ptolemaic Decline”, *Brills Companion to Military Defeat in Ancient Mediterranean Society*, 164.

173 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 76; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 106; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 103.

174 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 76; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 106; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 104.

mu pripadali prema tajnom dogovoru s Antiohom III.¹⁷⁵ Filipova su osvajanja ponovno zabrinula Rodos i Pergam te su oni zajedno sa Etolskom ligom i Ptolemejskim kraljevstvom u pomoć pozvali Rimsku republiku.¹⁷⁶ Tijekom zime 201./200. g. pr. Kr. Filip V. je ostao zarobljen u malom gradiću Bargiliji, no početkom 200. g. pr. Kr. uspio je pobjeći natrag u Makedoniju.¹⁷⁷ Rimski je senat za to vrijeme poslao izaslanike da ispituju situaciju u istočnom Mediteranu. Izaslanici su Filipu rekli da ne smije napasti „Grčki narod” što je on ignorirao nakon čega je Rimska republika i službeno objavila rat Filipu V.¹⁷⁸ Filipa će 197. g. pr. Kr. rimska vojska teško poraziti u bitci kod Kinoskefala nakon čega je morao sklopiti mir.

U Egiptu je u međuvremenu zbačen Tlepolemos i novi regent je postao Aristomen.¹⁷⁹ Tijekom zime 200. g. pr. Kr. ptolemejski general Skopas je iskoristio činjenicu da je Antiohova vojska povučena zbog zime te je uspio osvojiti Gazu i Palestinu sa novoregutiranom plaćeničkom vojskom.¹⁸⁰ Skopas je morao ponovno osvojiti i Jeruzalem te je ubrzo stigao sve do sjeverne Palestine gdje je sljedećih mjesec do dva proveo uspostavljajući ptolemejsku kontrolu.¹⁸¹ Antioh III. je u međuvremenu skupljao svoju vojsku s namjerom da krene na jug i sukobi se sa Skopasom.

Antioh i Skopas sukobili su se u ljeto 200. g. pr. Kr. kod Paniona blizu izvora rijeke Jordan.¹⁸² Jedini opis bitke donosi Polibije koji kao izvor koristi djelo povjesničara Zenona s Rodosa. Polibije jako kritizira Zenonov prikaz bitke zbog lošeg opisa slijeda događaja te ne donosi brojčane podatke sukobljenih snaga. Grainger pretpostavlja da je Antioh imao oko 60 000

175 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 76-77; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 106; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 104.

176 CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 106; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 105.

177 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 78; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 106.

178 PLB., XVI.27; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 81; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 106-107; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 105-106; „Philip V” (<https://www.britannica.com/biography/Philip-V-king-of-Macedonia>), 21.8.2018.

179 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 106.

180 BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 146; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 108; JOHNSTONO, „No Strength To Stand”: Defeat at Panium, the Macedonian Class, and Ptolemaic Decline”, *Brills Companion to Military Defeat in Ancient Mediterranean Society*, 164.

181 PLB., XVI.39; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 108-109.

182 PLB., XVI.18; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 146; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 106; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 109; JOHNSTONO, „No Strength To Stand”: Defeat at Panium, the Macedonian Class, and Ptolemaic Decline”, *Brills Companion to Military Defeat in Ancient Mediterranean Society*, 164; VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 21.8.2018.

vojnika, a Skopas oko 50 000.¹⁸³ S druge strane, Johnstono tvrdi da je Antioh imao oko 70 000 vojnika, uključujući katafrakte (oklopljeni konjanici koje je regrutirao tijekom svoje istočne ekspedicije), dok je Skopas imao između 25 000 i 32 000 pješaka makedonske falange, oko 6 500 etolskih plaćenika i oko 15 000 drugih trupa, sveukupno između 46 500 i 53 000 vojnika.¹⁸⁴ Isto tako, Antioh je imao nepoznat broj indijskih, a Skopas afričkih slonova. Seleukidi su pobijedili u bitci nakon što je Antioh Mlađi (koji je zapovijedao katafraktima) porazio ptolemejsku konjicu i napao ptolemejsku falangu s leđa koja je potom okružena i potučena.¹⁸⁵ Johnstono tvrdi kako su ptolemejski gubitci (u usporedbi s bitkama kod Rafije i Magnezije) bili između 17 500 i 20 825 pješaka falange dok seleukidski gubitci nisu poznati.¹⁸⁶ Grainger smatra kako je skoro potpuno uništenje ptolemejske falange od strane Antioha značilo da ptolemejska vlada, bez najvažnijeg dijela svoje vojske više nije mogla voditi rat na efektivan način.¹⁸⁷ Skopas se zajedno sa 10 000 preživjelih vojnika (većinom etolskih plaćenika) uspio povući u Sidon.¹⁸⁸

Nakon bitke Antioh je ponovno okupirao Bataneju, Samariju, Gadaru, Abilu i Jeruzalem te je sa dijelom vojske opsjeo Sidon.¹⁸⁹ Ptolemaios je ponovno postavljen za guvernera Koele Sirije, ali ovaj put u seleukidskoj službi te je krenuo s uspostavljanjem vlasti.¹⁹⁰ Može se pretpostaviti da su se u tom trenutku preostali ptolemejski gradovi kao što su Gaza, Gerha, Brokoi i fenički gradovi predali Antiohu.¹⁹¹ Sidon se predao tijekom ranog ljeta 199. g. pr. Kr. nakon čega je Antioh dopustio Skopasu i njegovim vojnicima da se vrate u Egipat ili Etoliju.¹⁹² Nakon predaje Sidona, zadnji

183 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 109.

184 JOHNSTONO, „No Strength To Stand”: Defeat at Panium, the Macedonian Class, and Ptolemaic Decline”, *Brills Companion to Military Defeat in Ancient Mediterranean Society*, 166-168.

185 PLB., XVI.18-19; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaings*, 156; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 109-111; JOHNSTONO, „No Strength To Stand”: Defeat at Panium, the Macedonian Class, and Ptolemaic Decline”, *Brills Companion to Military Defeat in Ancient Mediterranean Society*, 168.

186 JOHNSTONO, „No Strength To Stand”: Defeat at Panium, the Macedonian Class, and Ptolemaic Decline”, *Brills Companion to Military Defeat in Ancient Mediterranean Society*, 169.

187 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 110.

188 BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaings*, 156; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 112.

189 PLB., XVI.39; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 112.

190 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 113.

191 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 113.

192 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 114.

gradovi koji su se predali Antiohu bili su Tir, Ptolemais-Ake i Jopa.¹⁹³ Pobjedom u bitci kod Paniona Antioh je ostvario svoj cilj: osvojio je i osigurao teritorije Koele Sirije, Fenicije i Palestine do granice Egipta za koje su se vodili ratovi između Seleukida i Ptolemejevića u prethodnih 100 godina i koje Ptolemejevići nikada više neće vratiti.¹⁹⁴ Antioh III. je nakon uspješnog pohoda uzeo staru ahamenidsku titulu „veliki kralj“, utjelovljujući tvrdnje da je „kralj Azije“.¹⁹⁵

Do početka 198. g. pr. Kr. sukob u Koele Siriji je bio završen, ali ne i rat. Naziv Peti sirijski rat implicira da su se borbe vodile samo u Siriji (ili u ovom slučaju Koele Siriji), međutim to nije sasvim točno. Prvi dio rata od 202. g. pr. Kr. do 198. g. pr. Kr. vodio se u Koele Siriji dok se drugi dio rata od 197. g. pr. Kr. do 195. g. pr. Kr. vodio u Maloj Aziji i Trakiji gdje su Ptolemejevići imali posjede.¹⁹⁶ Antioh III. je odlučio upotpuniti svoju pobjedu protiv Ptolemejevića tako da osvoji njihove gradove i luke u Maloj Aziji i Trakiji. Nakon što je prezimio (198./197. g. pr. Kr.) u Antiohiji, krenuo je s pripremama za pohod u Malu Aziju.¹⁹⁷ Antiohov plan je bio u isto vrijeme poslati glavninu vojske kopnenim putem i mornaricu morskim putem uz obalu.¹⁹⁸ Na proljeće 197. g. pr. Kr. kopnena je vojska, pod vodstvom dvojice Antiohovih sinova te časnika Mitridata i Ardisa, prešla planinu Taurus i krenula prema Sardu, dok je Antioh isplovio iz Sirije sa 100 ratnih brodova i 200 manjih brodova.¹⁹⁹ Prvotni cilj pohoda je bio osvojiti ptolemejske gradove u Ciliciji, Liciji i Kariji.²⁰⁰ Prvi su osvojeni Malos, Soloi, Zefirion, Afrodizias, Korikos, Anemurion, Arsinoe kod Nagidosa, Selinos i Arisnoe u Pamfiliji.²⁰¹ Antioh je zatim opsjeo Korakezij, dobro utvrđeni grad sa ptolemejskom posadom.²⁰² U tom je trenutku primio delegaciju sa Rodosa koja ga je upozorila da ne smije ploviti dalje od Kilidonskih otoka „ne iz neprijateljstva, već iz sumnje da bi mogao

193 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 114.

194 CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 106; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 309; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 114; „Syrian Wars” (<https://www.britannica.com/topic/Syrian-Wars>), 21.8.2018.

195 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 73.

196 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 115.

197 LIV., XXXIII.19; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 119.

198 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 121.

199 LIV., XXXIII.19; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 82; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 110; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 121–122.

200 LIV., XXXIII.19; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 82.

201 LIV., XXXIII.20; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 83; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 122.

202 LIV., XXXIII.20; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 83; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 123.

pomoći Filipu V. i postati prepreka slobodi Grka“.²⁰³ Antioh je pristao na pregovore s Rodosom te ih je uvjerio da ne želi nikakva neprijateljstva s njima dok god mu ne blokiraju prolaz i da neće dirati Rodosove posjede na obali Male Azije.²⁰⁴ Rodos je prihvatio Antiohova uvjerenja jer je u međuvremenu stigla vijest kako je Filip V. poražen kod Kinoskefala.²⁰⁵ Kopnena je vojska tada već stigla do Sarda.²⁰⁶ Antioh je nastavio svoj pohod na obali Licije gdje je osvojio Limiru, Andriaku, Ksantos, Telmez i veliku ptolemejsku luku Pataru.²⁰⁷ Dok je seleukidski guverner Zeuksis osvajao neke gradove u Kariji, Antioh je stigao do ptolemejske luke Efez, koju je osvojio u kasno ljeto 197. g. pr. Kr.²⁰⁸ Efez će od tada biti glavna seleukidska luka na Egejskome moru. Neki od gradova koje je Zeuksis osvojio u Kariji bili su Kildara, Iasos, Euromos, Herakleja pod Latmosom, Priena, Magnezija na Meanderu, Milet te Stratonikeja (jedan od gradova koje je Filip V. osvojio ranije), koja je na kraju predana Rodosu.²⁰⁹

Iz Efeza, Antioh je krenuo na sjever, prema teritoriju Pergama gdje je upravo umro kralj Atal I. te ga je naslijedio njegov sin Eumenes II.²¹⁰ Antioh je na početku 196. g. pr. Kr. poslao vojsku iz Efeza da napadne Smirnu dok su trupe iz Abidosa (koji je osvojen krajem 197. g. pr. Kr.) napale Lampsakos.²¹¹ Antioh je iste godine sa mornaricom prešao Helespont (današnje Dardanele) dok je njegova vojska iz Abidosa krenula u Hersones u Trakiji.²¹² Kada su i vojska i mornarica stigli, Antioh je osvojio gradove

203 PLB., XVIII.41; LIV., XXXIII.20; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 83; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochos III*, 123.

204 LIV., XXXIII.20; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochos III*, 124.

205 LIV., XXXIII.20; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 84; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochos III*, 126.

206 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 84; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochos III*, 125.

207 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 84; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochos III*, 125.

208 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 86; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochos III*, 125.

209 MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 85-86; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochos III*, 126-127.

210 PLB., XVIII.41; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 310; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochos III*, 128.

211 LIV., XXXIII.38; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 86; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 110; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochos III*, 128.

212 LIV., XXXIII.38; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 86; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochos III*, 129; Volkmann, Hans, VOLKMANN, „Antiochos III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochos-III-the-Great>), 22.8.2018.

Maditos i Sestos nakon čega je krenuo prema Lizimahiji.²¹³ Lizimahiju su opljačkali i uništili Tračani nakon što ju je napustio Filip V. te je Antioh odlučio potpuno obnoviti i ponovno naseliti taj grad jer je upravo blizu njega ubijen osnivač dinastije i Antiohov predak Seleuk I.²¹⁴ Lizimahija je tako jedno vrijeme *de facto* bila prijestolnica Seleukidskog kraljevstva iz koje je Antioh vodio pohode u Trakiju te je u njoj održana jedna važna diplomatska konferencija.

Gradovi Smirna i Lampsakos koje su Seleukidi opsjedali u Maloj Aziji te Ptolemej V. za pomoć su se obratili Rimskoj republici, dok je Antioh sklopio saveze sa Bizantom i Perintom.²¹⁵ Rimski senat je na konferenciju u Lizimahiju poslao četvoricu povjerenika: Publija Kornelija Lentula Kaudina, Publija Vilija Tapula, Lucija Terencija Masaliotu i Lucija Kornelija Lentula, njima su se pridružili i predstavnici Smirne i Lampsakosa.²¹⁶ Povjerenici pod vodstvom Lucija Kornelija predstavili su sljedeće zahtjeve Antiohu: zahtijevali su da Antioh napusti sve gradove u Maloj Aziji koje je osvojio, a koji su pripadali Ptolemeju V. i Filipu V., nakon čega bi oni postali neovisni; da ne smije napadati druge neovisne gradove u Maloj Aziji; te da ne smije s vojskom preći u Europu (jer Europu Rimljani smatraju svojom interesnom sferom).²¹⁷ Antioh je na te zahtjeve odgovorio ističući kako su njegovi pohodi u Trakiji za cilj imali vratiti teritorij koji su njegovi predci već prije osvojili (dakle teritorij koji je on imao pravo vratiti); kako je osvojio i ponovno izgradio Lizimahiju za svog sina Seleuka; da se Rimljani nemaju pravo miješati u njegove poslove u Aziji (u ovom slučaju Maloj Aziji) jer se on ne miješa u njihove poslove u Italiji; te naposljetku, da će sukob sa Ptolemejem V. uskoro riješiti na miran način (tako da sklopi prijateljski sporazum) i dati jednu od svojih kćeri da se uda za Ptolemeja.²¹⁸ U

213 LIV., XXXIII.38; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 86; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 129.

214 LIV., XXXIII.38; APP., XI.1.1; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 86; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 110; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 129.

215 APP., XI.1.2,2.6; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 110; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 132, 134.

216 PLB., XVIII.50; LIV., XXXIII.39; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 131, 137-138.

217 PLB., XVIII.50; LIV., XXXIII.39; APP., XI. 1.3; William V. HARRIS, *War and Imperialism in Republican Rome 327-70 B.C.*, Oxford, 1979., 220-221; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 110; Peter DEROW, „The Arrival of Rome: from the Illyrian Wars to the Fall of Macedon“, *A Companion to the Hellenistic World*, Oxford, 2003., 62; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 311; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 141.

218 PLB., XVIII.51; LIV., XXXIII.39; APP., XI. 1.3; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 110; DEROW, „The Arrival of Rome: from the Illyrian Wars to the Fall of Macedon“, *A Companion to the Hellenistic World*, 62; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East*:

tom trenutku predstavljeni su i poslanici iz Smirne i Lampsakosa. Međutim, Antioh ih je odbio saslušati te je inzistirao da Rodos bude posrednik u pregovorima s njima, a ne Rim.²¹⁹ Zatim je stigla vijest (za koju će se pokazati da je lažna) kako je Ptolemej V. umro, nakon čega su pregovori prekinuti bez postignutog dogovora.²²⁰

Antioh je zatim brodom krenuo natrag u Siriju odakle je planirao otploviti u Aleksandriju u nadi da će, nakon smrti Ptolemeja V., preuzeti egipatsko prijestolje.²²¹ Usput je stao u Efezu gdje je susreo poznatog vojskovođu Hanibala, koji je bio prognan iz Kartage. Hanibal je zatražio utočište kod Antioha te je postao član kraljevskog dvora kao savjetnik.²²² U Patari je Antioh saznao da su vijesti o smrti Ptolemeja V. netočne nakon čega je odustao od odlaska u Aleksandriju.²²³ Na putu prema luci Seleukiji u Siriji, Antiohova flota je jako oštećena u oluji.²²⁴ Vrativši se u Siriju, Antioh je tijekom zime 196./195. g. pr. Kr. sklopio mir sa Ptolemejem V. te se njegova kćer Kleopatra sljedeće zime (194./193. g. pr. Kr.) udala za Ptolemeja V. u blizini Rafije, gdje je Antioh poražen 217. g. pr. Kr.²²⁵ Odrednice mirovnog sporazuma nisu poznate, no Grainger smatra kako je Ptolemej priznao sva Antiohova osvajanja i prijelaz teritorija pod seleukidsku vlast.²²⁶ Antioh se zatim na proljeće 195. g. pr. Kr. vratio u Trakiju sa vojskom od oko 35 tisuća vojnika te je sljedeće dvije godine ponovno vodio pohode dublje u

From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C., 312; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 142–143.

219 PLB., XVIII.52; DEROW, „The Arrival of Rome: from the Illyrian Wars to the Fall of Macedon“, *A Companion to the Hellenistic World*, 62; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 143.

220 LIV., XXXIII.41; APP., XI. 1.4; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 144.

221 LIV., XXXIII.41; APP., XI. 1.4; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 143, 309, 311; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 145.

222 LIV., XXXIII.49; APP., XI. 1.4; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 89; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 110; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 154; VOLKMANN, „Antiochus III the Great“ (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 24.8.2018.; „Antiochos III Timeline“ (https://www.ancient.eu/timeline/Antiochos_III/), 24.8.2018.

223 LIV., XXXIII.41; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 309; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 145.

224 LIV., XXXIII.41; APP., XI.1.4; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 145.

225 LIV., XXXV.13; APP., XI.1.5; MAHAFFY, *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, 160; CLAYTON, *Chronicle of the Pharaohs*, 211; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 88–89; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 145; „Ptolemy V Epiphanes“ (<https://www.britannica.com/biography/Ptolemy-V-Epiphanes>), 24.8.2018.

226 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 145.

Trakiju.²²⁷ Međutim detalji tih pohoda nisu poznati. Antioh je tako uspješno osvojio većinu Trakije što je rezultiralo sve češćim sukobima, ali kako se na kraju ispostavilo, i ratom protiv Rima.

7. RAT PROTIV RIMA I KRAJ VLADAVINE ANTIOHA III. VELIKOG

Za vrijeme pohoda u Trakiji, Antioh III. je želio osigurati savezništvo preostalih susjednih državnica u Maloj Aziji. Novom kralju Pergama, Eumenesu II., ponudio je jednu od svojih kćeri za udaju te mu je obećao vratiti sve gradove koje je prije izgubio, no Eumenes je to odbio želeći sačuvati savezništvo s Rimom.²²⁸ Usprkos tome, uspio je sklopiti saveze sa kraljem Ponta, kraljem Kapadocije te sa borbenim ratnicima iz Galatije.²²⁹ Tako je do 193. g. pr. Kr. uspio sklopiti saveze sa svim preostalim državama Male Azije osim Pergama i Bitinije.²³⁰ Nakon što se rimska vojska povukla iz Grčke, Antioh je 194. g. pr. Kr. poslao Hegesianaksa i Menipa u Rim na pregovore o prijateljstvu i savezu.²³¹ Pošto nisu bili ovlašteni odgovoriti u ime kralja, Hegesianaks i Menip su otišli iz Rima bez postignutog dogovora. Obećali su Antiohu prenijeti rimske zahtjeve: Europa mora ostati rimska interesna sfera, a Azija Antiohova; Antioh smije zadržati Trakiju jedino ako se Rimu omogući da „oslobodi” grčke gradove na obali Male Azije; samo onda može biti prijateljstva između Antioha i Rima.²³²

Senat je poslao Publija Sulpicija Galbu i Publija Vilija Tapula da krenu k Antiohu nakon pregovora sa seleukidskim poslanicima.²³³ Oni su stigli u Malu Aziju rano 193. g. pr. Kr., za vrijeme Antiohovog pohoda u Pizidiji, te su ga odlučili pričekati u Efezu.²³⁴ Pregovori su nastavljeni u Apameiji, kada je stigla vijest da je u Antiohiji umro Antiohov najstariji

227 APP., XI. 2.6; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 91; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 147.

228 PLB., XXI.20; APP., XI.1.5; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 92; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 152.

229 APP., XI. 1.5; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 92; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 152.

230 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 152.

231 LIV., XXXIV.57; APP., XI.2.6; DEROW, „The Arrival of Rome: from the Illyrian Wars to the Fall of Macedon“, *A Companion to the Hellenistic World*, 63; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 154.

232 LIV., XXXIV.58; APP., XI.2.6; MA, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, 97-98; DEROW, „The Arrival of Rome: from the Illyrian Wars to the Fall of Macedon“, *A Companion to the Hellenistic World*, 63; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 320-321; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 154-155.

233 LIV., XXXIV.59; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 155.

234 LIV., XXXV.13, 14; APP., XI.2.9; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 155.

sin i nasljednik, Antioh Mlađi.²³⁵ Rimljani su pregovore zatim nastavili sa prvim ministrom Miniom, no ponovno nije došlo do suglasnosti između dvije strane. Novi Antiohov nasljednik je od tada bio njegov sin Seleuk, koji je iz Lizimahije prebačen u Antiohiju gdje je proglašen suvladarem.²³⁶ Prema Graingeru, u tom je periodu umrla i Antiohova supruga, Laodika.²³⁷

Etolska liga je u Grčkoj planirala rat protiv Rima te je počela tražiti saveznike. Filip V. ih je odbio, kralj Sparte Nabis im se pridružio, dok Antioh nije dao odlučujući odgovor (za sada).²³⁸ Tijekom zime 193./192. g. pr. Kr. rimska je vojska stigla u Grčku te je krenula sa vojnim operacijama protiv Nabisa od Sparte i vraćanjem nekolicine gradova pod njihovu kontrolu.²³⁹ Etolska liga je nakon toga pozvala Antioha (koji je tada ponovno vodio pohod u Trakiji) da „oslobodi Grčku” (od Rimljana) i da posreduje u rješavanju razmirica između njih i Rima.²⁴⁰ U međuvremenu stanje u Grčkoj je postajalo sve nestabilnije. Etolska liga je osvojila Demetrias (grad koji je prema dogovoru s Rimljanima trebao biti nezavisan) dok je Ahajska liga napala Nabisa od Sparte.²⁴¹ Vođe Etolske lige su tada shvatili da je Nabis postao prijetnja njihovim ciljevima te su ga ubili u nadi da će im se Ahajska liga pridružiti protiv Rima.²⁴² Međutim, Ahajska liga je to iskoristila tako što je zauzela Spartu, a da se pritom nisu pridružili Etolskoj ligi u njihovoj borbi protiv Rima. Zbog tih događaja Rimski je senat reagirao tako da je u Grčku poslao pretora Bebijusa Tamfilija sa vojskom od 25 000 vojnika.²⁴³

Antioh je krajem 192. g. pr. Kr. (rujan/listopad) prihvatio poziv Etolske lige te je sa 10 000 pješaka, 500 konjanika i 6 slonova prešao u Demetrias u Grčkoj.²⁴⁴ Grainger tvrdi kako relativno malen broj snaga koje je Antioh

235 LIV., XXXV.15; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 155-156.

236 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 155.

237 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 156.

238 LIV., XXXV.12; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 110; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 157.

239 LIV., XXXV.25; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 159.

240 LIV., XXXV.33; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 110; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean*, 230-170 B.C., 322; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 159.

241 LIV., XXXV.34, 35, 37; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean*, 230-170 B.C., 323; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 160.

242 LIV., XXXV.35; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean*, 230-170 B.C., 324; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 160.

243 LIV., XXXV.24; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 161.

244 LIV., XXXV.43; CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 110; DEROW, „The Arrival of Rome: from the Illyrian Wars to the Fall of Macedon“, *A Companion to the Hellenistic World*, 63; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean*, 230-170 B.C., 325; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 161; VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica>.

poveo sa sobom pokazuje da se oslanjao na pomoć etolskih snaga, da nije očekivao puno teških borbi te da nije želio izazivati Rim.²⁴⁵ Iz Demetriasa je odmah otišao u Lamiju, gdje je dočekan „sa velikim entuzijazmom od strane stanovništva, pljeskom i povicima, i drugim demonstracijama kojima se izražava neobuzdana radost mnoštva.“²⁴⁶ U Lamiji mu je etolsko vijeće dalo titulu *strategos autokrator* te je postao vrhovni zapovjednik etolskih snaga.²⁴⁷ Prvi uspjeh Antiohova pohoda u Grčkoj bilo je osvajanje grada Halkisa na otoku Eubeji. Nakon što se Halkis predao cijela Eubeja bila pod seleukidskom vlašću te su Boeotska liga i grad Elis sklopili savez s Antiohom.²⁴⁸ Antioh je tada bio u ratu s Ahajskom ligom, ali ne i Rimom iako je Menipos porazio odred od 500 rimskih vojnika kod Deliona.²⁴⁹ U par tjedana, Antioh i Etolska liga uspjeli su steći kontrolu nad cijelom središnjom Grčkom i većim dijelom Peloponeza.

U tom je trenutku (studenj 192. g. pr. Kr.) Rim i službeno objavio rat Antiohu i Etolskoj ligi.²⁵⁰ Eckstein tvrdi kako Rim nije objavio rat Antiohu kao odgovor na njegov dolazak u Demetriasa, jer novosti nisu mogle stići do Rima tako brzo, nego zbog djelovanja Etolske lige protiv Demetriasa i Halkisa te njihovog poziva Antiohu da dođe u Europu „povesti rat protiv Rimljana“.²⁵¹ U rat su na strani Rimljana ušli: Pergam, Rodos, Ahajska liga i Filip V. Makedonski, dok su Antiohovi saveznici bili Etolska i Boeotska liga.²⁵² Antioh je tada planirao staviti što veći teritorij u Grčkoj pod svoju kontrolu kako bi spriječio Rimljane da izvrše invaziju, jer s političkog stajališta, za to im je trebalo savezništvo što većeg broja grčkih polisa.²⁵³ Teritoriji koje je Antioh pokušao osvojiti uz pomoć svojih etolskih saveznika

com/biography/Antiochus-III-the-Great), 27.8.2018.

245 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 161.

246 LIV., XXXV.43.

247 LIV., XXXV.45; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 326; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 162.

248 LIV., XXXV.51; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 325; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 162.

249 LIV., XXXV.50-51; APP., XI.3.12; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 162.

250 LIV., XXXVI.1; DEROW, „The Arrival of Rome: from the Illyrian Wars to the Fall of Macedon“, *A Companion to the Hellenistic World*, 64; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 327.

251 ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 327.

252 ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 329; VOLKMANN, „Antiochus III the Great“ (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 28.8.2018.

253 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 163.

bili su Tesalija i Akarnanija, no bez većeg uspjeha (u Tesaliju su sa sjevera ušli Rimljani nakon čega se Antioh povukao).²⁵⁴ Nakon toga se povukao u Halkis gdje je odlučio prezimiti. U tom se trenutku Antioh ponovno oženio, za lokalnu djevojku koju je preimenovao u Eubeja.²⁵⁵

Na proljeće (191. g. pr. Kr.) je pokušao ponovno, dio vojske je poslao u Akarnaniju dok je on sa ostatkom vojske krenuo prema Delfima i Naupaktosu. Odatle je ušao u Akarnaniju gdje je uvjerio većinu gradova da mu se pridruže.²⁵⁶ Za to vrijeme, novoizabrani rimski konzul Manije Acilije Glabrio, prešao je sa vojskom u Grčku te je zajedno sa Filipom V. krenuo u oslobađanje grčkih gradova u Tesaliji. Kao odgovor na to, Antioh je odmah sakupio sve snage koje je imao u Grčkoj te se povukao do Termopilskog klanca gdje se odlučio suprotstaviti rimskoj vojsci dok čeka dolazak ostatka svoje vojske iz Male Azije.²⁵⁷ Seleukidska vojska brojala je 10 000 pješaka, 500 konjanika, 6 slonova i 2 000 etolskih saveznika dok je rimska vojska brojala 20 000 pješaka, 2 000 konjanika te 15 slonova.²⁵⁸ Antioh je dobro utvrdio klanac tako da je izgradio dvostruki zid na koji je postavio ratne sprave. U samom klancu postavio je svoju falangu u sredini te lako pješništvo ispred falange; lijevo krilo čuvalo je par stotina strijelaca i praćkaša koji su bili postavljeni na brdima južno od zida; slonovi i konjanici pod Antiohovim zapovjedništvom čuvali su desno krilo blizu mora; dok je 2 000 etolskih saveznika poslao na dva zapadna planinska vrha kako bi zaustavili rimski pokušaj zaobilaska klanca i napad s leđa.²⁵⁹ Prvotni su napad u klancu seleukidske snage uspješno odbile, no zatim je Glabrio poslao 4 000 svojih vojnika pod zapovjedništvom Lucija Valerija Flaka i Marka Porcija Katona da napadnu etolske snage na dva planinska vrha.²⁶⁰ Dok Valerije Flak nije uspio probiti etolsku obranu na prvom vrhu, Porcije Katon je to uspio na drugom nakon čega se spustio prema seleukidskom kampu.²⁶¹ Katon je zatim svoje vojnike poveo u napad (koji se pokazao kao

254 LIV., XXXVI.10; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 164.

255 LIV., XXXVI.11; APP., XI.3.16; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 164.

256 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 164.

257 LIV., XXXVI.15; APP., XI.4.17; CHAMOIX, *Hellenistic Civilization*, 110; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 329; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 165.

258 LIV., XXXVI.14–15; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 158; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 165–166.

259 LIV., XXXVI.17–18; APP., XI.4.18; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 160–161; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 166.

260 LIV., XXXVI.17–18; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 162; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 166.

261 LIV., XXXVI.18; APP., XI.4.19; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization &*

odlučujući) s leđa na seleukidske snage nakon čega se njihova formacija raspala te su krenuli u bijeg.²⁶² Seleukidska je vojska pretrpila 10 000 žrtava (ubijeno ili zarobljeno) dok su Rimljani izgubili oko 200 vojnika.²⁶³ Antioh se sa 500 preživjelih konjanika povukao sve do Halkisa na Eubeji te je nakon toga odmah otplovio natrag u Efez u Maloj Aziji, izgubivši tako sve posjede u Grčkoj.²⁶⁴ Rimska je mornarica tijekom Antiohovog povlačenja uspjela potopiti ili zarobiti jedan dio seleukidskih brodova koji su dopremali zalihe u Grčku.²⁶⁵

Etolska liga je nastavila rat protiv Rima, ali su bez Antiohove pomoći uskoro morali zatražiti primirje. Antioh je smatrao da Rimljani neće prijeći u Malu Aziju, no promijenio je mišljenje nakon što mu je Hanibal sugerirao da će sigurno prijeći te da ne pokušava sklopiti mir.²⁶⁶ Prva opasnost koja je prijetila Antiohu bila je rimska mornarica. Naredio je da se svi brodovi prenamijene i oni koji su u brodogradilištima da budu odmah porinuti.²⁶⁷ Sa brodovima koji su bili spremni, Antioh je odmah otplovio u Lizimahiju jer je znao da bilo kakav pokušaj rimske invazije kopnom mora proći preko Helesponta.²⁶⁸ Rimska flota u Egejskom moru (pod zapovjedništvom Gaja Livija Salinatora) u tom se trenutku sastojala od 81 velikog i većeg broja manjih brodova.²⁶⁹ Kada je Antioh saznao za kretanje rimske flote vratio se u Efez gdje je naredio svom zapovjedniku mornarice Poliksenidasu da odmah krene u susret rimskoj floti.²⁷⁰ Poliksenidas je odlučio pričekati Rimljane kod poluotoka Eritaje dok je Antioh odlučio skupiti svoju vojsku u Magneziji kraj Sipila.²⁷¹ Rimskoj floti se pridružio i kralj Pergama Eumenes II. sa svoja 24 broda, čime je veličina rimsko-pergamske flote

Tactics in the Great Campaigns, 162; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 166-167.

262 LIV., XXXVI.19; APP., XI.4.19; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 162; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 167.

263 LIV., XXXVI.19; APP., XI.4.20.

264 LIV., XXXVI.19, 21; APP., XI.4.20; DEROW, „The Arrival of Rome: from the Illyrian Wars to the Fall of Macedon“, *A Companion to the Hellenistic World*, 65; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 329; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 167.

265 LIV., XXXVI.20; APP., XI.4.20; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 167.

266 LIV., XXXVI.41; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 169.

267 LIV., XXXVI.41; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 170.

268 LIV., XXXVI.41; APP., XI.4.21; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 170.

269 LIV., XXXVI.42; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 170.

270 LIV., XXXVI.43; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 170.

271 LIV., XXXVI.43; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 171.

narasla na 105 brodova.²⁷² Dvije flote su se sukobile kraj Kisosa. Pošto je Poliksenidas imao većinom manje brodove, nakon kratkog sukoba je poražen te se odlučio povući u Efez. Seleukidska flota je izgubila trećinu svojih brodova, a Rimljani samo dva.²⁷³ Rimsko-pergamskoj floti pridružio se i kontingent brodova sa Rodosa te su blokirali Efez. No ubrzo su odustali zbog potrebe za zalihama te su se povukli da prezime.²⁷⁴

Na kraju godine (191. g. pr. Kr.) u Rimu su održani izbori: konzul za Grčku je postao Lucije Kornelije Scipion (njegov brat Publije Kornelije Scipion Afrički bit će njegov savjetnik) te je novi zapovjednik rimske flote postao Lucije Emilije Regil, njihov je zadatak bio završiti rat s Antiohom.²⁷⁵ Antioh je krajem godine poslao svog sina Seleuka da napadne Pergam te je naredio Hanibalu da ode u Siriju i podigne novu flotu dok je Poliksenidasu naredio da bolje opremi brodove koje je imao na raspolaganju.²⁷⁶ Antioh je također krenuo u novačnje dodatnih snaga pa je tako unovačio 3 000 pješaka i 2 500 konjanika iz Galatije te 2 000 pješaka iz Kapadocije.²⁷⁷

Na proljeće 190. g. pr. Kr. rimska je vojska krenula prema Helespontu.²⁷⁸ Tijekom ljeta je odlučena i premoć na moru; rimsko-rodoska flota je u rujnu odlučno porazila Poliksenidasovu flotu kraj Mionesa²⁷⁹ dok se Hanibal nakon bitke kod rijeke Eurimedon morao povući zbog toga što je više od polovice njegovih brodova bilo oštećeno.²⁸⁰ Ove dvije pomorske pobjede donijele su Rimljanima prevlast na Egejskom moru te su omogućili nesmetan prijelaz rimske vojske u Malu Aziju. Antioh je nakon tih poraza evakuirao svoje vojnike iz grada Lizimahije u Trakiji.²⁸¹

U tom su trenutku održani pregovori o primirju između Antioha i Rima. Antiohov poslanik, Herakleid iz Bizanta, otišao je na pregovore sa Publijem

272 LIV., XXXVI.43; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 171.

273 LIV., XXXVI.44-45; APP., XI.5.22; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 171.

274 LIV., XXXVI.45; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 171.

275 LIV., XXXVI.45; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 329; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 171.

276 LIV., XXXVII.8; APP., XI.5.22,26; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 172.

277 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 172.

278 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 173.

279 LIV., XXXVII.26-30; APP., XI.5.27; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 163; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 177.

280 LIV., XXXVII.23-24; APP., XI.5.27; John DROGO, *Greek and Roman Warfare*, London, 2006., 214; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 177.

281 LIV., XXXVII.33; APP., XI.6.28; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 163; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 178.

Kornelijem Scipionom Afričkim.²⁸² Herakleid je rekao da će Antioh priznati nezavisnost gradova oko kojih su se sporili (Lapmsakos i Smirnu), gradova koji su prešli na rimsku stranu te da će platiti pola ratnih troškova, dok Grainger navodi kako je moguće da je ponudio i seleukidsko napuštanje cijele Trakije.²⁸³ Scipion je na to rekao kako će mir biti moguć samo ako Antioh preda sve posjede zapadno od planine Taurus i plati puni iznos ratnih troškova.²⁸⁴ Antioh je tako pretjeran zahtjev odbio.

Za to vrijeme, Antiohovou preokupiranost događanjima na zapadu iskoristio je ptolemejski zapovjednik Aristonik koji je uz pomoć pomorskih snaga opljačkao grad Arados u Siriji.²⁸⁵ Time je prekršio mirovni sporazum iz 195. g. pr. Kr., ali niti Antioh niti Hanibalova flota koja je bila najbliže, nisu mogli reagirati na tu provokaciju.

Scipion Afrički se ubrzo razbolio te je postavio Gneja Domicija za savjetnika svom mlađem bratu.²⁸⁶ Rimska je vojska na jesen 190. g. pr. Kr. prešla Helespont te je krenula na jug prema Eumenesovu teritoriju gdje ih je opskrbio zalihama.²⁸⁷ Saznavši za to Antioh je odmah mobilizirao vojsku u Sardu te je stigao do Magnezije kraj Sipila u Lidiji (zapadna Mala Azija) gdje je odlučio pričekati rimsku vojsku.²⁸⁸ Sa tog je mjesta mogao zaštititi luku Efez gdje je držao ostatak mornarice te prilaz glavnom gradu provincije, Sardu. Iako je Lucije Kornelije Scipion bio zapovjednik vojske, Gnej Domicije je odigrao odlučujuću ulogu u započinjanju sukoba.

On je želio sam odlučiti rat te je ubrzo podigao kamp oko 3 i pol kilometara od Antiohovog kampa. Nakon pet dana stagnacije Domicije je poručio Antiohu da će ga napasti želio on to ili ne.²⁸⁹ Antioh se, saznajući za bolest Scipiona Afričkog i uvjeren u svoju prednost zbog brojčane nadmoći, odlučio i sam pripremiti za bitku. Razlog Antiohove odluke da se sukobi s Rimljanima bio je i pad morala njegove vojske zbog duljeg izbjegavanja sukoba. Datum same bitke nije poznat, ali smatra se da se odigrala ili u prosincu 190. g. pr. Kr. ili u siječnju 189. g. pr. Kr., s time da je ova prva godina (190. g. pr. Kr.) prihvaćena u povijesti.²⁹⁰ Jedna anegdota

282 LIV., XXXVII.34; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 179.

283 PLB., XXI.14; LIV., XXXVII.35; APP., XI.6.29; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 179.

284 PLB., XXI.14; LIV., XXXVII.35; APP., XI.6.29; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 179.

285 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 180.

286 APP., XI.6.30;

287 LIV., XXXVII.37; Michael SAGE, *Warfare in Ancient Greece*, London, 1996., 216; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 180.

288 LIV., XXXVII.37; APP., XI.6.30; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 163; SAGE, *Warfare in Ancient Greece*, 216; DROGO, *Greek and Roman Warfare*, 214; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 180.

289 APP., XI.6.30.

290 DROGO, *Greek and Roman Warfare*, 215; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East*:

kaže da je u Antiohovu kampu bio prisutan i Hanibal, te da ga je Antioh upitao hoće li njegova velika i dobro naoružana vojska biti dovoljna za poraziti Rimljane, na što je Hanibal odgovorio: „Zaista biti će više nego dovoljna, iako su Rimljani najpohlepniji narod na svijetu!“.²⁹¹ Prema antičkim izvorima Antiohova je vojska brojala oko 70 000 vojnika i konjanika, 54 indijska ratna slona te nepoznat broj bojnih kočija i strijelaca na devama dok je rimska vojska pod vodstvom Lucija Kornelija Scipiona Azijatskog imala oko 30 000 vojnika i konjanika te 16 afričkih slonova.²⁹² Grainger, s druge strane smatra da su vojske bile otprilike jednake veličine, oko 50 000 vojnika sa svake strane.²⁹³ U centar svoje borbene formacije, Antioh je postavio svojih 16 000 falangista naoružanih u makedonskom stilu. Oni su bili podijeljeni u 10 divizija, 50 vojnika široko i 32 vojnika duboko.²⁹⁴ Između svake divizije bila su postavljena 2 ratna slona sa oko 50 lakih pješaka kao zaštita svakome. Na krila je Antioh postavio ostatak pješaka i konjanika te je on osobno zapovijedao desnim krilo (kao i inače) te je njegov sin Seleuk preuzeo zapovjedništvo na lijevom krilu.²⁹⁵ U rimskom centru nalazilo se 10 000 rimskih legionara i 10 000 latinskih, savezničkih legionara. Rimski legionari su pojačavali sam centar dok su dvije latinske legije bile na bokovima. Legije su bile formirane u standardnu trostruku liniju. Iza legija, Scipion je u rezervi držao svojih 16 afričkih slonova, svjestan činjenice da se oni ne mogu suprotstaviti većim i jačim indijskim slonovima koje je imao Antioh.²⁹⁶ Zapovjedništvo nad rimskim desnim krilom imao je kralj Pergama Eumenes II.²⁹⁷ Bitka započinje istovremenim napadima selukidskog lijevog i desnog krila. Antioh III. je sa seleukidskog desnog krila poveo juriš na slabije rimsko lijevo krilo i razbio ga. Nakon toga poveo je neuspješan napad na rimski tabor u nadi da će, ako ga osvoji, to skršiti moral rimske vojske. U otprilike isto vrijeme krenuo je napad bojnih kočija sa seleukidskog lijevog krila. Očekujući takav napad, Eumenes II. je naprijed, u susret kočijama, poslao svoju laku pješadiju koja je zatim zasula kočije strijelama, kamenjem i kopljima, te ih je uspješno

From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C., 330.

291 Dexter HOYOS, *Hannibal's Dynasty: Power and Politics in the Western Mediterranean, 247-183 BC*, London, 2005., 203.

292 APP., XI.6.31-32.

293 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 181.

294 LIV., XXXVII.40; APP., XI.6.32; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 166; DROGO, *Greek and Roman Warfare*, 215-216.

295 LIV., XXXVII.40-41; APP., XI.6.32; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 167-169; DROGO, *Greek and Roman Warfare*, 217.

296 LIV., XXXVII.40; APP., XI.6.31; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 165-166; DROGO, *Greek and Roman Warfare*, 215; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 181.

297 LIV., XXXVII.40; DROGO, *Greek and Roman Warfare*, 215; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 181.

odbila. Vraćajući se, bojne kočije su poremetile formaciju seleukidskog lijevog krila. Antioh je zatim pokušao iskoristiti prazninu koju su otvorile njegove kočije, ali bezuspješno. Ubrzo zatim, seleukidska falanga kreće naprijed i zaštićena sa obaju bokova od strane pješadije napada rimske legije u centru. Falanga je uspješno odbacila rimske hastatije, koji su se počeli povlačiti nakon što gotovo i da nisu nanijeli žrtve falangi. U međuvremenu, rimski saveznik Eumenes II. vrši protunapad na seleukidsko lijevo krilo, već poremećeno od strane bojnih kočija, i razbija ga, ostavivši tako bok falange vrlo ranjivim. Falangisti zatim pokušavaju u formaciji kvadrata napustiti bojište. Rimski legionari nakon toga pokušavaju bacanjem svojih kopalja (*pila*) nanijeti štetu falangi, ali njihova duga koplja (sarise) vertikalno postavljena, odbijaju rimski pokušaj i minimiziraju štetu. Uvidjevši priliku da onesposobi falangu, Eumenes II. naređuje svojoj lakoj pješadiji da strijelama, pračkama i kopljima napadne slonove koji su se nalazili između falangi. Ovaj potez se pokazao vrlo uspješnim, te je uspaničio slonove koji su zatim počeli jurišati kroz vlastite linije i tako poremetili falangu. Nakon uspješnog Eumenesovog poteza, rimska legija napada seleukidsku pješadiju koja počinje paničariti i pobjeđuje ih u krvavom završetku bitke.²⁹⁸ Prema antičkim izvorima, poginulo je ili je zarobljeno čak 50 000 seleukidskih vojnika, dok je rimska vojska pretrpjela samo 349 poginulih vojnika.²⁹⁹ Grainger smatra da su obje strane pretrpjele par tisuća poginulih ili ranjenih³⁰⁰, no može se zaključiti da su seleukidske snage zbog poraza u bitci pretrpjele veće gubitke od rimskih. Antioh je bitku kod Magnezije izgubio na vrlo sličan način kao u bitci kod Rafije: nakon što je razbio protivničko lijevo krilo nastavio je potjeru i nije se vratio pomoći svojoj falangi koja je zatim okružena i poražena.

Antioh se sa ostatkom vojske povukao prvo u Sard, a zatim u Siriju te je istovremeno poslao Mousaiosa da dogovori primirje s Rimljanima.³⁰¹ Poliksenidas se isto tako sa mornaricom povukao u Pataru.³⁰² Kako je u tom trenutku već bio siječanj i rimska se vojska borila neprestano od ožujka, dogovoreno je primirje.³⁰³ Antioh je nakon primirja platio 500 talenata odštete i poslao 20 taoca kao jamstvo da će održati primirje.³⁰⁴ Rimljani su zauzeli Efez i Sard nakon čega je rimska vojska poslana u tabore da

298 LIV., XXXVII.41-43; APP., XI.6.33-36; BAR-KOCHVA, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, 170-171; DROGO, *Greek and Roman Warfare*, 217-218; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 181-182.

299 LIV., XXXVII.44; APP., XI.6.36.

300 GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 182.

301 LIV., XXXVII.44; APP., XI.6.36; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 183.

302 LIV., XXXVII.45; GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 183.

303 GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 183.

304 GRAINGER, *The Seleucid Empire of Antiochus III*, 183.

prezimi.³⁰⁵ Novi rimski konzul Manlije Vulso proveo je 189. g. pr. Kr. u Maloj Aziji gdje je vodio uspješne pohode protiv Galatije.³⁰⁶ Mir između Antioha i Rima sklopljen je 188. g. pr. Kr. u Apameji. Odrednice mira bile su sljedeće: Antioh se odrekao svih posjeda zapadno od planine Taurus (Trakija i posjedi u Maloj Aziji); pristao je platiti odštetu u iznosu od 2 500 talenata odmah te dodatnih 12 000 talenata u sljedećih 12 godina; te je također predao većinu svojih ratnih brodova (smio je zadržati samo 10) i sve ratne slonove (Grainger pretpostavlja da je ipak zadržao slonove koji su bili u Siriji).³⁰⁷ Teritorije koje je Antioh izgubio u Maloj Aziji među sobom su podijelili Pergam i Rodos.³⁰⁸

Ovaj mir je znatno oslabio Seleukidsko kraljevstvo, ali ga nije uništio. Sa vojnog stajališta, Antioh je nakon poraza u ratu s Rimljanima još uvijek imao prilično velike vojne snage na raspolaganju. Kada se proširila vijest o njegovom porazu, neki dijelovi kraljevstva počeli su proglašavati neovisnost. Dva guvernera koje je Antioh postavio u Armeniji, Zariadris i Artaksias, odmetnuli su se od seleukidske vlasti.³⁰⁹ Novi kralj Baktrije, Demetrije, je raskinuo savez s Antiohom te je krenuo u proširenje svog kraljevstva osvajanjima, nauštrb Antioha.³¹⁰ Antioh je protiv Demetrija 187. g. pr. Kr. poveo pohod, ali nikad nije stigao do Baktrije. Na putu prema Baktriji, stao je u blizini Suze gdje je pokušao opljačkati jedan hram u nadi da sakupi što više novca kojim bi otplatio dug koji duguje Rimljanima.³¹¹ Kada je izlazio iz hrama Antioh i njegovi vojnici ubijeni su od strane lokalnog stanovništva koje je pokušavalo obraniti svoj novac od pljačke.³¹² Njegovom smrću Seleukidsko je kraljevstvo počelo sve više

305 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 183.

306 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 184-186; „Antiochos III Timeline” (https://www.ancient.eu/timeline/Antiochos_III/), 30.8.2018.

307 PLB., XXI.45; LIV., XXXVIII.38; APP., XI.7.38; CHAMOIX, *Hellenistic Civilization*, 111-112; DEROW, „The Arrival of Rome: from the Illyrian Wars to the Fall of Macedon“, *A Companion to the Hellenistic World*, 65; DROGO, *Greek and Roman Warfare*, 218; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 334; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 183, 186; VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 30.8.2018.

308 CHAMOIX, *Hellenistic Civilization*, 111; DEROW, „The Arrival of Rome: from the Illyrian Wars to the Fall of Macedon“, *A Companion to the Hellenistic World*, 65; DROGO, *Greek and Roman Warfare*, 218; ECKSTEIN, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, 333; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 187.

309 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 189-190.

310 GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 190-191.

311 CHAMOIX, *Hellenistic Civilization*, 113; GRAINGER, *The Seleukid Empire of Antiochus III*, 192; VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 30.8.2018.

312 CHAMOIX, *Hellenistic Civilization*, 113; GRAINGER, *The Seleukid Empire of*

slabiti i nikada više njegovi nasljednici neće moći obnoviti veličinu i utjecaj kraljevstva kakvo je ono imalo u doba Antioha III. ili Seleuka I. Antioha III. Velikog na prijestolju je naslijedio njegov sin Seleuk IV. Filopator (187. g. pr. Kr. – 175. g. pr. Kr.).³¹³

8. ZAKLJUČAK

Kada bi ih upitali tko su najveći vladari i vojskovođe antike, većina ljudi bi odgovorila Aleksandar Veliki, Julije Cezar, Hanibal ili jedan od rimskih careva kao na primjer Oktavijan August. Nitko se ne bi sjetio Antioha III. jer osim što je njegov život slabo obrađen u historiografiji, na mjestima na kojima se i spominje, većinom je to u kontekstu njegovih poraza od strane Rima. U svojoj tridesetpetogodišnjoj vladavini (najduljoj u seleukidskoj povijesti) uspio je obnoviti moć i ugled Seleukidskog kraljevstva, svojim je osvajanjima i pohodima znatno proširio kraljevstvo te je čak nadmašio i osnivača dinastije Seleuka I. Ugušio je dvije pobune koje su prijetile opstanku njegova kraljevstva. Vratio je pobunjene provincije na istoku pod seleukidsku vlast i obnovio prijateljstvo sa indijskim vladarem na granici svoje države. Nakon dva teška rata protiv Ptolemejevića uspio je vratiti teritorij Koele Sirije oko kojeg su se dvije dinastije sukobljavale više od jednog stoljeća. U želji da obnovi kraljevstvo Aleksandra Velikog poveo je pohod u Trakiju te je u konačnici ušao u Grčku sa ciljem da ju „oslobodi” od Rimljana čime je uvučen u rat koji je na kraju izgubio. Svojim pothvatima osigurao je da njegovo kraljevstvo preživi još barem jedno stoljeće. Unatoč činjenici da je izgubio u dvije bitke koje se smatraju jednima od najvećih u antici (ona kod Rafije te Magnezije), Antioh III. oba se puta oporavio od tih poraza i nije dopustio da to oslabi njegovu vladavinu. Zbog svih ovih pothvata Antioh III. je bez sumnje zaslužio titulu „Veliki” te da ga se stavi uz bok s ostalim velikim i slavnim vladarima i vojskovođama antike, posebice Aleksandrom Velikim koji mu je bio uzor.

IZVORI

1. POLYBIUS, *Histories*, London, New York, 1889.
2. TITUS LIVIUS, *The History of Rome*, London, 1935.
3. APPIAN, *The Foreign Wars*, New York, 1899.

Antiochus III, 192; VOLKMANN, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 30.8.2018.

³¹³ CHAMOUX, *Hellenistic Civilization*, 113; „Seleucus IV Philopator” (<https://www.britannica.com/biography/Seleucus-IV-Philopator>), 30.8.2018.

LITERATURA

1. AGER, Sheila L., „An Uneasy Balance: from the Death of Seleukos to the Battle of Raphia“, *A Companion to the Hellenistic World*, Oxford, 2003., 35-51.
2. BAR-KOCHVA, Bezalel, *The Seleucid Army: Organization & Tactics in the Great Campaigns*, Cambridge, 1976.
3. BRAUND, David, „After Alexander: the Emergence of the Hellenistic World, 323-281“, *A Companion to the Hellenistic World*, Oxford, 2003., 19-35.
4. CHAMOUX, François, *Hellenistic Civilization*, Oxford, 2002.
5. CLAYTON, Peter A., *Chronicle of the Pharaohs*, London, 1994.
6. DEROW, Peter, „The Arrival of Rome: from the Illyrian Wars to the Fall of Macedon“, *A Companion to the Hellenistic World*, Oxford, 2003., 51-71.
7. DROGO, John, *Greek and Roman Warfare*, London, 2006.
8. ECKSTEIN, Arthur M., *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 B.C.*, Oxford, 2008.
9. GRAINGER, John D., *The Seleukid Empire of Antiochus III*, Barnsley, 2015.
10. HARRIS, William V., *War and Imperialism in Republican Rome 327-70 B.C.*, Oxford, 1979.
11. HOYOS, Dexter, *Hannibal's Dynasty: Power and Politics in the Western Mediterranean, 247-183 BC*, London, 2005.
12. JOHNSTONO, Paul, „No Strength To Stand”: Defeat at Panium, the Macedonian Class, and Ptolemaic Decline”, *Brills Companion to Military Defeat in Ancient Mediterranean Society*, Leiden, 2017., 162-169.
13. KUIPER, Kathleen (ur.), *Ancient Egypt From Prehistory to the Islamic Conquest*, New York, 2011.
14. LEICK, Gwendolyn, *Who's Who in the Ancient Near East*, London, 1999.
15. MA, John, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, Oxford, 1999.
16. MAHAFFY, John P., *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, London, 1898.
17. MANNING, Joseph G., *The Last Pharaohs: Egypt under the Ptolemies, 305-30 BC*, Princeton, 2010.
18. MUSTI, Domenico, „Syria and the East“, *The Cambridge Ancient*

History, Volume VII: The Hellenistic World, Cambridge, 1984., 175-221.

19. SAGE, Michael, *Warfare in Ancient Greece*, London, 1996.

20. „Seleukidi“, *Povijest svijeta*, Ljubljana, 2007., 547.

MREŽNA LITERATURA

1. „Antiochos III Timeline” (https://www.ancient.eu/timeline/Antiochos_III/), 1. rujna 2018.
2. „Antiochus I Soter” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-I-Soter>), 1. rujna 2018.
3. „Antiochus II Theos” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-II-Theos>), 1. rujna 2018.
4. „Philip V” (<https://www.britannica.com/biography/Philip-V-king-of-Macedonia>), 1. rujna 2018.
5. „Ptolemy IV Philopator” (<https://www.britannica.com/biography/Ptolemy-IV-Philopator>), 1. rujna 2018.
6. „Ptolemy V Epiphanes” (<https://www.britannica.com/biography/Ptolemy-V-Epiphanes>), 1. rujna 2018.
7. „Seleucus II Callinicus” (<https://www.britannica.com/biography/Seleucus-II-Callinicus#ref80957>), 1. rujna 2018.
8. „Seleucus IV Philopator” (<https://www.britannica.com/biography/Seleucus-IV-Philopator>), 1. rujna 2018.
9. „Soter Seleucus III” (<https://www.britannica.com/biography/Seleucus-III-Soter>), 1. rujna 2018.
10. „Syrian Wars” (<https://www.britannica.com/topic/Syrian-Wars>), 1. rujna 2018.
11. SEIBERT, Jakob, „Seleucus I Nicator” (<https://www.britannica.com/biography/Seleucus-I-Nicator>), 1. rujna 2018.
12. TOMORAD, Mladen, „Kronologija Staroegipatske Povijesti“, (<https://www.starapovijest.eu/kronologija-staroegipatske-povijesti/>), 1. rujna 2018.
13. VOLKMANN, Hans, „Antiochus III the Great” (<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>), 1. rujna 2018.

KARLO FODER

**Military and political aspects of the rule of
Antiochus III the Great**

Summary

Based on the relevant sources and literature, this paper deals with the military and political aspects of the rule of Antiochus III the Great, ruler of the hellenistic Seleucid Kingdom, who ruled in the period from 223 BC until 187 BC. The paper describes Antiochus' rule starting with his ascending to the throne, then describing the rebellions against his rule, his great expedition to the East, wars against Egypt and Rome, and ends with his death. This paper is also the first comprehensive biography of Antiochus III in the Croatian language.

Keywords: Antiochus III the Great, Seleucid Kingdom, Hellenism, Roman Republic, Ptolemaic dynasty.

MARIN BUOVAC

Sveučilište u Zadru
marin.buovac@zd.t-com.hr

Stručni rad

Primljeno 29. travnja 2018.

Prihvaćeno 15. veljače 2020.

Corinium - prilog rasvjetljavanju problematike oko rimskih amfiteatara i gladijatorskih igara na prostoru rimske provincije Dalmacije

U ovom radu se obrađuje prostor rimskog Korinija i naznačena mogućnost postojanja građevine amfiteatra i odvijanja gladijatorskih igara u njegovom sklopu. Istraživanjem povijesnih, arheoloških i arhivskih podataka, autor u radu raspravlja o topografiji Karina s naglaskom na spomenutoj mogućnosti postojanja rimskog amfiteatra na njegovom području. S obzirom na činjenicu da čitav niz autora ukazuju na postojanje rimskog amfiteatra na području Korinija (Fortis, Smičiklas, Brunelli, Novak, Patsch, Ljubić, Marković, Bulić, Mannert), autor će pro et contra argumentima uzastojati utvrditi činjeničnost dotičnih izjava i navoda. Spomenutoj problematici u dosadašnjoj znanstvenoj literaturi nije posvećena adekvatna znanstvena pozornost, stoga ovaj rad možemo shvatiti kao diskurs i doprinos daljnjem rasvjetljavanju fenomena gladijatorskih igara i amfiteatara u sklopu rimske provincije Dalmacije.

Ključne riječi: Corinium, Karin, amfiteatar, gladijatorske borbe, rimska provincija Dalmacija, Alberto Fortis

1. UVODNE NAPOMENE

Geostrateški prostor današnjeg Karina na području sjeverodalmatinske krševite bukovačke zaravni pruža neposredan izlaz na Karinsko more. U nizu literarnih antičkih izvora, poput Plinija, Ptolomeja ili pak Anonima iz Ravene, Korinij se spominje u gotovo neizmjenjenom obliku *Corinium* u sastavu Tarsatičke Liburnije.¹ U rimsko doba ostaje centar peregrinske

¹ Alka STARAC, *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji: društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj građi*, II Liburnija, Pula, 2000., 92.

zajednice. Suić smatra da je Korinij stekao status rimske municipalno konstituirane općine od vremena vladavine cara *Augusta* (27. pr. Kr.- 14. po. Kr.).² Po drugim stajalištima i razmišljanjima Korinij nikada nije postigao municipalno ustrojstvo. Mjesto je bilo relativno romanizirano i naseljeno nositeljima rimskog civiteta. Na terminacijskim se natpisima pojavljuje skupni naziv *Corinienses*, koji ne govori mnogo o pravnom statusu zajednice i koji dopušta različite interpretacije.³

2. SPOMEN KORINIJSKOG AMFITEATRA U LITERaturi

U ovomu radu posvećenom povijesno-kulturnoj problematici o možebitnom amfiteatru iznijet ću sumarne podatke i mogućnosti o dosad poznatim i relevantnim činjenicama, pomoću kojih ćemo pokušati doći do novih i razjašnjenih podataka.

Prvi važan i značajni podatak o postojanju korinijskog amfiteatra ovjekovječio nam je talijanski opat i prirodnoznanstveni putopisac Alberto Fortis (1741. – 1803.) krajem XVIII. stoljeća u djelu o svom boravku i proputovanjima kroz Dalmaciju:

*Okolica Zadra imala je još mnogo rimskih građevina; premda su im se izgubila i imena, njihovi bi se tragovi mogli naći pomoću Peutingerove karte. Nekima i danas postoje imena kao što su Karin i Nadin, nastali na ruševinama Coriniuma i Nediniuma; zasad vam ne mogu dati izvještaj o onome što se tu vidi jer ih nisam pohodio. Rečeno mi je ipak da se pokraj Karina još zapažaju tragovi amfiteatra.*⁴

Jasno je da se ne može sa velikom sigurnošću posvjedočiti i govoriti o nečemu što nije imao prilike vidjeti svojim očima. Najvjerojatnije je od strane obližnjeg domaćeg i lokalnog pučanstva prenesena vijest, da je na tom području nekoć postojao antički amfiteatar iz rimskoga doba. Ako je to pouzdano, onda bi to trebalo značiti da je korinijski amfiteatar, odnosno njegove razvaline i ruševine, bio vidljiv još u doba Alberta Fortisa, to jest, u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Ovakvim izjavama i navodima moramo se kritički odnositi. Zasada možemo samo nagađati o kakvoj se antičkoj građevini uistinu pritom radilo. Ipak je vrijedno zabilježiti saznanje da je i na području današnjega Karina, nekoć rimskoga *Coriniuma*, postojala mogućnost jednoga rimskodobnoga amfiteatra. Mnogi drugi rimskodobni municipiji imali su amfiteatre. Međutim, municipalni status Korinija je upitan, jer nemamo čvrste dokaze u natpisnoj građi.

Drugu, nešto konkretniju vijest o ovoj temi nam u drugoj polovici XIX. stoljeća donosi Tadija Smičiklas koji navodi:

2 Mate SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003., 65.

3 STARAC, *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji*, 92-93.

4 Alberto FORTIS, *Put po Dalmaciji*, Split, 2004., 31.

Podalje od obale spominjemo: Corinium (Karin), gdje su se našli ostanci amfiteatra na humu sasvim osamljenju. Danas se ovaj hum zove "Gradina Miodrag", a udaljena je do 15 kilometara od mora.⁵

Tadija Smičiklas u predstojećem odlomku ubicira rimski amfiteatar na sasvim određenom humu, odnosno, gradini Miodrag na području antičkog Coriniuma. Dalje, Grga Novak u svom kapitalnom djelu naznačuje da su:

(...) u današnjoj sjevernoj Dalmaciji bila još ... (mnoga) važna mjesta. Corinium (današnji Karin), kod kojeg se diže današnja gradina Miodrag, nekoć rimski amfiteatar.⁶

Ovdje naznačeni odlomci Tadije Smičiklasa i Grge Novaka točno su određeni, odnosno, njihove pouzdane vijesti značajne su zbog toga jer nam lociraju i navode ubikaciju, tj. mikrolokaciju tamošnjega amfiteatra. Novak i Smičiklas su spomenutu građevinu ubicirali na položaju današnje gradine Miodrag⁷, koja još nije arheološki ispitana i gdje bi se možda mogle prepoznati njegove nekadašnje konture i definirati njegove potencijalne dimenzije, ako je uistinu ikada na datom položaju spomenuta građevina uopće i postojala.⁸

Slika 1. Prikaz ubikacije gradine Miodrag (preuzeto iz: T. ŠEPAROVIĆ, 2005).

5 Tadija SMİČIKLAS, *Poviest Hrvatska, Od najstarijih vremena do godine 1526*, I dio, Zagreb, 1882., 12.

6 Grga NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, Split, 2004., 77.

7 Slobodan ČAČE, *Liburnija u razdoblju od IV. do I. stoljeća prije nove ere*, doktorska disertacija, Zadar, 1985., 740-741. Na dotičnoj gradini razaznajemo ostatke srednjovjekovnog kaštela i ostalih vrsta obrambenih odrednica, koje sam također osobno posjetio.

8 Vitaliano BRUNELLI, *Storia della città di Zara: dai tempi piu remoti sino al MDCCCXV*, Venezia, 1913., 114.

Na dotičnoj gradini⁹ trebalo bi provesti arheološko istraživanje da bi se pronašli poneki arhitektonski ostaci. Pod pretpostavkom da je amfiteatar sagrađen od trošnog materijala (drvo)¹⁰, kakvih primjera imamo i na području obližnje Italije i Njemačke, pa da nam prema tome nije ni u minimalnim tragovima sačuvan.¹¹

Važan podatak glede mogućnosti postojanja korinijskog amfiteatra pruža nam Mirko Marković, koji navodi da su dva najznačajnija hrvatska arheologa Šime Ljubić i Frane Bulić¹² svojedobno na karinskoj gradini, odnosno, na području današnje gradine Miodrag pronašli materijalne ostatke rimskoga amfiteatra.¹³ Marković se, naime, u svom djelu ne poziva na neki konkretniji opis možebitnog korinijskog amfiteatra niti navodi bilo što o njegovim arhitektonskim ostacima, mada se referira na djelo Frane Bulića.¹⁴ No, može postojati mogućnost da je spomenuta građevina neprecizno identificirana i da je riječ o nekoj drugoj vrsti građevinskih ostataka.¹⁵

Arhitektura rimskoga doba zacijelo je stradala u srednjem vijeku sudeći po veličini srednjovjekovnog kaštela i ogoljenosti litica s tragovima nestalih temelja rimskodobnih građevina. Stoga možemo samo pretpostaviti mogućnost da se tragovi korinijskog amfiteatra možda kriju u ostacima dotičnog srednjevjekovnoga kaštela, npr. kao možebitni spoliji u temeljima te građevine.

- 9 ČAČE, *Liburnija u razdoblju od IV. do I. stoljeća*, 740-741. Veličina utvrđenog naselja iznosi nešto više od 3ha te je bila naseljena tokom željeznog doba sudeći prema nekim površinskim nalazima. Ulaz u gradinu se nalazi na zapadnoj strani, gdje se po svoj vjerojatnosti moglo i kolima prići. Na toj strani je nešto bolje sačuvana dionica preimetalnog obrambenog bedema.
- 10 Zoran GREGL, *Rimljani u Zagrebu*, Zagreb, 1991., 51, 61. Adekvatnu situaciju bilježimo i kod hipotetičkoga amfiteatra u antičkoj Andautaniji, gdje također afirmacijska skupina podržava teoriju o amfiteatru građenog od trošnog materijala jer je riječ o panonskomu području.
- 11 Postoji manji broj građevina amfiteatra u Rimskom Carstvu, koji su znali biti građeni od drva, tako da je njihovu nekadašnju egzistenciju teže dokazati zbog propadanja i naravi dotičnog građevnog materijala (osim ako ne postoje pisana vrela), nego što je to slučaj sa indiciranim kamenim amfiteatrima.
- 12 Frane BULIĆ, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986., 71-77. Frane Bulić je već kao istraživač salonitanskog amfiteatra upoznat sa takvom vrstom javnih antičkih građevina, pa stoga ne bi smjelo biti zablude glede njegove stručne opredjeljenosti i procjene.
- 13 Mirko MARKOVIĆ, *Dalmacija: stanovništvo i naselja*, Zagreb, 2005., 23; Carl PATSCH, *Corinium*, u: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, VII, Stuttgart, 1900., 1232.
- 14 Mirko MARKOVIĆ, *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*, Zagreb, 2004., 99, 261, bilj. 475. Međutim, spomenuto djelo nije ispravno naznačeno, niti se dotičnom podatku može ući u trag.
- 15 Konrad MANNERT, *Geographie der Griechen und Römer, Siebenter Theil. Thracien, Illyrien, Macedonien, Thessalien, Epirus*, Landshut, 1812., 329.

3. ZAKLJUČAK

Na temelju izloženih podataka usporedit ćemo možebitni korinijski amfiteatar u suodnosu s njemu dva obližnja na području rimskodobne kolonije *Iader* i rimskoga legijskog logora *Burnum*. Oni bi čak i vremenski međusobno korespondirali u vidu kulturno-povijesne sinkronije. Zadnja dva spomenuta amfiteatra se nalaze na gotovo jednakoj zračnoj udaljenosti do područja pretpostavljenog amfiteatra u rimskom Koriniju, tako da nam na dotičnom uskom geografskom arealu predstoji razmjerno gusta mreža ne tako učestalih antičkih monumentalnih građevina. Uvjetno rečeno, na čitavom potezu priobalnoga dijela današnje Dalmacije i njezinoga geografski značajnoga pozadinskog istočno-jadranskog areala bilježimo poprilično istovjetnu situaciju stanja amfiteatara te njihovu međusobnu unutarnju koncentraciju i podzastupljenu omeđenost na razmjerno ograničenom prostoru.

Kao vrsta argumenta je činjenica da su u brojnim rimskim gradovima održavane gladijatorske borbe, što ujedno ne znači da su tu postojali amfiteatri, u kojima bi se dotične borbe i izvodile.¹⁶ Kao primjer tom navodu biti će dovoljno spomenuti antičku *Aenonu* (Nin), gdje imamo iznimno dobro sačuvan mozaik s prikazom gladijatora i gladijatorskih borbi, što bi moglo upućivati na gladijatorske aktivnosti i u tom antičkom gradu, bez obzira što u samoj Aenoni ne postoji amfiteatar.¹⁷ Analogni primjer rimskoga mozaika sa prikazom gladijatora iz antičkog Kölna (*Colonia Claudia Ara Agrippinensium*) na području današnje Njemačke prikazuje i dio gledališta tamošnjeg amfiteatra (*cavea*), čime se potvrđuje postojanje građevine za održavanje i priređivanje gladijatorskih borbi.¹⁸ Međutim, na primjeru ninskoga mozaika zasad ne možemo razaznati nikakve arhitektonske elemente koji bi upućivali na nekakvu građevinu, u kojoj su se priređivale spomenute borbe. Borbe su se jednako dobro mogle izvoditi i na nekoj drugoj odabranoj lokaciji, npr. samom forumu (Vitr. De arch. V, 1, 1-2), u termama ili pak na nekakvom improviziranom terenu (npr. najobičnija ledina).¹⁹

LITERATURA

BRUNELLI, Vitaliano, *Storia della citta di Zara: dai tempi piu remoti sino al MDCCCXV*, Venezia, 1913.

BULIĆ, Frane, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986.

16 Mate SUIĆ, Rimsko doba, u: *Nin – povijesni i umjetnički spomenici*, Zadar, 1986., 72; ISTI, Antički Nin (Aenona) i njegovi spomenici, u: *Povijest grada Nina*, Zadar, 1969., 91.

17 ISTI, Antički Nin (Aenona), 98; ISTI, Nin u antici, u: *Nin – problemi arheoloških istraživanja*, Zadar, 1968, 46; Nenad CAMBI, Antika, Zagreb, 2002., 187.

18 Općenito o rimskim gradovima, kao i njezinim građevinama amfiteatara na području današnje Njemačke vidjeti kod: Joachim von ELBE, *Die Roemer in Deutschland: Ausgrabungen, Fundstaetten, Museen*, Eltville am Rhein, 1989.

19 Kristina DŽIN, *Amfiteatar i igre u carsko doba Pule*, Pula, 1997., 5; Marcus VITRUVIUS Pollio, 1999, 100, 191.

- CAMBI, Nenad, *Antika*, Zagreb, 2002.
- ČAČE, Slobodan, *Liburnija u razdoblju od IV. do I. stoljeća prije nove ere*, doktorska disertacija, Zadar, 1985.
- DŽIN, Kristina, *Amfiteatar i igre u carsko doba Pule*, Pula, 1997.
- ELBE, Joachim von, *Die Roemer in Deutschland: Ausgrabungen, Fundstaetten, Museen, Eltville am Rhein*, 1989.
- FORTIS, Alberto, *Put po Dalmaciji*, Split, 2004.
- GREGL, Zoran, *Rimljani u Zagrebu*, Zagreb, 1991.
- MANNERT, Konrad, *Geographie der Griechen und Römer, Siebenter Theil. Thracien, Illyrien, Macedonien, Thessalien, Epirus, Landshut*, 1812.
- MARKOVIĆ, Mirko, *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*, Zagreb, 2004.
- MARKOVIĆ, Mirko, *Dalmacija: stanovništvo i naselja*, Zagreb, 2005.
- NOVAK, Grga, *Prošlost Dalmacije*, Split, 2004.
- PATSCH, Carl, Corinium, u: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, VII, Stuttgart, 1900.
- SMIČIKLAS, Tadija, *Poviest Hrvatska, Od najstarijih vremena do godine 1526*, I dio, Zagreb, 1882.
- STARAC, Alka, *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji: društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj građi*, II Liburnija, Pula, 2000.
- SUIĆ, Mate, Nin u antici, u: *Nin – problemi arheoloških istraživanja*, Zadar, 1968.
- SUIĆ, Mate, Antički Nin (Aenona) i njegovi spomenici, u: *Povijest grada Nina*, Zadar, 1969.
- SUIĆ, Mate, Rimsko doba, u: *Nin – povijesni i umjetnički spomenici*, Zadar, 1986.
- SUIĆ, Mate, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003.
- ŠEPAROVIĆ, Tomislav, Revizija skupnog nalaza rimskog novca iz Kruševa kod Obrovca, *Vjesnik za povijest i arheologiju dalmatinsku*, br. 98., 2005.
- VITRUVIUS, Marcus Pollio, Deset knjiga o arhitekturi (*De architectura libri decem*), preveli Matija LOPAC – Vladimir BEDENKO, Zagreb, 1999.

MARIN BUOVAC

**Corinium - ein Beitrag zur weiteren Klärung
der Problematik rund um die römischen
Amphitheatern und Gladiatorenkämpfen im Bereich
der römischen Provinz Dalmatien**

Zusammenfassung

In dieser Arbeit behandelt der Autor die Gegend von Corinium, wo anhand von gewissen Nachrichten ein römisches Amphitheater vermutet wird. Angesichts der Tatsache, dass eine Reihe von Autoren in ihren Werken die Existenz eines römischen Amphitheaters in Karin zeigen (Fortis, Smičiklas, Brunelli, Novak, Patsch, Ljubić, Marković, Bulić, Mannert...), wird der Autor versuchen, die Faktizität der jeweiligen Aussagen und Behauptungen zu etablieren. Daher kann diese Arbeit als ein Diskurs bzw. Beitrag zur weiteren Aufklärung des Phänomens der Gladiatorenkämpfe und Amphitheater in der römischen Provinz Dalmatien verstanden werden.

Schlüsselwörter: Corinium, Karin, Amphitheater, Gladiatorenkämpfe, römische provinz Dalmatien, Alberto Fortis

OMER MERZIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
omer.merzic@gmail.com

Stručni rad

Primljeno 27. kolovoza 2018.

Prihvaćeno 16. listopada 2019.

Hannibal ante portas¹

Ovim radom nastoji se prikazati tok sukoba Rimske republike i Kartagine. Ovaj sukob se odvijao na dva kontinenta i više mora i poluotoka. I rezultat ovog sukoba je bio koban za Kartaginu. Dok je s druge strane, Rimska republika našla u značajno boljem položaju nego što je bila prije sukoba. Time je Rimska republika izrasla iz jedne lokalne sile na Apeninskom poluotoku u globalnu silu tadašnjeg poznatog svijeta.

Ključne riječi: Rimska republika, Kartagina, Hannibal, Prvi punski rat, Drugi punski rat

1. UVOD

Tema koja je obrađena u ovom radu, *Hannibal ante portas*, daje uvid u razvoj Rima iz lokalne do regionalne, pa i do svjetske sile. U ovim ratovima Rim postiže nezamislivo, čak i nakon brojnih devastirajućih poraza i enormnih gubitaka – oni pobjeđuju. Dok Hannibal, nakon toliko pobjeda, gubi samo jednu bitku i zbog toga gubi čitav rat. Početak rada primarno je zastupljeno detaljno opisivanje Kartagine, te nakon toga odnos Kartagine sa Rimom. Samim time taj dio rada je hronološki obrađen, u vidu pisanja od nastanka Kartagine i mitologije koja se povezuje sa njenom prvobitnom historijom, do odnosa Rima i Kartagine, dvije sile tog perioda. Dalji tok rada je baziran na vojnoj historiji, prvenstveno Prvi punski rat, koj služi kao uvod i uzrok za Drugi punski rat. Kapitalni dio rada se bazira na proćavanju i pisanju o Drugom punskom ratu i to hronološkom metodom iskazanom u vidu bitaka koje su vodile zaraćene strane. I sami kraj rada se bazira na okonćanju rata.

Cilj ovoga rada je bio prikazati pad jedne sile i uzdizanje druge, oko Mediteranskog mora. U radu je okosnica proućavanja bila vojna i politićka historija. Znaćajan dio rada se zasniva na vanjskoj i unutarnjoj kritici izvora.

¹ Seminarski rad pisan je u sklopu predmeta *Historija klasićnog doba II* kod prof. dr. Salmedina Mesihovića i doc. dr. Amre Šaćić-Beća. Pisan je na bošnjaćkome jeziku.

Rad je primarno i najvećim djelom pisan hronološkim redom i metodom, ali u nekim djelovima rada je vidna i tematska.

2. KARTAGINA

Nastanak Kartagine se vezuje sa legendom kraljice Elishat (grecizirano kao Elissa, a kod Rimljana poznate kao Didona)² što znači voljena. Ona je bila potomak kraljice Sidona Jezebel, supruga drevnog kralja Izraela Ahaba.³ Legenda započinje tako što Didonin brat Pjigmalion dolazi na vlast i ubija vrhovnog sveštenika Herkulovog hrama i njegovog ujaka Aharbasa, koji je ujedno bio i Didonin suprug. Taj čin je probudio nezadovoljstvo u visokim slaležima i natjerao je Didonu da zajedno sa uglednim muškarcima Tira napusti domovinu. Ona je sagradila flotu i otuđila kraljevsko zlato, time je prevarivši Pjigmaliona, osvetila svoga supruga. Ona zajedno sa svojim pristalicama dolazi do Kipra, gdje je dočeka od strane glavnog Jupiterovog sveštenika, koji se sa zadovoljstvom predaje u njenu službu. On također daje 80 mladih djevojaka Didioni koje ona prihvata i daje muškarcima, koji su krenuli u osnivanje novog grada, za supruge. Ona nastavlja svoje putovanje i dolazi do današnjeg Tuniskog zaljeva. Tu, kao i na Kipru, je bila dočeka prijateljski i dobrih namjera. Domorodci su sa veseljem dočekali nove trgovačke prilike i partnere koji dolaze iz daleka. Didona je putem trgovine dospjela do manjeg dijela zemljišta. Domorodci su ponudili za razmjenu zemlje, onoliko koliko može da prekrije volovska koža. Didona je naredila da se volovska koža isječe na što tanju traku i da se rasteže što je više moguće. Tako je nastala citadela Kartagine, koja je nazvana Birsas⁴⁵. Tim činom je nadmudrila domorodce i pridobila njihovo povjerenje za trgovinom, zbog toga se zadržavaju više nego planirano⁶.

U međuvremenu dolaze ambasadori Utike⁷, koji u znak dobre volje i rodbinskih veza, dolaze i donose razne poklone za pridošlu kraljicu i njene pratioce. Ambasadori, zajedno sa domorodcima, nagovaraju Didonu da Birsas bude njihovo krajnje odredište i da se tu skrase za sva vremena. Nakon niza pregovora sazvana je skupština gdje je jednoglasno bilo donešeno da im to postane novi dom. Tim činom nastaje Kartagina. Tokom kopanja su pronađene dvije glave. Jedna volova, što je predkazivalo da će grad biti bogat, ali uvijek u pokornosti prema nekome jačem, i nađena je glava konja, što je značilo da će stanovnici biti ratoborni i jaki.⁸

2 Salmedin MESIHOVIĆ, *Orbis romanus - Edicija XII stoljeća Rimskog Carstva*, autor-sko izdanje, Sarajevo, 2015, 328.

3 Biblija, *Prva knjiga o Kraljevima*, 16:22.

4 Marko Junije JUSTIN, *Epitoma Historiarum Philippicarum*, XVIII, 3.

5 Birsas (βύρσα) što na grčkom znači volova koža.

6 Marko Junije JUSTIN, *Epitoma Historiarum Philippicarum*, XVIII, 3.

7 Utika (*attiq-stari) je prva feničanska kolonija u Sjevernoj Africi.

8 Marko Junije JUSTIN, *Epitoma Historiarum Philippicarum*, XVIII, 4.

Nije trebalo dugo da Kartagina postane jaka lokalna sila, što je privuklo pažnju kralja plemena Maksitana, zvanog Hiarbas. Koji je tražio Didonu za suprugu, a ako odbije ponudu onda će zaratiti sa Kartaginom. Didona razmišlja o ponudi tri mjeseca i na kraju daje naredbu da se sagradi velika lomača u čast njenog supruga. Kada je kralj Hiarbas došao po Diadonu ona odbija i penje se na lomaču i izjavljuje „da se vraća svome suprugu“. Nakon njenog žrtvovanja proglašena je božanstvom i njena žrtva je se smatrala kao zaštita Kartagine od osvajanja.⁹ Ovu legendu prenosi rimski historičar Pompej Trog¹⁰ u svome djelu *Filipska historija i postanak cijelog svijeta i dijelovi Zemlje*.

Nepoznato je ostalu u historiji tačna godina nastanka Kartagine. U nauci se spominje 1215 godina pr. n. e. koju je zapisao Filistos sa Sirakuze¹¹. Pompej Trog u svome djelu bilježi da je osnovana 72 godine prije Rima¹², a općeprihvaćena godina se smatra 34 godina prije prve olimpijade, tj. 814 godina pr. n. e.¹³

Kartaginina rana historija je samo sačuvana u obliku legendi i priča, ali kasna historija i naročito period sukoba sa Rimom je obilno zapisivana i sačuvana, iako iz ugla rimljana i njenih neprijatelja. Ono što nam je poznato je da, kao i njen osnivač Tir, stanovništvo Kartagine bavilo se je trgovinom i moreplovstvom. Procvat je doživila u 6 st. pr. n. e. kao ozbiljna trgovačka sila, ali u 5. st. pr. n. e. i neslaganjem sa helenskim državama doživljavaju drastično smanjivanje njihovog prihoda od trgovine. To traje sve do 4. st. pr. n. e. i pada Tira, kada Kartagina preuzima vodeću ulogu na Mediteranu, kao trgovačka sila.¹⁴ Kartaginjani su imali ravijenu privredu zasnovanu na trgovini i visoko profitabilnim kulturama, ali i značajnim prinosima žitarica.¹⁵

Kartaginjani su također imali i značajan broj robova, pa su zbog toga u očima Rimske republike predstavljali pravo robovlasničko društvo, pa i veliki broj zemljišta kartaginske elite je bio obrađivan od strane robova. Oni su također prvi počeli sa korištenjem robovskog rada u velikim razmjerama, kao i stvaranje prvih podjela u načinu korištenja robovskog rada. Samim time se i pojavljuje i literatura koja je posvećena poljoprivredi. Naročito

9 Marko Junije JUSTIN, *Epitoma Historiarum Philippicarum*, XVIII, 5.

10 Gnaj Pompej Trog je bio rimski historičar galskog porijekla koji je živio u I st. pr. n. e. tj. za vrijeme vladavine cara Agustina.

11 Filistos sa Sirakuze je bio poštovani historičar rođen za vrijeme Peleponeskog rata. Nadimak mu je bio minijaturni Tukidid i bio je veoma cijenjen od strane Aleksandra Makedonskog.

12 825 godine pr. n. e.

13 Ovu godinu daje rimski historičar iz 2 st. pr. n. e. po imenu Mark Junijan Justijan.

14 H. H. SCULLARD, *Carthage and Rome*, u „The Cambridge Ancient History: The Rise of Rome to 220 B.C. vol. 2.“, Cambridge., 2008., 487.

15 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 330.

je bio popularan rad Magona. Važna je i činjenica da je njegov rad bio preveden i na grčki i na latinski jezik.¹⁶

Mnogi filozofi tog vremena su smatrali da državno uređenje Kartagine je doseglo vrhunac u odnosu na druge države tog vremena. Tako Aristotel, koji je umro 50 godina prije I. Punske rata, označio kao prijelaz iz monarhijskog u aristokratisko uređenje. Na čelu Kartaginske države su stajala dvojica sufeta/sudaca (šofetim), koje je birala narodna skupština i po čijim je imenima nazivana godina, ali je najviša vlast bila u rukama aristokratskog Vijeća, koje se sastojalo od 30 ljudi. Također su bile i druge ustanove, a velik značaj je imalo vijeće stočevorice (104), koje je sličilo na spartanske efore i bila je kontrolni organ sa veoma velikim uticajem i moći. Službene osobe je birala narodna skupština koja nije imala politički značaj. Iako su imali institucije, kompletnom politikom upravljala je plutokracija.¹⁷ Aristotel opisuje kartaginsko političko uređenje i navodi da se u Kartagi bogatstvo i novac cijeni više od vrline.¹⁸

Također važno državno tijelo je bilo i Pentarhija¹⁹, koje je bilo zaduženo da drži pod kontrolom ambiciozne generale. Naročito iz porodice Magonida, koji su nakon 340 godine pr. n. e. izgubili svoju poziciju kao vladajuća dinastija Kartagine. Članova Pentarhije je bilo pet i birani su iz Vijeća. Početno je njihov mandat u Pentarhiji, ali ujedno i u Vijeću trajao duže nego drugim članovima Vijeća. Dok kasnije dolazi do promjena i članovi Pentarhija su bili birani do kraja života. Slično kao i funkcija efora u Lakademonskoj državi²⁰. Naravno kao i u drugim olgarhijskim državama uticaj narodne skupštine je bio minoran i nije imala veliki politički značaj.

Oni nisu mogli uživati u svojim trenucima prosperiteta izazvanim trgovačkom hegemonijom nad Mediteranom. Često su morali gušiti pobune potčinjenih naroda, najčešće naroda Libije, koji su morali plaćati velike poreze, ali i njihovo stanovništvo je moralo učestvovati u prisilnim regrutacijama i vojnim pohodima.²¹ Razlog tome je bio što Kartagina nije imala svoju vojsku, već je unajmljivala najamničku ili koristila vojsku drugih naroda. Pokušavajući se osloboditi Kartagine, narodi zavisni od nje, ali i susjedne države, osim dizanja pobuna otvoreno su ustajali i suprostavljali se Kartaginu u svim trenucima kada je ona bila vojno ugrožena od strane neke druge sile. Veliki broj puta su podržavali kralja Sirakuze Agatokla²²

16 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 330.

17 Πλουτοκρατία, što je vladavina bogate manjine.

18 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 330.

19 Dexter Hoyos, *The Age of Overseas Expansion (264–146 bc)* u : „A Companion To The Roman Army” (urednik Paul Erdkamp), 63 - 80, Oxford. 2010., str. 14.

20 SCULLARD, *Carthage and Rome*, s490.

21 HOYOS, *The Age of Overseas Expansion*, xiii.

22 O tim vojnim pohodima najviše piše i najznačajniji izvor je Diodor Sicilijanski, *Bibliotheca Historica*, koji je zapisao dešavanja rata u XIX i XX knjizi svoga djela

u njegovim vojnim pohodima protiv Kartagine u posljednjem desetljeću 4. st. preciznije od 310. do 307. godine pr. n. e. koji su završili neuspješno. Godine 278. pr. n. e. dolazi nova prijetnja za Kartaginu u vidu Pira iz Epira koji potiskuje Kartaginjane iz skoro svih utvrđenja na Siciliji osim tvrđave Lilibeum, današnja Marsala.²³ Pir je za svog prvog neprijatelja uzeo Rimsku republiku. Prvu bitku vodi kod Tarenta, gdje pomaže stanovnicima Tarenta protiv Rimske republike.^{24,25} U tim ratovima je Pir je bio uspješniji i pobedio je Rimsku republiku u svim bitkama, ali je cijena tih pobjeda bila pregoleda za njegovu vojsku, pa je morao prestati za vojnim pohodima. Pir napušta Siciliju 276. godine pr. n. e. i Kartaginjani potpisuju primirje sa Sirakuzom i njenim novim kraljem Hieronom II.²⁶

Nakon tih ratova dolaze Punske ratovi. U Punskim ratovima se sukobljavaju sa Rimljanima i u svakom su izgubili. A nakon Trećeg punskog rata pada Kartagine i to 146. godine pr. n. e. nakon opsade koja je bila započeta 149. godine pr. n. e.²⁷

Historija Kartagine i njen značaj, čak i u tom vremenu je bio prepoznat od strane i njihovih neprijatelja. Njihova dugogodišnja vladavina i hegemonija nad njihovim bliskim teritorijem je toliko bila značajna, da čak i Ahemenidsko carstvo sklapalo sporazume o zajedničkoj saradnji.

3. ODNOS RIMA I KARTAGINE

Prvi sporazum između Rima i Kartagine datira *dvadeset i osam godina prije prelaska Kserksa preko Helesponta*^{28,29} U kojem su zavjetovali da će biti prijateljstvo između Rima i njegovih saveznika i Kartagine i njenih saveznika po stavkama da Rim neće ploviti ili slati svoju mornaricu blizu Kartagine. Ako se desi da njihov brod zaluta i zadesi ga nevrijeme koje uzrokuje njegovo nasukanje, posada će uzeti samo koliko im je dovoljno da poprave brod i potrepštine za putovanje i moraju napustiti u roku pet dana. I posljednja da trgovci mogu samo prodavati u Sardiniji i Libiji u prisustvu gradskog činovnika ili glasnika. A Kartaginjani nisu smjeli da napadaju Rimske gradove i gradove njihovih saveznika. Nisu smjeli graditi

Bibliotheca historica.

23 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 273.

24 „Rimljani su bili u ratu sa narodom Tarenta, koji, kada nisu mogli više da ratuju, niti, zbog njihovih vođa, da prekinu rat, zaželeli su da postave Pira kao njihovog vođu i da ga pozovu u rat.” Plutarh, *Pyrrhus*, 13.

25 PLUTARH, *Pyrrhus*, 49.

26 Jane Penrose, *Rome and her enemies*, London., 2005, 55-56.

27 O uništenju Kartagine piše najviše Polibije u svojoj *Historiji knjiga XXXVIII*, 5. Ali i kasniji historičari, kao što je Apijan iz Aleksandrije koji u svojoj *Historia Romana* daje najviše podataka i informacija o samim Punskim ratovima

28 509. godine pr. n. e.

29 POLIBIJE, *Histories*, III, 22.

tvrđave u Lacijumu, niti ostajati preko noći i na Siciliji rimljani su trebali imati ista prava kao kartaginjani.³⁰ Ovaj sporazum je sklopljen u periodu dok je najveća prijetnja za Kartaginu bila Sparta i drugi grčki polisi, kao i Etrurci. Pa samim tim što Rim nije bio značajan protivnik Kartagini dobili su povoljniju nagodbu i bolje povlastice u sporazumu.³¹

Drugi sporazum nastaje 150 godina nakon prvoga, 348. godine pr. n. e. i nakon velikih osvajanja Rima i Kartagine. Uslovi su skoro identični kao i u prvom sporazumu. Dodatni uslovi za Rimljane su bili da nisu smjeli pokorene stanovnike država, sa kojim Kartagina ima mirovne ili savezničke ugovore, prevoziti niti prodavati, a ako se dogodi takva situacija bilo koji kartaginjanin posjeduje pravo da oslobodi tog roba. A u drugom sporazumu na strani Kartagine su učestvovali i gradovi Tir i Utika. Novi uslovi za Kartaginu su bili isti kao i za Rim, samo dodatno je bio uslov. Ako Kartagina osvoji grad u Lacijumu koji nije pripadao Rimu oni imaju pravo na robove i blago tog grada, ali sam grad moraju predati Rimu. Nakon drugog sporazuma Kartagina počinje smatrati Rim kao novu potencijalnu prijetnju u smislu vojne jačine, ali ne i trgovačke moći ili straha da im Rim ne oduzme njihovu hegemoniju nad trgovinom u zapadnom Sredozemlju.³²

Treći sporazum sklapaju 306. godine pr. n. e. Nastaje nakon raspada Makedonskog kraljevstva i jačanja novih suparnika Rodosa za Rim, a Egipta za Kartaginu. Jedini novi dodatak je bio taj da Rim više nije mogao kročiti na Siciliju, a zauzvrat Kartagina nije smjela da dođe na Apeninski poluotok. Ovaj treći sporazum spori Polibije i navodi da taj sporazum nikada nije postojao, dok Polibijin izvor, za Prvi punski rat i period do rata, Filinus iz Agrigentuma³³ tvrdi da je postojao. Polibije se zalaže da Filinus u tom trenutku postupa krajnje subjektivno.³⁴ Dok danas u nauci je općeprihvaćeno postojanje trećeg sprazuma između Rima i Kartagine.³⁵

Četvrti sporazum je nastao 279. godine pr. n. e. nakon što je Rim izgubio u bitki kod Askula protiv Pira.³⁶ Ta bitka je bila nakon bitke kod Herakleje i kojoj je Pir odnio pobjedu. Nakon što je Pir odmorio svoje vojnike, on je krenuo na Askul da se sukobi sa Rimljanima. Na putu za Askul bio je primoran, od strane Rimljana, da ode u regiju koja je bila nepovoljna za njegovu konjicu i ratne slonove. Samim time mu je oduzeta prednost, jer su Rimljani koristili falangu i njima je odgovaralo nemogućnost Pira da koristi

30 POLIBIJE, *Histories*, III, 23.

31 SCULLARD, *Carthage and Rome*, str.517-537.

32 John Serrati, *Neptune's Altars: The Treaties between Rome and Carthage. Classical Quarterly* 56.1 , Cambridge, 2006, 113-134.

33 Filin iz Argentuma je bio savremenik Prvog punskog rata i glavni izvor Polibiju, za njegovo djelo, za taj period.

34 POLIBIJE, *Histories*, III, 26.

35 SERRATI, *Neptune's Altars*, 113-134.

36 Nakon te bitke nastaje termin Pirova pobjeda.

svoju konjicu. Iako su imali tu taktičku prednost Rimljani su izgubili bitku, ali se Pir povukao sa Apeninskog poluotoka.³⁷ Nakon toga Rim je uvidio da im je potreban savez sa državom koja dijeli njihove interese uvezi odbrane od Pira. Sporazum je sadržavao da ako Rim i Kartagina sklope savezništvo protiv Pira, da to savezništvo bude povoljno za obje strane. Također ako dođe do rata protiv Pira, Kartagina je obavezna da pošalje brodove za rat i transport, ali svaka članica sporazuma bi davala svoje vojnike da služe na brodovima i ništa ih ne bi sprečavalo da napuste službu.

Nakon pada Pira i četvrtog sporazuma Rim je uvidio svoj kapacitet da preraste u veliku svjetsku silu, a ne samo lokalnu na Apeninskom poluotoku. Također i Kartaginjani to shvataju i nakon velikih poteškoća sa Pirom i Siciliom, koje su veoma teško riješili. Znaju da im slijedi sukob i konfrontacija sa Rimom. Taj rat se i dešava 264. godine pr. n. e., 15 godina nakon četvrtog sporazuma³⁸.

Najbolji način da se spozna moć jedne države je da se pogleda njen odnos sa drugim državama. Taj odnos se ogleda u sporazumima i ugovorima koje ta država spaja. Iz tih ugovora iz ugovora koje su sklapali Kartaginjani i Rimljani se uvidi da iako su bili nezavisni i samostali, kao i dovoljno moćni da sklapaju ugovore sa uslovima koji su obostrano povoljni. Ali se može uvidjeti da pri sklapanju sporazuma Kartagina ima prednost i da više pogodnosti dobiva od ovog savezništva.

4. PRVI PUNSKI RAT

4.1. UZROCI

Teško je da se ne zaključi da rat između Rima i Kartagine je bio neizbježan, ali u to vrijeme nije postojalo razloga za taj rat. Rim je tek uspostavio svoju hegemoniju nad Apeninskim poluotokom, tek relativno nedavno u tom periodu, te senat nije imao namjere započinjati još ratova. Dok Kartagina nije imala želju za teritorijalnom ekspanzijom, već samo čuvanje postojećih luka i svoju hegemoniju nad trgovinom. Iako niti jedna strana nije imala konkretan razlog za ulazak u rat. Rim je već dugo promatrao Kartaginu i uvidio mogućnost za osvajanje novih teritorija izvan granica Apeninskog poluotoka, kao i Kartaginsku vojnu nespremnost. Uvidjevši to dolazi u 3. st. pr. n. e. do sukoba oko jedne ključne strateške tačke za obje strane tj. Sicilije. Kartagina je proširila svoju trgovačku imperiju na zapadnu Siciliju, koja je sada bila kontrolisana kompletna od strane Kartaginjana. Sicilija nije bilaznačajna ni za jednu stranu, osim njene izrazito važne geografske i taktičke pozicije.³⁹

³⁷ PLUTARH, *Pyrrhus*, 21.

³⁸ SCULLARD, *Carthage and Rome*, 517-537.

³⁹ PENROSE, *Rome and her enemies*, 50-54.

Povod je bio kada su u Measni kampanski plaćenici, koji su sebe nazivali sinovima Marsa ili Mamertincima, oko 284. godine pr. n. e. uzurpirali vlast (muške granane su smaknuli ili protjerali, dok su njihove žene, djecu i kuće porazdijelili menusobom) i počeli napadati susjedne gradove i zajednice. Hijeron II.⁴⁰, koji se učvrstio u Sirakuzi, krenuo je protiv Mamertinaca, izvojevao veliku pobjedu i opsjeo Mesanu, skoro u isto vrijeme kada su se Rimljani razračunali sa vjerolomnim garnizonom u Regiju (koji je na sličan način, kao Mamertinci u Mesani, bio uzurpirao vlast i imovinu u Regiju). Pošto je opsjedanje trajalo već nekoliko godina, Mamertinci su se ili morali predati, ili zatražiti pomoć od Rimljana ili Kartaginjana. Jedna prokartaginska frakcija ove razbojničke družine se obratila Kartagini za pomoć nudeći se u savez sa njom i prepuštajući joj mesansku utvrdu. Druga frakcija je poslala izaslanstvo u Rim, i pozivajući se na „krvno” (etničko i narodnosno) srodstvo, tražila pomoć od Rimske republike nudeći se u savez sa Rimom. Kada su poslanici Mamertinaca došli pred rimski senat, bio je to moment koji se duboko zasjekao u svjetsku historiju. Rimskim senatorima se bilo teško odlučiti šta da se radi. Hijeron je bio njihov saveznik, a sa druge strane tek što su bili pobijedili i kaznili odmetnute plaćenike u Regiju (koji je bio pod rimskom zaštitom, pa su Rimljani svojoj obavezom i čašću smatrali da se radikalno obračunaju sa banditskim preuzimanjem grada, dok je Mesana bila izvan obujma rimskog imperija i saveza), sada bi stupili u savez sa isto tako razbojničkom vojskom (koja je bila u savezništvu sa buntovnicima u Regiju), što je nesumnjivo vrijenalo moral, pravednost i čast Rimljana i njihovih saveznika.⁴¹

4.2. RAT

Konzuli 262. godine pr. n. e. su bili Lucije Postumije i Mamilije. Oni su sa vojskom krenuli prema Agrigentumu.⁴² Oni su taj grad opsjedali pet mjeseci i na kraju su ga osvojili u bitki kod Agrigentuma.⁴³ Gdje je bilo 100 do 40 hiljada rimskih vojnika i 50 hiljada kartaginjana i 6 hiljada konjanika i 60 slonova.^{44, 45} Ta bitka je bila krvoproliće u kojem je poginulo 30 hiljada rimskih vojnika i 1500 rimskih konjanika^{46, 47} a 25 hiljada

40 Hijeron II je bio vladar Sirakuze koji je naslijedio Pira i potpisao sporazum sa Kartaginom.

41 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 372.

42 Grčka apoikija, na sjevero-zapadu Sicilije, koju su osnovali stanovnici Gele, koji su došli sa Krete i Rodosa.

43 Miroslava MIRKOVIĆ, *Rimska država pod kraljevima i u doba republike*, Dosije, Beograd, 2002, 122-124.

44 Diodor SICILIJANSKI, *Bibliotheca Historica*, 23.8.

45 Ne navodi tačan broj vojnika, nego dolazak konzula sa njihovim novim legijama.

46 Diodor SICILIJANSKI, *Bibliotheca Historica*, 23.9.

47 Diodor Sicilijanski jedini navodi brojke nastradalih, ali ih moramo uzeti sa rezervom, jer je to nerealna cifra i to bi značilo ako se uzme brojka od 40 hiljada vojnika, da je

stanovnika grada je poslato u ropstvo⁴⁸⁴⁹. Nakon bitke kod Agrigentuma kopnene bitke gube svoj značaj i sav fokus se bazira na pomorskim okršajima gdje je Kartagina imala premoć, ali ne zadugo. Rim je sagradio u kratkom vremenskom roku obimom toliko veliku flotu da skoro i nadvisuje flotu grčkih polisa u ratu protiv Perzije. I ta nova rimska flota se sukobila sa kartaginskom 256. godine pr. n. e. u bitki kod rta Eknoma u jednoj od najvećih pomorskih bitaka svih vremena. U toj bitki je bilo 350 kartaginskih brodova i 330 rimskih, pod komandom Marka Atila Regula⁵⁰. Najznačajniji element rimske pobjede je bio korvus. Korvus je bio most za ukrcavanje dužine 12 stopa⁵¹ i bio je zakačen za drveni stub koji se mogao usmjeriti u bilo kojem smjeru. Na završetuk mosta je bio veliki zaoštreni šiljak (tj. sami korvus), koji kada se oslobodi padne na neprijateljski brod i onemogućava udaljavanje jednog broda od drugog. Ta taktika je bila uspješna u prvim naletima, ali već 255. godine pr. n. e. je napuštena zbog narušavanja stabilnosti rimskih brodova.

Te iste godine rimljani dolaze na dan marša od Kartagine, ali kartaginska vojska pod komandom Ksantipa ih pobjeđuje i nanosi im velike gubitke. Nakon teške bitke na Siciliji, 241. godine pr. n. e. rimljani uništavaju svaku nadu Kartagine za pobjedom u ratu, kada ih pobjeđuju u bitki kod Egatskih ostrva. Nakon tog poraza, Hamilkar Barka,⁵² koji je nakon Ksantipa preuzeo komandu i bio zadužen za Siciliju. Njegova situacija je bila povoljna, ali zbog zanemarivanja Sicilije i fokusiranjem na vojne operacije na tlu Afrike ostao je sam nakon pada kartaginske vojske u Africi i morao je da potpiše kapitulaciju 241. godine pr. n. e.

Po tom mirovnom ugovoru Kartagina je morala da plaća enormnu ratnu odštetu. Mogla je da zadrži svoju vojsku, ali je primorana na povlačenje sa Sicilije. Nakon 24 godine promjenjivog rata i velikom cijenom u vidu ljudstva i sredstava rat je završen, ali to neće donjeti mir nijednoj strani sukoba.⁵³

4.3. POSLJEDICE

Poslije prvog Panskog rata Rim je zauzeo jedno od istaknutih mjesta među državama Sredozemlja. Sve do dvadesetih godina III. st. Rimljani su

poginulo 75 posto vojske.

48 Diodor SICILIJANSKI, *Bibliotheca Historica*, 23.9.

49 Nije tačno rečeno koliko je bilo robova, ali se spominje u Diodorovoj knjizi 13.84 da je bilo otprilike 25 hiljada stanovnika grada.

50 Marko Atilije Regul je bio rimski konzul koga su Kartaginjani zarobili u bitki kod Bagrade, ali je bio pušten da pregovara u ime Kartagine u Senatu. Nakon pto je to učinio vraća se u Kartaginu, gdje ga kartaginjani muče i on postaje za rimljane uzoran građanin zbog njegovog časnog ponašanja.

51 3,6 metara.

52 Hamilkar Barka, otac mnogo poznatijeg vojskovođe II. punskog rata Hanibala Barke.

53 PENROSE, *Rome and her enemies*, 50-54.

bili izvan onih neobično složenih vanjskopolitičkih odnosa koji su karakteristični za helenističke države toga doba. Prvi sukob interesa Rima i Grčke pada u 229. g., kada je počeo Prvi ilirski rat. Rat je Kartagu stajao ogromnih sredstava; kartaška blagajna bila je ispražnjena, te se nisu mogle isplatiti kartaške vojne postrojbe. To je dovelo do ustanka plaćenika, kojem su se priključili robovi i podjarmljeni Libijci. Na čelu ustanka nalazili su se Libijac Maton i rob iz Kampanije Spendije.

Ustanike su potpomagali feničanski gradovi, među kojima i Utika, kojoj je teško padala kartaška hegemonija. Ustanak, koji je započeo u zimu 241. g., trajao je više od tri godine. Za njegove gušenje zaslužan je Hamilkar Baraka. Za vrijeme ustanka Rim je ostao neutralan, ali nakon njegovog gušenja iskoristio je slabost Kartage i zauzeo Sardiniju i Korziku.⁵⁴

5. DRUGI PUNSKI RAT

5.1. HANIBAL BARKA

Rođen 247. godine pr. n. e. Hanibal Barka je imao samo 6 godina pri završetku I. punskog rata. Njemu kao djetetu poraz Kartagine nije imao prevelik uticaj na život, ali njegovom ocu je to bio enormni lični neuspjeh. Mržnja Kartaginjana prema Rimu je toliko bila velika nakon I punskog rata, da čak postoji predanje koje govori o Hanibalovoj zakletvi. Kada je njegov otac Hamilkar krenuo u Iberiju 237. godine pr. n. e., u vojne pohode i prilikom prinošenja žrtava bogovima on je tražio od sina da da prisegu na vječitu mržnju prema Rimu i da nikada neće zaboraviti šta je Rim učinio njegovoj porodici i njegovoj državi⁵⁵. Osim tog jednog detalja nije puno poznato o Hanibalovoj mladosti. Imao je veći broj sestara i dva brat, Hazdrubala i Maga. Njegovo ime je bilo poprilično učestalo i popularno muško ime, a njegovo porodično ime⁵⁶ prvi nosi njego otac i osnivač Barka porodice.

6. HANIBAL U MODERNOJ KULTURI

Hanibal Barka je danas veoma popularna ličnost i veoma prepoznatljivo ime. On je čest lik u historijskim romanima, a kojim ima pozamašan broj. Na desetine romana je napisano o njemu, a još veći broj historijskih knjiga.⁵⁷ Smatra se da je prvi spomen Hanibala, u literaturi, bio indirektan spomen u Vergilijovoj *Eneidi*, u 1. st. pr. n. e., a prvi put se direktno spominje u Danteovoj *Božanstvenoj komediji*, u 14. st. n. e. Također se spominje u *Guliverovim putovanjima*, te romanima Gustava Flauberta i G. A. Hentia u 19. st. n. e. i nakon toga dugo nije bio prikazivan u romanima, ali se on vraća u žižu literalnih izvora u 21. st. n. e. Kada se pojavljuje u desetinama romana,

54 Nikolaj Aleksandrovič MAŠKIN, *Historija starog Rima*, Beograd, 2005., 94.

55 POLIBIJE, *Histories*, III, 11.

56 Izvorno značenje je bilo munja.

57 <http://www.ancient.eu/hannibal/> 9.4.2017 15:27.

većinom pisana o alternativnim prošlostima, te Hanibala kao djeteta ili mladića. Ili kao u djelu Bena Kana *Hannibal: Enemy of Rome*, Hanibal se spominje samo kao pokretač radnje, a djelo se zasniva na doživljajima dva mladića, jednog Kartaginjana i jednog Rimljana.⁵⁸

On se pojavljuje i u par opera. Najpoznatija opera je bila *Les Trojens* Hektora Berlioza. Mnogobrojni igrani i dokumentarni filmovi su snimljeni na osnovu njegovih podviga i života. Prvi film je bio njemi film iz 1914. godine pod nazivom *Cabria*, a posljednje prikazivanje njegovoga lika je bilo u 2016. godini u seriji na History Channelu.

Naravno, kao jedan od značajnijih generala on se pojavljuje u mnogobrojnim video i društvenim igricama. Najpoznatije od tih se mogu smatrati *Hanibal: Rome vs. Carthage*, *Rome: Total War I i II*, *Centurion: Defender of Rome* i *Shadow of Rome*. Mnoge su slike bile posvećene njemu. Neke od mnogih su bila remek-djela autora kao što su bili Henri-Paul Motte, Jacopo Ripanda, Cornelis Cort i J. M. W. Turner. Isto tako je i Sebastien Slodts napravio najpoznatiji kip Hanibala, koji se danas čuva u Louvru. Također je i prikazivan u stripovima, ali ta njegova prikazivanja u stripovima su bili vezani za alternativne historije i u vidu naučne fantastike. Hanibal se često prikazuje i u japanskim mangam.⁵⁹

7. KARTAGINA U HISPANIJU

Nakon poraza u I. punskom ratu i kasnijim neredima u samoj državi koji su prouzrokovali da Kartagina izgubi sve otoke koji su bili blizu Apeninskog poluoroka.⁶⁰ Za Kartaginjane preostalo je da učvrste svoje dosadašnje posjede i steknu nove na Pirinejskom poluotoku. Osoba koja je bila zadužena za taj vojni poduhvat je bio Hamilkar Barka.

Hamilkar se nadao da će u Hispaniji proširiti i ojačati kartaginske posjede, u nadi da iskoristi prirodna bogatstva Pirenejskog poluotoka i da omogućiti jačanje vojne moći za buduću rat s Rimom. Pirenejski poluotok oduvijek je bio na glasu po nalazištima plemenitih metala i po plodnosti svoga tla. Glavni dio stanovništava činila su iberijske etničke zajednice, koje su se nalazile na različitim stupnjevima kulturnog razvoja. Sjeverni dijelovi su bili naseljeni Keltima, koji su se jednim dijelom izmiješali sa Iberima. Neke etničke zajednice, naročito južna, bila su nositelji specifične iberijske kulture, koja je i pored inozemnih utjecaja ipak čuvala svoje originalne crte.⁶¹ Etničke skupine koje su nastanjuju Pirinejski poluotok su bile borbene i uspjele su braniti svoju nezavisnost dugi niz godina.

Na Pirinejskom poluotoku Feničanske kolonije nastaju poprilično rano, ali Kartagina im ne posvećuje veliku pažnju. Sve do gubitka Sicilije.

58 <http://www.benkanet.net/his-books/hannibal-enemy-of-rome/> 9.4.2017.

59 <https://mangarock.com/manga/mrs-serie-4936> 9.4.2017.

60 SCULLARD, *Carthage and Rome*, 557-566.

61 MAŠKIN, *Historija*, str. 96

Početak Hamilkarovog plana započinje tako što guši otpor lokalnih etničkih zajednica, ali on 229. godine pr. n. e. gine, a vojska bira za vođu njegovog zeta Hazdrubala. Nastavio je plan svoga prethodnika i osnovao je grad Novu Kartaginu⁶². Ona nije služila samo kao snažna vojnička utvrda, nego je bila i važna trgovačka luka. Rimljane uznemiruje prodiranje kartaginjana na sjever Hispanije. To je razlog da Rim pošalje izaslanstvo u Hispaniju i 226. godine zaključuju sa Hazdrubalom ugovor. U tom ugovoru se kartaginjani da ne prelaze rijeku Ibar⁶³ u vojne svrhe. Ugovor koji je bio zaključen povoljniji je za Kartaginu, jer je to značilo da im se priznaje pravo na veći dio Hispanije. Unutrašnji nemiri u Rimu, ali i rat sa Galima otežali su Rimljanima da pruže ozbiljniji otpor Kartagini i njenoj ekspanziji u Hispaniji. Godine 221. pr. n. e. Hazdrubal biva ubijen⁶⁴. Na njegovo mjesto dolazi Hanibal, koji je tada imao 25 godina. Iako veoma mlad, Hanibal je već sazeo kao vojskovođa. On je od rane mladosti bio odgojen u mržnji prema Rimu. Kada preuzima zapovjedništvo nad vojskom, on zaključuje da je kartaginska vojska spremna za borbu s Rimljanima. Osim njih i Rimljani su se spremali za rat. Rimljani nisu imali neposrednih interesa u Španiji, ali kako je Kartagina ojačala to je predstavilo opasnost za njih. Pored toga, imali su podsticaj Masilije⁶⁵, koji su bili saveznici Kartagine, koji su se tada mješaju u sferu njihovog trgovačkog utjecaja⁶⁶.

8. POVOD ZA RAT

Prve godine svoga zapovjedništva⁶⁷ Hanibal je svladao narode na sjeveru od Nove Kartagine i zapadno od Sagunta. Nakon toga Hanibal je smatrao nužnim zauzeti i Sagunt, koji je bio jedan od najbogatijih gradova Iberije, međutim zbog savezništva Sagunta sa Rimskom republikom nije ga u početku napadao. Ali u proljeće 219. godine pr. n. e., pošto je stanje osigurao u drugim dijelovima Iberijskog poluotoka, napao je Sagunt, a kao razlog uzima to da je Sagunt napao jedan od naroda podčinjenih Kartagini.⁶⁸ Sagunt se junački opirao osam mjeseci, no na kraju je morao pasti jer je uzalud iščekivao pomoć od Rimljana koji su bili nepripravni i neodlučni u vezi pomoći Saguntu.⁶⁹ Razlog te neodlučnosti je bilo to, da je Rim već poslao vojsku i obavezao se vojno i financijski u Drugom ilirskom ratu. Jedine korake koje su mogli poduzeti da umanje štetu koja je nastala,

62 Današnji grad Kartagena.

63 Ebro.

64 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 349.

65 Današnjeg grada Marsej u Francuskoj

66 MAŠKIN, *Historija*, str. 96-97.

67 221. godine pr.n.e.

68 MAŠKIN, *Historija*, str. 97.

69 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, str. 353

prouzrokovana napuštanjem njihovog saveznika, je slanje diplomatskih izaslanstava u Kartaginu i direktno Hanibalu.

Rimsko izaslanstvo u Kartaginu je dalo zahtjeve da im se preda kartaginski namjesnik u Iberiji odgovoran za napad na Sagunt. Drugo poslanstvo na čelu sa Fabijem Maksimom, nije se uopće htjelo upuštati u diskusiju sa Kartaginjanima nego je samo postavilo ultimatum. Menusobni odnos izmenu rimskih poslanika i članova kartaginskog vijeća nije ni do čega dovela. Kartaginjani su odbili ispuniti rimske zahtjeve i rat je bio neminovan.⁷⁰

Naravno to se i desilo i 218. godine pr. n. e. započeo je rat, koji je zapečatio historiju Kartagine i uzdigao Rim na nove visine. U tom periodu je regrutovano nevjerovatnih 25 legija, to je približno 233 hiljada vojnika.⁷¹

Rat je bio neizbježan i samo je bio trenutak kada će doći do eskaliranja tenzija koje su već postojale između Kartagine i Rima. Bilo je poznato da jedna od ove dvije sile je morala propasti da napravi mjesta za supersilu koja će nastati na temeljima jedne sile i ruševinama druge.

9. POČETAK RATA

Rimljani su već imali isplaniran strateški plan u kojem su namjeravali ratovati na protivničkoj teritoriji i samim time su htjeli voditi borbe na Iberijskom poluotoku, Siciliji i na samom kraju u Africi.⁷² Ali Hanibal je bio brži od Rimljana u tom pogledu. On je smatrao da je najučinkovitije Rimljane napasti u samoj Italiji. Također je učio na pogreškama svojih neprijatelja. Pa je samim time stupio u savez sa Galima, koje je Rim neposredno prije toga pokorio, i oni su mu obećali pomoć. Hanibal je računao da će Rimski saveznici na Apeninskom poluotoku poslije prvih njegovih pobjeda otpasti od Rima i preći na njegovu stranu. Za ostvarenje tog plana je bilo potrebno izvršiti dotad neviđen i smjeli prijelaz sa Pirenejskog poluotoka u Italiju preko Pireneja i Alpa, i Hanibal se odlučio na ovaj opasan pohod.⁷³

Hanibal kreće u proljeće 218. g. s velikom vojskom iz Nove Kartage, prelazi preko Pireneja i maršira duž obale mora koja je bila naseljene keltskim narodima. Uspjeva mu da sklopi sporazum s nekim domorodačkim narodima, dok je sa drugima morao ratovati. Galska plemena nisu mogla spriječiti Hanibala da prijeđe rijeku Ronu. Prošao je pored grčke apoikije Masile.⁷⁴ Tu se mimoilazi sa Rimskom vojskom pod komandom Publija Kornelija Scipija.⁷⁵ On je bio u tom trenutku Rimski konzul i zapovjedbno

⁷⁰ MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, str. 354.

⁷¹ HOYOS, *The Age of Overseas Expansion*, str. 65.

⁷² MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 356.

⁷³ MAŠKIN, *Historija*, 97.

⁷⁴ Današnjeg grada Marseille.

⁷⁵ Poznati rimski vojskovođa i otac Scipia Afrikanca.

mu je da sa djelom rimske vojse krene prema Pirinejskom poluotoku da napadne teritorije koje je Kartagina osvojila.⁷⁶ Drugi konzul je bio Tiberije Sempronije Long⁷⁷, kome je povjeren napad na Kartaginu preko Sicilije. Ali su planovi Rimskog senata bili pokolebani Hanibalovim legendarnim prijelazom preko Alpa. Iako je imao velikih gubitaka uspio je savladati sve prepreke koje je mu je pružala oštra alpska priroda i neprijateljske keltske narode. S jedne strane Alpa Hanibal je dobio ranije obećanu pomoć Gala, koji su bili nezadovoljni rimskom vladavinom. To mu je dalo sigurnost da odmori svoje vojnike, čiji je broj nakon tog prelaska znatno smanjen, od Hanibalove enormne vojske preživilo je svega 20 hiljada pješaka i 6 hiljada konjanika. Taj Hanibalov poduhvat preko Alpa za Rimljane je bilo potpuno iznenađenje.⁷⁸ Oni su na prostoru današnje sjeverne Italije ostavili samo mali broj vojnika i to mladića, novoregrutovanih i neiskusnih ili su to bili starih veterana, kojima se bližio kraj vojne karijere i vojnika koji nisu mogli da idu na vojne pohode protiv Kartagine.

10. BITKE U ITALIJI

10.1. BITKA KOD TREBIJE

Bitka kod Trebije je bila prva velika konfrontacija u II punskom ratu.⁷⁹ Rijeka Trebija pripada slivu rijeke Po i nalazi se u blizini današnjeg grada Piacenze. Tu dolazi do konfrontacije između Hanibala i Longa u decembru 218. godine pr. n. e. Hanibal sa svojom vojskom od 40 hiljada vojnika pobjeđuje Rimljane sa ujedinjenom vojskom od 42 hiljade pod komandom Tiberija Longa i Kornelija Scipija, ali zbog dnevne promjene komande nad vojskom kada su dva konzola u ratu na dan bitke vodeći komadant je bio Tiberije Long.⁸⁰ Hanibal znajući da je Tiberije Long željan slave i dokazivanja, kao i njegovu temperamentnost. Odlučuje jednog jutra, kada je Tiberije Long bio glvanokomandujući, da pošalje svoga brata Mago sa odredom konjice da namami rimsku vojsku da pređe rijeku Trebiju. Tiberije daje znak i kompletna vojska prelazi rijeku i formira borbene redove na drugoj strani. Rimljani su bili umorni, mokri, gladni i umorni. A sa druge strane Hanibalova vojska nije morala da pješaci čitavo jutro i nije morala da prelai preko ledene rijeke u decembru. Bila je standardna formacija vojnika, Hanibalov bojni proedak se sastojao sa tri dijela, sa strane dva kontigenta konjice, sa po pet hiljada i u sredini teška pješadija sa po 20

76 H. H. Scullard, „The Carthaginians in Spain” u *The Cambridge Ancient History: Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, vol. 3, 2008., 47-48.

77 Tiberije Sempronije Long je bio konzul za 218. godinu. Umire 210. godine.

78 MAŠKIN, *Historija*, str. 97-98.

79 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 356.

80 MAŠKIN, *Historija*, 98.

vojnika. Rimljani su imali ukupno 4 hiljade konjanika i 38 hiljada pješadije.⁸¹ Naravno iscrpljena vojska Tiberija Longa je bila poražena i desetkovana. Broj stradalih je bio od 26 do 32 hiljada, a Hanibal je izgubio od 4 do 5 hiljada.⁸² Čak i sami konzuli Tiberije i Kornelije su bili ranjeni.⁸³

10.2. BITKA KOD TRAZIMENSKOG JEZERA

Hanibal je krenu prema Rimu na jug, a Rimljani uvidjevši grešku koju su počinili i situaciju u kojoj se nalaze odlučili su opet napasti Hanibala i pokušati da izvojevaju prvu pobjedu i da istjeraju Hanibala sa Apeninskog otoka. Bitka kod Trazimenskog jezera se desila 24. juna 217. godine pr. n. e. u današnjoj Umbriji. Konzuli za 217. godinu pr. n. e. su bili Gnjaj Servil Gemin i Gaj Flamini Nepos.⁸⁴ Oni su počinili istu grešku kao i Tiberije Long i krenuli su za Hanibalom u potjeru. On ih je navodio sve dok nisu došli do jezera i uskog prolaza koji je bio ograničen sa jedne strane jezerom, a sa druge strane brdima. Hanibal je postavio svoju konjicu na brda, a tešku pješadiju na put da zavara neprijatelja. Bilo je tmurno jutro i pretpostavlja se da je vidljivost bila smanjena.⁸⁵ Kada su vojnici pod komandom Gaja Neposa vidjeli Hanibalove vojnike i pomislili da su im došli sa leđa i tako ih uhvatili nespemne. Ali čim je Gaj Nepos ušao dublje pokazala se je prava slika. Hanibal je naredio jednom dijelu vojske da zatvori put tako da onemogući povlačenje rimskih vojnika, a još je naredio konjici da se napadne svom silom Rimljane. Kartaginjani su tolikom silom napali Rimljane da su bočni i zadnji bojni redovi bili potisnuti u jezero.⁸⁶ Od 30 hiljada Rimskih vojnika pola je palo kao žrtva, a i sam Gaj Flavij je bio među njima.⁸⁷ Dok od 55 hiljada Hanibalovih vojnika, samo je 2,5 hiljade palo na bojnopolju, ali i neki od ozljeda.⁸⁸

10.3. BITKA KOD AGER FALERNUSA

Bitka kod Falernusa i nije bila bitka koliko je bilo strateško ratovanje koje je koristio Kvint Fabije Maksim Verukos⁸⁹ Kunktator (*Quintus Fabius Maximus Verrucosus Cunctator*). On je samo izazivao Hanibala, napado njegovu izvidnicu i njegove konvoje za snadbjevanje vojske. Nikada nije

81 LIVIJE, *Ab Urbe condita*, XXII, 51.

82 LIVIJE, *Ab Urbe condita*, XXII, 55-56.

83 James PARKER, *Comparing Strategies of the 2d Punic War: Rome's Strategic Victory Over the Tactical/Operational Genius, Hannibal Barca*, Pennsylvania, 2001, 6.

84 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 357.

85 MAŠKIN, *Historija*, 98.

86 MAŠKIN, *Historija*, 98-99.

87 Stanley SANDLER, *Battle of Lake Trasimene*, M.R. van der Werf, *Ground Warfare: H-Q*, 2002., str 486.

88 LIVIJE, *Ab Urbe condita* XXII, 7.3-4

89 „Njegovo porodično ime ili Verukos dolazi od fizičke pojedinosti, uglavnom, male bradavice koja je rasla iznad njegove usne” PLUTARH, *Fabius Maximus*, 3.

dopuštao da Hanibal ima bolji položaj na terenu u slučaju da dođe do bitke ili prihvatao njegove izazove za bitku. Sve do Ager Falernus. Fabije Maksim je prvi uveo u ratovanje strategiju indirektnog napadanja protivnika i gerilskog ratovanja u velikim razmjerama. Pa i nije začudno što je upravo ta taktika dobila ime po njemu. Plutrah navodi i piše o Kvintu Fabiju u svojim Usporednim biografijama. Plutarh navodi da je Kvint Fabije u svojoj mladosti, ali i kasnije u svome životu bio umjeren i krajnje staložen u svim momentima. Čak se u ranoj mladosti smatralo da je previše submisivan prema drugima, kao da nije imao svoju sopstvenu volju. Ali čak i u svojoj ranoj mladosti on je uspevao da, iako su drugi smatrali njega glupkavim i zaostalim, druge uputi putem kojim je on htio da ih pošalje. Takav način ponašanja je samo par osoba prozrelo i uvidjelo u tim njegovim djelima stabilnost i promišljenost. Njegovo dalje razvijanje, kao političara i kao generala, je naljutilo mnoge ljudi i čak je stekao mnoge neprijatelje u samom vrhu vladajućeg sloja Rimske republike. Iako je njegov način ratovanja bio superiorniji od onih koji su predložili njegovi suparnici, on je konstantno bio kritikovan.⁹⁰ Pa je zbog toga i dobio nadimak Kunktator.⁹¹ On navodi da Čak i u tom neslaganju sa ljudima, na političkim koji nisu shvatali njegove taktike, je djelio i sa samim Hanibalom, koji je i sam imao problema sa oligarhiskim vladarima Kartagine. Obojica su bili potomci uglednih i poznatih porodica u svojim državama. Za Hanibala se spominje na početku rada, a Okljevalo je bio potomak drevne patricijske porodice Fabijevaca. Njegovi pretci su često bili birani za konzole i čak sam on je bio pet puta konzul i dva puta diktator.⁹² Ali, koliko je Hanibal bio majstor ofanzivnog ratovanja i strategije izravnog konflikta, tako je i Okljevalo bio veliki ekspert u defanzivnom ratovanju i izbjegavanju neprijatelja i samim time i gušenjem njegove prednosti u vidu moralne pobjede nakon bitaka.⁹³ On je odlučio da, ako nema bitaka, onda Hanibal neće imati ni pobjeda. Ali prvi put kada je Hanibal upao u zamku kod Ager Falernasa, on je bio taj koji je izbjegao sukob sa Okljevalom. Ager Falernus u Kampanji je jedna dolina koja ima osam puteva. Pet od tih puteva je ili kontrolisao Rim ili Hanibalova obimna vojska nije mogla da prođe. U trenutku kada je Hanibal prolazio dolinom, Fabije Maksim je naredio da se zatvore i ostala tri puta i samim time da zatoči Hanibala u dolinu. Sve je izgledalo kao da je Hanibal napokon nadmudren i poražen, ali jedne noći jedno od utvrđenja je bilo napadnuto. Barem su tako Rimljani mislili. Ustvari to je bila samo diverzija koju je Hanibal napravio da nesmetano napusti dolinu. On je na rogove volova koji su se nalazili u dolini zavezao baklje i poslao ih prema Rimljanima, oni kada su vidjeli baklje kako im se približuju napustili su

⁹⁰ PLUTARH, *Usporedni životopisi*.

⁹¹ *Cunctator* (Kunktator) znači okljevanje, pa je dobio nadimak Okljevalo.

⁹² PLUTARH, *Fabius Maximus*, 2.

⁹³ PLUTARH, *Fabius Maximus*, 3.

svoju utvrdu da im se suprostave, ali kada su izašli vidjeli su samo volove, a Hanibal je već otišao. Senat je bio nezadovoljan ovim propustom i postavio je za kodiktatora Marka Minucija. Ovo je bilo po prvi put u historiji Rima da se to desi.⁹⁴

10.4. BITKA KOD GERONIUMA

Marko Minucije je dobio priliku koju je želio u bitki kod Geroniuma, južno od Rima. Nakon što je postao kodiktator, Marko Minucije je tražio da se kompletna vojska podijeli na dva jednaka dijela i da se jedan dio dodjeli njemu, a jedan dio da ostane pod komandom Fabija Maksima. To je senat i učinio. I nakon preuzimanja svojih legija Marko Minucije je tražio otvorenu konfrontaciju protiv Hanibala. Hanibal je znao da mu slijedi još jedna bitka protiv Rima i bira da se taj okršaj desi kod Geroniuma. On je prvi odabrao lokaciju gdje će formirati svoj bojni poredak i odabrao je jedno brdo nasuprot rimskog tabora. Nije postavio svoju kompletnu vojsku od 40 hiljada na vidljivo mjesto, nego je samo stavio konjicu. Nakon što je to vidio Marko Minucije šalje tešku rimsku konjicu da zauzme brdo. Ali zbog taktičke raspodjele i dobrog odabira terena Rimska konjica nije mogla da probije kroz Hanibalovu konjicu. On je naredio samo da se postepeno povlače dovoljno da namami Marka Minucija da pošalje i pješadiju, što i čini. Nije zapisan tačan broj poginulih u bitki⁹⁵, ali da Fabije Maksim nije naredio danjegova vojska dođe i spasi Marka Minucija, smatra se da bi kompletna vojska, od 20 hiljada vojnika, pod njegovom komandom bila uništena.⁹⁶ Nakon toga Marko Minucije se odriče svoje pozicije i Fabije Maksim opet postaje samostalni diktator. To je bila zadnja bitka 217. godine pr. n. e. i Fabijanov mandat kao diktator ubrzo nakon toga i ističe.⁹⁷

10.5. BITKA KOD KANE

Godine 216. pr. n. e. na poziciju konzola dolaze Gaj Terent Varo i Lucij Ajmili Paul. Oni, kao i svi prethodnici prije njih tjeli su da otjeraju Hanibala sa Apeninskog poluotoka ili barem da mu nanesu težak poraz i da njegovim vojnicima bude poljuljan moral.⁹⁸ Oni su sastavili najveću vojsku za vrijeme II punskog rata koja je brojala 86 hiljada vojnika. Ona je imala za zadatak da se suprostavi Hanibalovoj vojsci od 50 hiljada vojnika. Isto se desilo u bitki kod Kane kao i kod bitke kod Trebije. Dva konzola su se dnevno mijenjali kao zapovjednici trupa. I kada je došao dan da vojsku vodi Gaj Terent Varo, Hanibal je odlučio da 2. augusta 216. godine pr. n. e. stupi u okršaj protiv Rimljana. Lucije Ajmil Paul koji je bio iskusniji

⁹⁴ PARKER, *Comparing Strategies*, 7.

⁹⁵ LIVIJE, *Ad Urbe condita*, XXII, 18-20.

⁹⁶ POLIBIJE, *Histories*, III, 100-106

⁹⁷ PARKER, *Comparing Strategies*, str. 7.

⁹⁸ MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, str. 359-360

od Vara odlučio je dan prije da je bolje da pozicionira svu vojsku na jedno brdo koje je nadgledalo šitavu dolinu, ali nije imao dovoljno vremena, pa je komandu nad vojskom preuzeo za naredni dan Varo. On je smatrao da sama numerička prednost je dovoljna za pobjedu nad Hanibalom, ali taj potez će biti jedan od pokretača najkrvavije bitke u historiji Rima i jedan od najvećih pokolja i desetkovanja jedne vojske. Hanibalova taktika je bila zasnovana na tome da njegove najslabije jedinice budu u sredini bojnog poretka, a najjače sa strana. Tim je htio da opkoli Rimljane i da time im onemogući manevrisanje i da napravi pometnju u njihovim redovima. A glavni adut mu je bio njegovo samo prisustvo središnjem dijelu bojnog poretka i ohrabrivanje vojnika da ne bježe sa bojnog polje, već samo blago ustupanje terena Rimljanima i mamljenje u njihovu smrt. To se i desilo i u bitki kod Kane od 86 hiljada rimskih vojnika od 53 do 75 hiljada je poginulo.⁹⁹ Postoje predanja da rimski vojnici nisu mogli da koriste svoje mačeve, jer nisu mogli da dignu ruke od stiske na bojnem polju. Također da kada su vidjeli kakav pokolj slijedi da su neki vojnici očeli kopati rupe u zemlji da više ne gledaju to krvoproliće. To je prvi i jedini put da je malobrojna vojska uspjela da opkoli mnogobrojniju.¹⁰⁰ Bitka kod Kane je koristila Rimu da nauči iz svojih skupih grešaka. Oni napuštaju grčki hoplitski poredak falange i združivanje dvije armije sa dva zapovjednika.¹⁰¹

10.6. DALJI TOK RATA

Nakon propadanja u pokušajima za mirovne pregovore sa Senatom, Hanibal je uložio sve svoje snage na odvajanje saveznika od Republike, jer je dobro procijenio da oni čine životnu snagu rimske moći. Kao što se Hanibal nadao dio saveznika je napustio Rim ili se premišljao sa tom odlukom da napusti. Hanibal je na svoju stranu uspio da privuče neke apulske, samnitske i brutijske zajednice te grčku apokiju Tarent. U Kampaniji Hanibalu je prišla Kapua, ali su Kuma, Napulj i Nola ostale vjerne Rimu.¹⁰² Naredne godine¹⁰³ za konzule su izabrani Tiberije Sempronije Grakh i Fabije Maksim. U tom trenutku Rimljani su mogli da mobilišu najmanje 12 legija. Opet se desila bitka kod Nole u kojoj je nakon tri dana Hanibal opet bio suzbijen. Tada se desilo da je jedan od ključnih faktora u Hanibalovoj vojsci, numidski kontigent, koji je bio vjeran prognanom princu Masinisi, prešao na rimsku stranu, a i Tiberije Sempronije Long je potukao kartaginsku vojsku.¹⁰⁴

99 POLIBIJE, *Histories*, III, 115-118.

100 <https://www.britannica.com/event/Battle-of-Cannae>, 5.4.2017.

101 Gregory DALY, *Cannae - The experience of battle in the Second Punic War*, London - New York., 2005, 45-47.

102 SCULLARD, *The Carthaginians*, 53.

103 215. godine pr. n. e.

104 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 364.

Nije prošlo mnogo vremena nakon bitke kod Kane da Hanibal zaključi savez sa makedonskim kraljem Filipom V. koji je trebao stupiti u borbu protiv Rima. Na zahtjevanje Hanibala, Filip je trebao doći u Italiju i pomoći Hanibalu da slomi Rimljane, a onda bi Hanibal pomogao Makedoncima da pokore Grčku i pobijede Ilire. U Iliriji je makedonski kralj Filip V. otpočeo rat protiv Rima 215. godine pr. n. e. Ali su Rimljani na razne diplomatske načine uspjeli uvući u borbu protiv Makedonije Etolski savez i neke druge grčke gradove, kao i ilirsko – ardijejskog kralja Skerdilaidu.¹⁰⁵ Prvi makedonski rat je završava 205. godine pr. n. e. i zaključen je mir u epirskom gradu Feniki. U tom mirovnom ugovoru Rimljani su morali ustupiti Filipu neke teritorije u Iliriji.¹⁰⁶ Ali su glavni ciljevi bili postignuti. Rat se vodio uglavnom na teritoriju Grčke, vodili su ga većim dijelom rimski saveznici, a što je glavno, Rimljani su uspjeli spriječiti napad Filipa V. na Italiju i tako onemogućiti njegovo pružanje pomoći Hanibalu.¹⁰⁷

Znatno je važnija bila fronata na Siciliji. Hijeronim, unuk Hijerona II.¹⁰⁸, kralja Sirakuze, je preuzeo tron, bio je prilično mlad, rasipan i nerazborit. On odustaje od saveza sa Rimom i ulazi u savez sa Kartaginom. Posljedice tog njegovo čina će dovesti nestanku nezavisnosti stare sirakuške države. Nakon Hijeronimove smrti krajem 215. godine ili početkom 214. godine pr. n. e. u Sirakuzi vlada pometnja i opći kaos iz koje je proizašla prokartaginska frakcija, koja sa Kartaginom obnovi savez. Na Siciliju ju upućen Marko Klaudije Marcel koji je napao Sirakuzu od 214. godine pr. n. e. i sa mora i sa kopna. Ali je bio dobro zaštićen i bilo ga je teško zauzeti, jer je imao sve što mu je bilo potrebno. Također u samoj odbrani grada u vidu podizanja obrambenih utvrda i mašina aktivno je sudjelovao i slavni fizičar i matematičar antike Arhimed.¹⁰⁹ Djelovanje Arhimeda je imalo često pogubne efekte za rimske jedinice i brodove, ali rimska upornost je ipak donijela pobjedu. A i pokušaji Kartaginjana da razbiju opsadu nisu uspjeli. Uslijed nepažnjive Sirakužana i suradnji sa prorimskim elementima u Sirakuzi, rimski vojnici su tek 212. godine pr. n. e. uspjeli ući u grad. Grad je bio prepušten vojnicima na pljačkanje, i među mnogim drugim stanovnicima poginuo je i Arhimed.¹¹⁰

Od 218. godine pr. n. e. vojne operacije nisu prekidane ni u Hispaniji. Tamo je bio upućen Gnej Kornelije Scipion, a naredne godine u pomoć mu dolazi njegov brat Publije. Rimljani je najprije vode ofanzivu protiv Hazdrubala kod Ebra i pobjeđuju, a pritom i zauzimaju Sagunt i stiću sebi

¹⁰⁵ MAŠKIN, *Historija*, 100-101.

¹⁰⁶ SCULLARD, *The Carthaginians*, 93-94.

¹⁰⁷ MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 366.

¹⁰⁸ Fusnota 36.

¹⁰⁹ Arhimed je bio jedan od najpoznatijih fizičara i matematičara Antike, za njega se veže događaj kada je išao gradom i vikao *Eureka* nakon velikog pronalaska.

¹¹⁰ MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 366.

saveznike među lokalnim zajednicama.¹¹¹ Ali ipak 212. godine pr. n. e. Kartaginjani za saveznika dobijaju istočno-numidskog kralja Gala, koji im je poslao jaku vojsku pod komandom njegovog sina Masinisom. Osim toga Kartaginjani pridobiše i jednog hispanskog kralja. Publije Scipion je zbog toga uze plaćenike, Keltibere, ali su ga oni izdali nakon što su im Kartaginjani ponudili više. U tim sukobima je Publije Scipion poginuo. Ubrzo nakon toga gine u boju sa Kartaginjanima i Gnej Scipion. Nakon toga Hanibalova braća sa svojim vojskama ponovo dobivaju vojnu inicijativu u Hispaniji.¹¹² Zbog toga Rimljani šalju Gaja Klaudija Nerona sa vojskom od 15 hiljada ljudi da se sukobi sa Hazdrubalom. Porazom i smrću oba Scipiona dovodi Rimljane u težak položaj.¹¹³ Rimljanima je bilo nužnim osloboditi Hispaniju od Kartagine, jer su tamo dobivali srebro i tu su regrutovali vojnike. Zato 210. godine pr. n. e. je upućena nova ekspedicija pod zapovjedništvom 24-godišnjeg Publije Kornelija Scipiona, sin istoimenog konuzula. Njegov zadatak je bio da pobijedi Kartaginjane i da osveti smrt svoga oca i strica.¹¹⁴ Posebnom odlukom komicija mladom Scipionu je dodijeljen imperium i dana su mu prava prokonzula. Mladi Scipion se iskrcava sa 10 hiljada pješadije i hiljadom konjanika i spaja se sa tamo već prisutnim rimskim snagama. 209. godine pr. n. e. zauzima Novu Kartaginu i tako je zauzeo najvažniju bazu kartaginske vlasti u Hispaniji. Tako je početkom 208. godine pr. n. e. pokrenuo svoje vojnike na Hazdrubala, čija je vojska zimovala u mjestu Bekula na rijeci Baetis. Na tom mjestu Scipion se pokazuje kao odgovoran i dobar zapovjednik, koji je bio spreman na sve i ništa nije želio prepustiti riziku ili sreći. I pored pobjede Scipiona, glavni dio Hazdrubalove armije se uspio izvući. Tome je doprinijela činjenica da su rimsko – italjski vojnici preferirali da pljačkaju kartaginski tabor, nego da progone Hazdrubala. Nakon tog poraza Hazdrubal je proveo svoju armiju preko Pirineja u Galiju, odakle je krenuo na Apeninski poluotok sa oko 60 hiljada ljudi sa namjerom da se spoji sa Hanibalom. Nakon bitke kod Bekule i odlaska Hazdrubala, u Hispaniju se u zimu 208/207. godine pr. n. e. iskrcavaju nova kartaginska pojačanja pod komandom Hana i ubrzo nakon njega i Mago Barka. Njihova zajednička armija je bila poprilično moćna, uglavnom sačinjenom od Keltibera. Također je i iz pravca Gadesa napredovala još jedna kartaginska armija kojom je zapovijedao Hazdrubal Gisko. Scipion se našao u nepovoljnoj situaciji u kojoj su mu neprijatelji napredovali iz dva pravca. U tom trenutku primijenjuje briljantan manevar kojim je prvo njegov zamjenik Silan pobijedio Magove i Hanove trupe, a u toj bitci je i sam Hano bio zarobljen. Trupe Hazdrubala Giske su se

111 MAŠKIN, *Historija*, 101.

112 SCULLARD, *The Carthaginians*, 59.

113 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 367.

114 APIJAN, *Historia Romana, The Hanibalic War*, II.

sklonile iza utvrđenih gradova. U proljeće naredne godine¹¹⁵ došlo je do nove kartaginske ofanzive i to kod mjesta Ilipa, gdje su se spojile preostale Magove i Giskine trupe i tako su formirali armiju između 54 hiljada i 70 hiljada vojnika¹¹⁶. Dok je Scipion na drugoj strani raspolagao sa združenom armijom od oko 43 hiljada vojnika¹¹⁷. Nakon manjih konjičkih sukoba, u roku par dana došlo je do konačne bitke na otvorenom. Ovaj put Scipion je ispoljio svu svoju zapovjedničku mudrost i manevarsku genijalnost, I bitka se završila uvjerljivom Scipionovom pobjedom.¹¹⁸ Iskoristio je identičnu taktiku kao i Hanibal u bitki kod Kane.¹¹⁹

Rimljani na teritoriji Apeninskog poluotoka kreću na Hanibala sa čak 23 legije pod zapovjedništvom konzula Fulvija Flaka i Apija Klaudija i pretora Gaja Klaudija Nerona, sa glavnim ciljem da zauzmu Kapuu.¹²⁰ Hanibal također pokušava da zaštiti Kapuu od Rimljana. On i njegovi saveznici Lukanci¹²¹ su uspjeli tri puta razbiti rimske jedinice, ali Rimljani nisu odustali i opet regrupišu svoje jedinice i započinju opsijedati Kapuu. Hanibal opet dođe, da spasi Kapuu te godine. On pokušava navesti Rimljane u bitku, ali uzalud. Kada je uvidio da konjici nedostajalo hrane, odlučuje se krenuti prema Rimu. Krenu iz Kapue preko Samnija, zemlje Peligna, Marucina i Marsa, onda preko Amiterna i Reate te prešavši preko Anija dođe na jednu milju prema Rimu. Tamo se utabori u blizini grada¹²². Taj njegov nenadani dolazak silno uzbuni i preplaši Rimljane tako, da je poslovičom ostalo: „Hanibal ante portas“¹²³ ¹²⁴ Ipak i to ne navede Rimljane da odustanu od opsade Kapue, a čak su poslali vojsku u Hispaniju pod komandom Nerona. I ovaj put su Rimljani primijenilo osnovno načelo svoje strategije u II. punskom ratu, a to je pobijediti na perifernim frontovima, prekinuti komunikacije, zauzeti izvore resursa Kartagine i izolirati Hanibala.¹²⁵ Nakon pada Kapue, Hanibal je bio primoran da ostavi mnoge gradove i da se ograniči na Brutiju i zemlju i gradove oko tarentinskog zaliva. Odatle je vršio upade u rimsko područje i nanosio ozbiljne gubitke Rimskoj republici. I bez obzira na te gubitke, 209. godine pr. n. e. osamdesetogodišnji Fabije Maksim zauzeo je Tarent, a stanovnike surovo kazniše te prodaše 30 hiljada Tarentinaca u roblje, a sam ratni plijen je bio pozamašan. Hanibalov cilj je

115 206 pr. n. e.

116 LIVIJE, *Ad Urbe condita*, XXVIII, 13.

117 LIVIJE, *Ad Urbe condita*, XXVIII, 14.

118 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 369.

119 SCULLARD, *The Carthaginians*, 59-60.

120 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 369.

121 Lukanci su bili drevni narod koji je naseljavao prostore današnje srednje i južne Italije

122 APIJAN, *Historia Romana, The Hanibalic War*, VI.

123 U prijevodu Hanibal pred vratima.

124 LIVIJE, *Ad Urbe condita*, XXIII, 16.

125 SCULLARD, *The Carthaginians*, 54.

bio da se sjedini sa bratom Hazdrubalom, koji mu je iz Iberije vodio pojačanja. Ali Hazdrubal 207. godine pr. n. e. kod rijeke Metaura gubi bitku i sam biva ubijen.¹²⁶ Rimljanima je velika prednost bila to što su prije bitke uhvatili Hazdrubalovog glasnika, koji je nosio informacije, o mjestu sastanka, Hanibalu. Rimljani bacaju Hazdrubalovu glavu pred Hanibalove prednje linije, a vojnici su je donijeli Hanibalu.¹²⁷ Poslje toga Hanibal se povlači na najjužniji dio Brutija. Godine 204. p. n. e. još se dva puta sukobljava sa Rimljanima. Tada Hanibalov položaj postaje osobito težak, jer mu kartaginska oligarhija nije davala potrebnu podršku. Rat dosađuje i Rimljanima i njihovim saveznicima, 209. godine pr. n. e. dvanaest latinskih kolonija odbija da daju vojnike za borbu protiv Hanibala.¹²⁸

10.7. PRELAZAK U AFRIKU I KRAJ RATA

Nakon što je završen rat u Hispaniji, mladi Scipion se vratio u Rim, gdje traži političku funkciju i kandiduje se za konzula. On je bio izabran za konzula za 205. godine pr. n. e. Okosnica njegovog plan se zasnivalo na prenošenju rata u Afriku. Međutim, iako je izvojevao pobjede i uspjehe i njegova novonastala popularnost nije mu pomogla i u Senatu se javila velika opozicija mladom konzulu Scipionu. Već ostarjeli Fabije Maksim Oklijevalo osuđivao je njegovu ratnu strategiju, govoreći da treba konzul Scipion protjerati Hanibala prvo iz Italije, a onda vidjeti da li se može rat prenijeti u Afriku. Senat je dodjelio provincije Sicilije Scipionu i ako uvidi mogućnost napada na Kartaginu da može napasti. Najveći problem za Scipiona je bila slaba podrška Senata. Oni nisu htjeli da se vežu za tu ekspediciju sa velikim brojem vojnika. Zbog toga je dobio samo 7 hiljada vojnika i 30 vojnih brodova¹²⁹, pa Scipion je odlučuje regrutovati dobrovoljce, najviše sa Sicilije. On je u Afriku prešao sa 50 hiljada vojnika.¹³⁰

Poslijednja bitka II. punskog rata je bila u Africi, kod Zame, gdje je Hanibal doživio prvi veliki gubitak i prvi značajni poraz od početka rat. To mu je bio prvi i posljednji poraz. U toj bitki Hanibal pod svojom komandom je imao 40 hiljada vojnika i 80 slonova¹³¹, a Scipio 35 hiljada vojnika, ali i pomoć numidijske konjice pod komandom Masinise. Oba generala su poredali trupe u standardni bojni poredak, sa konjicom sa strana i pješadijom u sredini. Tok bitke je bio standardan kao i kod svih drugih, dok kartaginjani nisu izgubili svoju konjicu, koja je pobjegla i udaljila se od bitke. Taj trenutak je bio presudan i njega koristi Scipio i šalje numidijsku

126 MAŠKIN, *Historija*, 102.

127 SCULLARD, *The Carthaginians*, 55.

128 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 370.

129 LIVIJE, *Ad Urbe Condita*, XXVIII, 46.

130 MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 371.

131 APIJAN, *Historia Romana, The Hanibalic War*, VII

konjicu da napadne zaleđe Hanibalove vojske¹³². Nakon toga je uslijedio pokolj. Hanibalovi vojnici ili su bili ubijeni ili zarobljeni, dok Scipio gubi samo 2 hiljade vojnika¹³³.

11. MIROVINI UGOVORI

Scipion je bio zadužen za sklapanje uvjeta mira sa Kartaginom. Po tim uvjetima Kartagina je morala da sve zarobljenike i prebjege preda, sve slonove i sve ratne brodove osim deset njih, moraju platiti 10 000 eubojskih talenata^{134 135}, nadoknaditi ratnu štetu, a do formalnoga zaključivanja mira bili su primorani snadbjevat i hraniti prisutnu rimsku vojsku u Africi, predati 100 zatočenika, sve teritorije izvan Afrike napustiti, obavezati se da neće nikakav rat započeti bez dozvole Rimljana, a Masinisa je dobio svu Numidiju. Kao i što mu Kartaginjani moraju vratiti što su njemu ili njegovim pretcima ikada bili oteli.¹³⁶

Nakon završetka rata Hanibal je započeo novi rat. I to rat sa oligarhijom i svu svoju pažnju posvećuje da preuredi svoju državu. On sprovedi određene demokratske reforme, uvodi kontrole nad financijama koje su omogućile isplaćivanje kontribucije Rimljanima, a da time građani nisu bili opterećeni enormnim porezima. Ali takav tok reorganizacije države je izazvalo nezadovoljstvo oligarhijske stranke u Kartagini i povećala oprez Rimljana. Godine 195. pr. n. e. Hanibal je morao pobjeći iz Kartagine, i sve do svojih zadnjih dana¹³⁷ nije ga napuštala želja za osvetom.¹³⁸

Punski ratovi obilježavaju novu etapu u rimskoj historiji i prelazak sa doba osvajanja i ujedinjavanja Apeninskog poluotoka u doba mediteranskog osvajanja i ujedinjavanja. Pobjedom Rima nad Kartaginom Rim dolazi na ispražnjene kartaginske teritorije i pozicije. Ubrzo nakon rata su Rimljani krenuli se sa obnovom. Poslije bitke kod Metaura Senat umanjuje vojsku, da se poveća radna snaga za obrađivanje zemlje, a dolazi do nastanka novih naselja po Kampaniji i Brutiji. Scipionovi veterani su se smjestili se po Lukaniji i Apuliji. Tako se pokušalo da ponovo oživi i naseli opustošeno zemljište. Ujedno su i državne dugove namirli, podijelivši zemljišta onima koji su bili Republici dali novaca. Te mjere, su obnovile normalan život, ali ipak nisu mogle zaustaviti proces razgradnje društva i ekonomije Srednje Republike, jer je Hanibalov rat prouzročio sistemsku grešku

132 APIJAN, *Historia Romana, The Hanibalic War*, VI

133 SCULLARD, *The Carthaginians*, 63-64.

134 U roku od 50 godina, 200 talenata godišnje

135 Ukupno 258 600 kilograma

136 MAŠKIN, *Historija*, 102 .

137 Nije poznato kada i kako tačno umire. Pausanije navodi da je umro od groznice, Juvenal smatra da se ubio otrovom na teritoriji današnje Turske. To smatraju i Tit Pomponije i Tit Livije koji bilježe da se ubio 183. godine pr. n. e., Polibije smatra da je to bilo 182. godine pr. n. e. i Sulpicije Blito navodi da se to dešava nakon 181. godine pr. n. e.

138 MAŠKIN, *Historija*, 103.

u funkcioniranju Republike, koje Ove promjene u rimskoj ekonomici i socijalnim odnosima čija začetak je ležao u posljedicama II Panskog rata osobito su se jasno očitovale sredinom II stoljeća i to će biti jedan od glavnih uzroka propasti Srednje Republike. I na kraju se ispostavilo da je ipak Hanibal bio taj koji zaslužan za rušenje Rimske republike.¹³⁹

Nakon završetka rata kao spasitelj Rimske republike nije bio nijedan pojedinac. Već se kao spasitelj Rima smatrao Senat. Senat i nobilitet iz kojeg su dolazili generali koji su vodili i zapovjedali legijama.¹⁴⁰ Ali to se nije sviđalo plebejcima i to nezadovoljstvo će na kraju kulminirati u padu Rimske republike.

12. ZAKLJUČAK

Na osnovu izloženih činjenica i ponuđenih podataka, može se zaključiti da Panski ratovu spadaju u jedne od najvažnijih sukoba u historiji čovječanstva. Sa jedne strane je mladi i iskusni general koji je odgajan u mržnji prema svome neprijatelju, a sa druge strane je enormni broj vojskovođa koji su željni dokazivanja ili već iskusnih pojedinaca kojima je bilo u interesu uklanjanja prijetnje pod svaku cijenu, pa makar to značilo ne sukobljavanje s njim. Hanibal, iako jedna od najvećih prijetnji Rimu u njenoj historiji, je bio veoma cijenjen i poštovan od strane Rimljana. Toliko je bio cijenjen da jedino i znamo za Hanibalov izgled pomoću bisti koje su mi Rimljan napravili. Naravno, nakon mnogih krvavih poraza koje im je zadao i mnogih uvaženih i cijenjenih građana koje je lišio života, oni nisu gajili prijateljske emocije, ali su ga poštovali kao nadarenog i neponovljivog stratega, vojskovođu koji nema pramca, kojega su vojnici obožavali i zbog koga su bili spremni uraditi ono što niko nije uradio do tada i voljno ga slijediti u samo srce Rima preko Alpi.

Ovo je prvi put da se jedan rat vodio na toliko velikom prostoru i da je u njemu učestvovalo toliko vojnika. Nastajali su novi savezi i učvršćivali su se već postojeći, ali i u nekim trenutcima se kidala dugogodišnja partnerstva. Posljedice ovoga rata se mogu osjetiti čak i danas. Po najprije u kulturološkom, ali i drugim oblicima.

IZVORI

APPIAN, *The Foreign Wars*, (izd. HORACE WHITE), THE MACMILLAN COMPANY, New York, 1899.

Biblija, (izd. Ivan Šarić), 1942.

Diodorus SICULUS, *Bibliotheca Historica*, (izd. L. A. DINDORF), Charleston (South Carol.) 2011.

Marko Junije JUSTIN, 1853.: *Marko Junije Justin, Epitome of the*

¹³⁹ MESIHOVIĆ, *Orbis romanus*, 376.

¹⁴⁰ SCULLARD, *The Carthaginians*, 78.

Philippic History of Pompeius Trogus, korišten tekst sa <http://www.forumromanum.org/literature/justin/english/trans18.html>, prijevod John Selby Watson

- PLUTARH, *Usporedni životopisi*, (izd. ZDESLAV DUKAT), vol. 2, Zagreb 1988.
- POLYBIUS, *The Histories, Volume VI: Books 28-39*, (izd. PATON, W. R.), LCL, Cambridge (Mass.), 2012.
- Tit LIVIJE, *Istorija Rima od osnivanja Grada*, (izd. MIROSLAVA MIRKOVIĆ), Beograd, 1991.
- LIVY, *History of Rome (Complete)*, (izd. NEEL BURTON) Chicago (Illin.), 2012.

LITERATURA

1. DALY, Gregory, *Cannae - The experience of battle in the Second Punic War*, London - New York, 2005.
2. HOYOS, Dexter, *The Age of Overseas Expansion (264–146 bc)* in: *A Companion To The Roman Army* (ed. Paul Erdkamp), 63 — 80, Oxford, 2007.
3. MAŠKIN, Nikolaj Aleksandrovič, *Istorija starog Rima*, Beograd, 2005.
4. MESIHOVIĆ, Salmedin, *Orbis romanus - Edicija XII stoljeća Rimskog Carstva*, autorsko izdanje, Sarajevo, 2015.
5. MIRKOVIĆ, Miroslava, *Rimska država pod kraljevima i u doba republike*, Beograd, Dosije, 2002.
6. PARKER, James, *Comparing Strategies of the 2d Punic War: Rome's Strategic Victory Over the Tactical/Operational Genius, Hannibal Barca*, Pennsylvania, 2001.
7. PENROSE, Jane, *Rome and her enemies*, London, 2005.
8. SANDLER, Stanley, *Battle of Lake Trasimene, M.R. van der Werf, Ground Warfare: H-Q*, 2002.
9. SCULLARD, Howard Hayes., *Carthage and Rome*, in : *The Cambridge Ancient History: The Rise of Rome to 220 B.C.* vol. 2., Cambridge, 2008.
10. SCULLARD, Howard Hayes, *The Carthaginians in Spain* u „*The Cambridge Ancient History: Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, vol. 3“, Cambridge, 2008.
11. SERRATI, John, *Neptune's Altars: The Treaties between Rome and Carthage. Classical Quarterly 56.1*, Cambridge, 2006.

INTERNET

1. Ancient History Encyclopedia, dostupno na:
<http://www.ancient.eu/hannibal/>, 9.4.2017.
2. Encyclopedia Britannica, dostupno na:
<https://www.britannica.com/event/Battle-of-Cannae>, 5.4.2017.

OMER MERZIC

Hannibal ante portas

Summary

After every source is considered it is apparent that the Punic Wars had an enormous impact on the history of humankind. On one side there was Hannibal, a fierce and young general who was brought up with hatred towards his enemy the Roman Republic. And on the other side there wasn't a single individual but a sizable number of generals who were wanting to prove themselves and who wanted glory for themselves but also for their country and family. The Roman Republic lost almost all of their battles and at one point nearly one third of their male population. And it is worth mentioning that Hannibal had crossed to the Apennine peninsula crossing the Alps, a feat that had been never done before with this amount of men and equipment. But not even Hannibal's military genius could or the devastating losses that the Romans had suffered was not enough to beat the Roman Republic who rose from their defeats and were able to muster an army after an army and finally beat Hannibal and subdue the Carthaginian Empire.

Keywords: Hannibal, the Roman Republic, the Carthaginian Empire, the First Punic War, the Second Punic War

IVANA MARINOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
ivanamarinovi66@gmail.com

Pregledni rad

Primljeno 3. veljače 2020.

Prihvaćeno 9. veljače 2020.

Ukapanje u drvenim lijesovima na prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske

Prisutnost ukapanja u običnim zemljanim rakama s upotrebom drveta na prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske zabilježena je u istraživanjima fra Luje Maruna krajem 19. st. Premda se isprva nije poklanjalo puno pažnje ovakvome načinu ukopa, kasnijim istraživanjima, a posebno onima Stjepana Gunjače, Janka Beloševića i dr., ukapanje u običnim zemljanim rakama sa upotrebom drveta postaje sastavnim dijelom periodizacije ranosrednjovjekovnih grobalja, odnosno jednim od glavnih elemenata poganskog horizonta i početaka karolinškog utjecaja. Cilj rada je navesti nalazišta na kojima pronalazimo primjere upotrebe drveta u vidu grobnog pokrova na prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske. U radu će biti sastavljena tipologija drvenih lijesova i drvenih grobnih konstrukcija uspoređena s primjerima sa prostora zapadne Europe. Posebna pozornost bit će posvećena pitanjima socijalnog statusa pojedinaca koji su pokopani u drvenim lijesovima ili drvenim grobnim konstrukcijama.

Ključne riječi: lijes, grob, groblje, drvo, Dalmacija, srednji vijek, Biskupija, Crkvina

1. TEHNIKE SPAJANJA I TIPOVI DRVENIH GROBNIH KONSTRUKCIJA U RANOM SREDNJEM VIJEKU

Podatke o tehnikama povezivanja drvenih lijesova u ranom srednjem vijeku možemo pronaći u arheološkim istraživanjima i to još za vrijeme fra Luje Maruna. Naime, prilikom istraživanja lokaliteta Biskupija-Crkvina fra Luj Marun bilježi s južne strane bazilike na dubini od 5 m pronalazak više ukopa (ukupno njih deset) s bogatim grobnim inventarom, ali i vidljivim ostacima drvenog lijesa.¹ Opise drvenih lijesova s istog lokaliteta donosi

¹ Lubor NIEDERLE, *Slovanské starožitnosti*, Nákladám Bursika i Khouta, V Prazem,

nam i Stjepan Gunjača u objavi revizijskih istraživanja iz 1950. godine, kada je prilikom istraživanja na prostoru tzv. „Male Crkvine” naišao na grob koji je označio brojem 88. Unutar novoistraženog groba utvrdio je trag postojanja drvenog lijesa oko kostura i željezne čavle položene pored nogu i glave pokojnika.² Pouzdani tragovi postojanja drvenih lijesova ustanovljeni su na nekropolama Nin-Ždrijac i Gorici u Stranču.³ Uz navedene lokalitete ukopi u drvenim lijesovima pronađeni su u Glavicama kod Sinja, Biskupiji-Bračića podvornici, Morpolaci-Škorića-Tubića kuće, Koljanima gornjim-Vukovića most, Koljanima-Crkvina i Bugojnu-Sultanovcima.⁴ Uz navedene istraživače, svoju podjelu ukopa kao i navod o ukopima i drvenim lijesovima spomenuo je i Vladimir Sokol označivši ga kao B1-tip arhitekture grobne komore.⁵

Istražene ukope s upotrebom drveta prema tehnici izrade možemo podijeliti na dva tipa. Prvi tip označava ukop u drvenom lijesu bez upotrebe čavala koji može biti načinjen u vidu drvene škrinje ili povezan pomoću drvenih klinova, trnova, drvenih klinaca i ojačan na unutarnjim dijelovima kladicama.⁶ Drugi tip povezivanja je uporaba željeznih čavala i klinova. Ova dva načina povezivanja lijesova mogu se ustanoviti prema objavljenjima dokumentaciji istraživača, a svoje analogije pronalaze među drugim europskim nekropolama ranog srednjeg vijeka. Tako se primjerice u nekropolama na prostoru Velikomoravske na grobljima iz 9. i 10. st. javlja sporadična upotreba drvenih obloga zemljanih raka koje svoje porijeklo vuku još od vremena Lotara (merovinških nekropola na ravno). Grobovi s drvenim lijesovima su zastupljeni i u Transdanubiji u 9. st., a posebno na položaju Blatnoga jezera (npr. nekropole u Zalavaru) te na slavenskim grobljima na prostoru Austrije koja se datiraju u prvu polovicu 9. st.⁷ Također, dobar primjer nam pokazuje i situacija na nekropoli Staré Město „Na Valach” gdje je ustanovljena upotreba drveta u nekoliko varijanti i to u vidu drvene daske koja se polagala ispod pokojnika (ovakav ritus spominje i Lj. Karaman navodeći kako se običaj polaganja na drvenu dasku ili u izdubljeno deblo

1906., 515.-518.; Lubor NIEDERLE, *Slovenske starine*, Matica Srpska, Novi Sad 1954., glava IX; Maja PETRINEC, „Groblje na Crkvini u Biskupiji – rezultati revizijskih istraživanja Stjepana Gunjače“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III No. 36, 2009., 21.; Stjepan GUNJAČA, „Revizija iskopavanja u Biskupiji kod Knina godine 1950“, *Ljetopis JAZU*, knj. 57. Zagreb 1953., 16.

2 PETRINEC, „Groblje na Crkvini u Biskupiji – rezultati revizijskih istraživanja Stjepana Gunjače“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, No. 36, 2009., 21.

3 *Ibid.*, 21.

4 Maja PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. st. na području ranosrednjovjekovne Hrvatske države*, Split, 2009., 108.

5 Vladimir SOKOL, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština, srednjovjekovni nakit, grobna arhitektura i pogrebni običaji u Hrvatskoj od Save do Jadrana*, 2019., 107.

6 Đuro PEULIĆ, *Konstruktivni elementi zgrada*, 2. dio, Zagreb 2002., 428.

7 BELOŠEVIĆ, *Starohrvatsko groblje na Ždrijcu u Ninu*, 2007., 25-28.

koristio kod Germana, a kasnije iza 1000. godine preuzimaju ga Slaveni).⁸ Karaman navodi kako se kod Slavena javljaju ukopi s sporadičnom uporabom drveta i to u vidu obloga groba. Daska se polaže ispod pokojnika ili se pak pokojnik njome pokriva. Ovakav način oblikovanja groba smatra pretečom drvenih lijesova.⁹ Taj navod, koji općenito govori o upotrebi drveta kod Slavena, usporediv je s istraživanjima na nekropoli Staré Město jer se upravo tamo javljaju razne varijacije upotrebe drveta. Tako V. Hrubý razlikuje četiri načina upotrebe drveta u zemljanim rakama: I. tip označava upotrebu drvene daske koja se stavlja na dno grobne rake na koju se polaže pokojnik, a raka može biti i obložena daskama bez ili sa bočnim potpornjima s vanjske strane;¹⁰ II. tip uključuje polaganje daske ispod pokojnika i na stranice rake (novost u ovome tipu je stavljanje daske iznad pokojnika);¹¹ III. tip označava izgradnju grobne komore, a karakterističan je po tome što se javljaju ukopi s više pokojnika postavljenih jedan ponad drugoga;¹² IV. tip označava ukope u drvenim lijesovima koji su povezani drvenim čavlima ili klinovima (u ovu kategoriju spada i ukapanje u izdubljenom deblu)¹³ (PRILOG I).

Temeljem dostupne arheološke literature zamjećuje se prisutnost triju tipova u nekropolama na prostoru Dalmacije:

- I. tip, ukop u običnoj zemljanoj raci s djelomičnom upotrebom drveta (koji odgovara nekim varijantama I. tipa iz podjele V. Hrubýa),¹⁴
- II. tip, ukop (ili u slučaju lokaliteta Biskupija-Crkvina u zidanim presvođenim grobnicama) u drvenom lijesu bez upotrebe željeznih čavala (ukop u tzv. drvenim sarkofazima),¹⁵

8 Ljubo KARAMAN, „Iskopine društva „Bihać“ u Mravincima i starohrvatska groblja“, *Rad JAZU*, knj. 268, Zagreb 1940., 24-29.

9 *Ibid.* 24-26.; BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata od 7-9. st.*, 1980., 75.

10 Vilem HRUBÝ, *Staré Městov – velikomoravske pehřebište Na Valách*, Prag 1995., 59. Ovaj tip je izveden iz Hrubýeve podjele. U ovaj tip pripada i 12 varijanti upotrebe drveta prilikom oblaganja grobne rake.

11 *Ibid.* 61.; Za tip II, poznato je sedam varijanti.

12 Ovakav način ukopa obično je karakteristika grobalja gdje nedostaje grobnih mjesta kao i mogućnosti da je jedna obitelj koristila jednu grobnicu dulje vremena (tzv. više-generacijski ukopi). Ovaj način ukopa i upotrebe drveta dolazi u dvanaest podtipova. *Ibid.* 61-63.

13 Više kod: HRUBÝ, *Staré Městov – velikomoravske pehřebište Na Valách*, 1995., 63-67.

14 Usporedivost ovoga tipa kao i njegovih varijanti navedenih kod Hrubýa može se samo pretpostaviti s obzirom da većina podataka koji se odnose na ovaj tip mogu se preuzet iz navoda L. Maruna.

15 Ovaj tip je pretpostavljen prema navodima L. Maruna za lokalitet Biskupija-Crkvina kao i navodima za S. Gunjače, J. Beloševića, M. Petrince za lokalitete Nin-Ždrijac, Biskupija-Crkvina grob br. 88, Sultanovci-Glavica (Gorica) kod Bugojna itd. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata od 7-9. st.*, 1980., 75.; GUNJAČA, „Revizija iskopavanja u Biskupiji kod Knina godine 1950“, 1953.; PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. st. na području ranosrednjovjekovne Hrvatske države*, 2009.

III. tip, ukopi u drvenim lijesovima s uporabom željeznih čavala s krupnim glavicama,

IV. tip, ukopi u drvenim grobnim komorama (grobnicama).¹⁶ (PRILOG II)

V. tip, ukopi u sarkofazima s unesenim drvenim lijesovima (primjerice Ostrovica)

Razlozi ovakvog nazivlja proizlaze iz dostupne nam literature. Stoga posebno treba izdvojiti kako unutar ovoga rada poradi pojave više oblika drvenog grobnog pokrova i arhitekture, kao i prema istraživanjima Hrubýa u *Starém Město* odlučili smo se za navedene tipove i termine. Također, u radu za zemljani iskop u koji se polaže drvena daska, lijes, drveni sarkofag ili pak izgrađuje drvena konstrukcija koristit ćemo naziv obična zemljana raka (ili „pravokutna grobna komora“).¹⁷

2. VREMENSKI OKVIR POJAVE UKOPA U DRVENIM LIJESOVIMA

Ukopi u drvenim lijesovima na prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske mogu se popratiti u sklopu ranog (poganskog) horizonta 7.-9. st., (prema V. Sokolu se poganski (rani) horizont datira od ± 795 . do 850./855. (najkasnije do 870-ih godina kada se napuštaju kristijanizirani dijelovi nekropola),¹⁸ odnosno tipološki gledano mogu se uvrstiti u groblja na redove s poganskim karakteristikama ukapanja (koja se okvirno prema Beloševiću datiraju od kraja 7. do sredine 9. st.).¹⁹ Također, ovakav zaključak potkrepljuju nam i karakteristični nalazi na koje nailazimo, primjerice prisutnost oružja, opreme za jahanje (ostruga), novca, nakita i sl. koji pripada vremenu

16 Usporedivi s Hrubýevim III. Tipom. Janko BELOŠEVIĆ, „Razvoj i osnovne značajke starohrvatskih grobalja horizonta 7.-9. stoljeća na povijesnim prostorima Hrvata”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 39 (26), Zadar 2000., 71-97.; PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. st. na području ranosrednjovjekovne Hrvatske države*, 2009., 111-112.

17 KOMENTAR: naziv obična zemljana raka označava zemljani iskop u koji se polaže tijelo unutar drvenog lijesa, obloge (bilo koje vrste), pa čak i kamene na grobna arhitekture. Ovisno o reljefu grobna raka može biti zemljana ili ako se radi o krškom terenu kamena. Zamljane rake mogu biti ovalane, pravokutne, pačetrovinasta oblia. Ponekad se može uzeti i termin pravokutna grobna komora koji također opisuje istu situaciju (V. Sokola koristi i termin grobna komora), Vidi SOKOL, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština, srednjovjekovni nakit, grobna arhitektura i pogrebni običaji u Hrvatskoj od Save do Jadrana*, 2019. 105, 108, 109.

18 SOKOL, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština, srednjovjekovni nakit, grobna arhitektura i pogrebni običaji u Hrvatskoj od Save do Jadrana*, 2019., 105.

19 BELOŠEVIĆ, „Razvoj i osnovne značajke starohrvatskih grobalja horizonta 7.-9. stoljeća na povijesnim prostorima Hrvata”, 2000., 71-97. Poganski način pokapanja iako je karakterističan za razdoblje od 7. pa do kraja 8. st. Zapravo prema običajima prilikom ukapanja, svoj kontinuitet ima i do sredine 9. st. To razdoblje se obično karakterizira kao „prijelazno doba”, a kako je već navedeno karakteristika mu je izraziti karolinški utjecaj.

karolinškog utjecaja. Također, važno je napomenuti da se u kontekstu ovoga horizonta (rani horizont) javljaju i drugi tipovi ukopa.²⁰

Unutar ranoga horizonta (poganskog) posebno je zanimljivo prijelazno razdoblje koje je označeno karolinškim utjecajem (kraj 8. i početak 9. st.) upravo jer se u tome periodu javlja najveći broj ukopa u drvenim lijesovima. Prema J. Beloševiću ukopi u drvenim lijesovima s upotrebom željeznih čavala javljaju se u od 2. pol. 8. st. do početka 9. st., a drveni lijesovi bez upotrebe čavala se javljaju u 9. st. Također, u prilog kasnijoj upotrebi drvenih lijesova bez željeznih čavala ide nekropola u Starem Městu gdje se istrazeni drveni grobovi datiraju od 1. polovice 9. st. do početka 10. st.²¹ Zapravo sličan zaključak vrijedi i za pojavu grobnih komora, koje se prema nalazima mogu datirati u 9. st. (iako se grobna komora na nalazištu Glina-Brekinja kosa datira u 8. pa do početka 9. st. i to prema nalazu ostruga koje pripadaju tipu Blatnica-Mikulčice (paralelnom horizontu Biskupija-Crkvina),²²

3. TKO JE UKAPAN?

Društveni status ukopanih na ranosrednjovjekovnim grobljima jedno je od glavnih pitanja prilikom interpretacije. Naime, u vrijeme istraživanja fra Luje Maruna često su se ukopi u kamenim sarkofazima pripisivali ranosrednjovjekovnim hrvatskim kneževima (npr. Biskupija-Crkvina, sarkofag sa prikazom hipokampa na prednjoj stranici), tim više ako bi bili položeni u narteksu crkve ili u njenom unutarnjem djelu. Štoviše, često se nastojalo takav pronalazak pripisati ili povezati s nekom povijesnom ličnošću koja se mogla podudarati s razdobljem u koje su datirani neki nalazi iz groba. Vođen time, fra Lujo Marun istrazeni sarkofag s prikazom hipokampa pripisuje knezu Branimiru. Premda su unutar istraženog groba pronađeni luksuzni nalazi, par pozlaćenih karolinških ostruga i garnitura za zakopčavanje, privjesak od gorskog kristala, itd., poprilično je teško s današnje pozicije suvremene znanosti precizirati kome je pripadao taj ukop.²³ Vjerojatno je

20 Grobovi sa spaljenim pokojnicima, onda ukopi u običnoj zemljanoj raci, ukopi u zemljanoj raci s djelomičnom upotrebom kamena i grobovi s kamenom grobnom arhitekturom.

21 HRUBÝ, *Staré Městov – velikomoravske pehřebište Na Valách*, 1995.

22 Vinko MADIRACA, Vedran KOPRIVNJAK, Martina MILETIĆ, Tea ZUBIN-FERRI, Luka BEKIĆ, „Ranosrednjovjekovni nalazi s lokaliteta Brekinja Kosa (rezultati istraživanja 2011. i 2015. godine)”, *Archaeologia Adriatica*, Vol. 11 No. 1, Zadar 2017., 145-215. Horizont Biskupija-Crkvina (Blatnice-Mikulčice) se prema V. Sokolu u treću četvrtinu 9. stoljeća. Više kod SOKOL, Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština, srednjovjekovni nakit, grobna arhitektura i pogrebni običaji u Hrvatskoj od Save do Jadrana, 2019., 184.

23 Posebna pozornost treba se obratiti na noviju literaturu u prvome redu: Ante MILOŠEVIĆ, „Karolinški utjecaji u kneževini Hrvatskoj“, *HiK*, Rasprave i vrela, Split 2000., 106-139.; PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. st. na području ranosrednjovjekovne Hrvatske države*, 2009.; Maja PETRINEC, „Sedmi grob i nekoliko pojedinačnih nalaza

pripadao nekom istaknutom članu zajednice. Takva je ujedno i situacija s ukopima u drvenim lijesovima na lokalitetima Biskupija-Crkvena grob br. 1-7, gr. 88, Nin-Ždrijac grob br. 322, itd. (PRILOG III).

Kako bi se moglo shvatiti tko je ukapan u drvenim lijesovima s uporabom čavala, bez uporabe čavala i u drvenim grobnim komorama navest ćemo nalazišta na kojima se javljaju.

Nin-Ždrijac

Na nalazištu Nin-Ždrijac J. Belošević istražio je ukope u drvenim lijesovima i to u grobovima: gr. 40, gr. 46, gr. 57, gr. 103, gr. 129, gr. 130, gr. 143, gr. 150, gr. 151, gr. 194, gr. 196, gr. 198, gr. 199, gr. 227, gr. 310, gr. 322, gr. 326, gr. 330 i gr. 334.²⁴ Na temelju istraženih ostataka lijesova, J. Belošević navodi da su bili povezani željeznim čavlima ili drvenim klinovima. Prilikom analize grobova, zaključuje da grobovi s drvenim lijesovima u svome inventaru imaju bogatije priloge i spadaju među bogatije grobove na nekropoli, od kojih se posebno mogu izdvojiti grobovi 310, 322 i 326.

Unutar ovoga groba 322, pronađen lijes načinjen od drveta i povezan željeznim čavlima s krupnim glavicama (ukupno sedam), bile su sahranjene tri individue (muškarac, žena i dijete). U njemu je pronađen bogat grobni inventar, između ostaloga karolinški mač H-tipa (prema Petersenovoj tipologiji),²⁵ koplje, staklena čaša i boca, ogrlica od perli načinjenih od staklene paste, dvije keramičke posude, praporci (nalaz praporaca može se povezati s djetetom), predica, torques oko vrata djeteta, par ostruga, nož s koricama, kresivo i kremen, itd. (vidi PRILOG III-Ia).²⁶ Sudeći prema obimu grobnog inventara može se govoriti o ukopu istaknutog pojedinca unutar zajednice. Također, bogatstvo grobnoga inventara može se usporediti sa

s Crkvine u Biskupiji kod Knina“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III. No. 33. Split 2006., 21-36.; Mirjana MATIJEVIĆ-SOKOL, Vladimir SOKOL, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, 2005., 11-13, 96-98.

24 BELOŠEVIĆ, *Starohrvatsko groblje na Ždrijcu u Ninu*, 2007., 26.

25 Mačevima i njihovom tipologijom posebno se bavio i Zdenko Vinski, koji za H-tip mača navodi kako je rasprostranjen na prostoru sjeverne Europe, a nešto manje u zapadnoj i srednjoj Europi. Zatim ovaj tip mača datira u kraj 8. do u 11. st. Više o ovome kod: Zdenko Vinski, „O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III. No. 11, 1981., 15., Također vidi kartu: *Ibid.* 11. Vinski uz nalaz mača H-tipa na nalazištu Nin-Ždrijac još navodi mačeve iz Katuna, Gradca i Rudića. Zatim, navodi i njihove datacije u prvu. pol. 9. st. Više kod: *Ibid.* 16, 17. U svome radu iz 1983-84., H-tip mača i ukope na nekropoli Nin-Ždrijac, navodi kako su pokojnici bili sahranjeni u zemljanu raku na običnu dasku ili u drveni lijes. Takođe navodi da je u grobu 322 na nekropoli Nin-Ždrijac pronađen ukop u drvenom lijesu sa mačem H-tipa. Više o tome u: Zdenko VINSKI, „Ponovno o karolinškim mačevima u Jugoslaviji“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 16-17 No. 1, 1983-84., 188. Također pronalazak priloga u grobu 322 tumači kao „nastavak tradicije unatoč početku kristijanizacije vladarskog sloja“. Više u *Ibid.* 188.

26 BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata od 7-9. st.*, 1980., 100.; BELOŠEVIĆ, *Starohrvatsko groblje na Ždrijcu u Ninu*, 2007., 26, 226-230.

istraženim grobovima na lokalitetu Biskupija-Crkvina, kao i sa nalazištem Sultanovići-Glavica (Gorica) kod Bugojna u BiH. Uz grob 322 na lokalitetu Nin-Ždrijac posebno se mogu izdvojiti grobovi 326 i 310. U grobu 326 sahranjena je ženska individua u ovalnu zemljanu raku u kojoj je bio pronađen kamen položen s desne strane zdjelice pokojnice (vjerovanje u ustajanje mrtvih iz grobova). Istražena je raka bila zatvorena sa četiri veće kamene ploče koje su bila zapečaćene gašenim vapnom. Pored tijela žene pronađeni su željezni čavli s krupnim glavicama, koji sugeriraju postojanje drvenog lijesa. Od nalaza koji se mogu izdvojiti posebno je zanimljiva ogrlica od perli raznih boja u tehnici *mille fiori*, prsten od srebrnog lima, željezni nož s tragovima drvenih korica, *stilus* (rimska brončana igla).²⁷ Premda je ovaj ukop sudeći prema inventaru skromniji od ukopa br. 322, zanimljiva je kombinacija drvenog lijesa i prisutnosti kamena unutar samog groba. Također, u grobu 310 pronađena je ženska individua koja je bila sahranjena u drvenome lijesu s krupnim željeznim čavlima. Od inventara posebno se izdvaja željezni nož i željezna strelica oblika lastavičina repa.²⁸ Grobovi 326 i 310 bili su puno skromniji, stoga je teško reći da su pripadali osobi istaknutog društvenog statusa. U stvari, teško je pomoću nalaza ustvrditi njihov položaj unutar zajednice, ali ono što ih povezuje je upravo upotreba drveta prilikom ukapanja.

BISKUPIJA-CRKVINA

Lokalitet Biskupiju-Crkvinu prvi je istražio fra Lujo Marun 1892. godine, a prve rezultate svog istraživanja iznosi u *Glasniku Kninskog starinarskog društva*, a kasnije i u *Starohrvatskoj prosvjeti*. Prilikom Marunovih istraživanja južno od bazilike istraženo je deset grobova u kojima su pokojnici polagani u obične zemljane rake s vidljivim tragovima drvenoga lijesa (drveta). Posebno je zanimljiv grob označen brojem sedam (poznat kao i „sedmi grob u Biskupiji”) koji se prema Marunovim bilješkama nalazio četiri metra južno od bazilike. Grob je bio načinjen od drveta i imao je bogat grobni inventar.²⁹

Nakon istraživanja L. Maruna grobljem u Biskupiji-Crkvinu bavi se Dušan Jelovina koji je istražene grobove podijelio u tri kategorije: I. grobovi u jednostavnoj zemljanoj raci s ostacima lijesa, II. grobovi u raci bez ostataka lijesa, III. grobovi obzidani običnim kamenjem i pokriveni pločama. D. Jelovina grobove datira u razdoblje od 8. do početka 14. st., prema nalazima nakita i karolinških ostruga.³⁰ Međutim, ti grobovi se

27 BELOŠEVIĆ, *Starohrvatsko groblje na Ždrijcu u Ninu*, 2007. 27-28.

28 PETRINEC, „Sedmi grob i nekoliko pojedinačnih nalaza s Crkvine u Biskupiji kod Knina“, 2006., 21

29 PETRINEC, „Sedmi grob i nekoliko pojedinačnih nalaza s Crkvine u Biskupiji kod Knina“, 2006., 21.

30 Dušan JELOVINA, *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i*

prema zaključcima M. Petrincec mogu datirati u zadnju trećinu 8. i prvu trećinu 9. st. (u vrijeme kada se datira horizont Biskupija-Crkvina koji je vremenski sukladan horizontu Blatnica-Mukulčice).³¹

Revizijska istraživanja 50-ih godina 20. st. na lokalitetu Biskupija-Crkvina proveo je S. Gunjača. Prilikom istraživanja, uz već poznatih deset grobova s ostacima drveta (lijesa), istražen je još jedan grob označen brojem 88. Istraženi je grob bio ukopan u običnu zemljanu raku dubine 120 cm, a uz kostur pokojnika utvrđeni su ostaci istrunula drveta (ostatci lijesa) na položaju glave i nogu nađeni su krupni željezni čavli. U grobu je uz pokojnika nađen i par karolinških ostruga s garniturom za zakopčavanje. Na temelju istraženoga Gunjača je zaključio da se radi o postojanju drvenoga lijesa u grobu te da grob 88 pripada horizontu istraženih grobova s južne strane bazilike.³²

Na lokalitetu Biskupija-Crkvina nije samo zabilježena pojava drvenih lijesova u zemljanim rakama već i u zidanih presvođenim grobnicama koje su bile smještene u narteksu bazilike. Zanimljivost kod tih grobova, uz nalaze drveta kao mrtvačkog pokrova, je i bogat grobni inventar (primjerice nalaz para karolinških dječjih ostruga izrađenih u tehnici cizeliranja s motivom rozeta).

Godine 2002. na položaju „mauzoleja” izvršena su revizijska istraživanja s ciljem preciziranja datacije izgradnje bazilike na Crkvini. Ante Milošević nam u vezi s time donosi nekoliko zaključaka i pokušaja rekonstrukcije nastanka bazilike.³³ On smatra da bazilika na Crkvini nastaje na grobovima koji su se na tom položaju već nalazili, a vrijeme njezine gradnje stavlja u prvu polovicu 9. st.³⁴ Nadalje, on smatra kako je riječ o grobovima dostojanstvenika koji su smješteni na već ranije formirano groblje na redove u 8. st. Grobove dostojanstvenika u kojima su se nalazili ostaci drveta bez uporabe čavala naziva drvenim sarkofazima.³⁵ Što se tiče presvođenih grobnica i nalaza sarkofaga u njima, navodi da su se one ponovno koristile u ranom srednjem vijeku. Ovakav nalaz, tzv. drvenih „sarkofaga” čije su stranice bile obložene glinom pronađen je u Koljanima

Cetine, Split 1976., 24.

31 PETRINEC, „Sedmi grob i nekoliko pojedinačnih nalaza s Crkvine u Biskupiji kod Knina“, 2006., 22. Uz dataciju M. Petrincec, treba navesti i onu V. Sokola koji sukladne horizonte Biskupija-Crkvina i Blatnica-Mikulčice datira u a prva desetljeća 9. st. SOKOL, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština, srednjovjekovni nakit, grobna arhitektura i pogrebni običaji u Hrvatskoj od Save do Jadrana*, 2019., 105.

32 BELOŠEVIĆ, *Starohrvatsko groblje na Ždrijcu u Ninu*, 2007., 27.

33 MILOŠEVIĆ, „Karolinški utjecaji u kneževini Hrvatskoj“, 2000., 106-139.

34 PETRINEC, „Sedmi grob i nekoliko pojedinačnih nalaza s Crkvine u Biskupiji kod Knina“, 2006., 27.; MILOŠEVIĆ, „Karolinški utjecaji u kneževini Hrvatskoj“, 2000., 123-124.

35 *Ibid.* 123-124.

Gornjim-Vukovića most,³⁶ Koljani-Crkvina, zatim na Biskupija-Bračića podvornica,³⁷ Greblje-Ostrovica,³⁸ također i Stranče Gorica.³⁹

M. Petrinec smatra da su u presvođenim grobnicama bila ukopana djeca koja su pripadala višem društvenom staležu na što upućuje prisutnost ostruga. U grobnici je ispod pregradnog zida narteksa otkriven par ostruga sa željeznim trnom u potpunosti ukrašenih urezanim rombovima, kružićima i viticama, a na bazi trna motivom naizmjenično postavljenih šafriranih trokuta. Ostružni krakovi završavaju pločicama sa po šest srebrnih zakovica optočenih zlatnim nizom. Na jednak način ukrašene su i ostružne garniture kojima pripadaju pticoliki jezičci, rebraste petlje i kopče s četvrtastim rebrastim predicima i okovima od srebrnog lima. Druga grobnica je otkrivena ispod južnog broda bazilike, a sadržavala je brončane, srebrom platinirane ostruge u potpunosti ukrašene cizeliranim pozlaćenim rozetama. Isti ukras pronalazimo na bazi trna, a ostružni krakovi završavaju pločicama sa po šest srebrnih, zrnatim nizom optočenih zakovica. Garniturama pripadaju jezičci U-oblika, ovalne petlje i kopče s ovalnim predicima.⁴⁰

A. Milošević, navodi kako je na položaju groblja u prvoj polovici 9. st. sagrađen mauzolej (grobna kapela) koja je bila jednostavnog pravokutnog oblika.⁴¹ Također, M. Petrinec navodi da zidane presvođene grobnice prethode izgradnji kako crkve tako i njezina narteksa, te pripadaju gotovo istome sloju kao i grobovi južno od crkve, ali nešto mlađem vremenu.⁴²

36 Ovaj grob je istražen 1891. godine. Nalaz iz Koljana-Gornjih Vukovića most je imao bogat grobni inventar koji je uključivao karolinški mač i ostruge s pripadajućom garniturom za zakopčavanje, na pojasu je pronađen cjevasti okov, a iznad glave ulomak željeza. Više kod: PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. st. na području ranosrednjovjekovne Hrvatske države*, 2009., 80-81.

37 Podatke o ukopima u drvenim lijesovima bez uporaba čavala, nam prvi donosi Fra Lujko Marun, koji navodi kako je riječ o groblju na redove sa tri različita sloja ukopa. Istraženi grobovi su bili položeni u običnim zemljanim rakama koje su sadržavale drvene lijesove, a smješteni su u najnižem sloju. Prema Marunovu izvještaju lijesovi su na spoju bili pričvršćeni glinom. Uz pokojnike pronađeni su ulomci namjerno razbijenih keramičkih posuda. Na ovoj nekropoli uz ukope u zemljanim rakama, pronađeni su i grobovi od sedre koji su imali isto drvene lijesove. Više kod: PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. st. na području ranosrednjovjekovne Hrvatske države*, 2009., 20, 39.

38 L. Marun je istraživao na ovome položaju 1897. godine, istraženi su grobovi koji pripadaju sredini 9. st. pa sve do kasnog srednjeg vijeka. Grobne cjeline iz Marunovih istraživanja nisu poznate. Muzej Hrvatskih arheoloških spomenika, izvršio je 2007. i 2008. revizijska istraživanja. Vidi kod: PETRINEC, „Groblje na Crkvini u Biskupiji – rezultati revizijskih istraživanja Stjepana Gunjače“, 2009., 163-197.

39 PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. st. na području ranosrednjovjekovne Hrvatske države*, 2009., 20, 39, 80.; Željka Željka CETINIĆ, *Stranče Gorica, Starohrvatsko groblje*, 1998., 51, 197.

40 PETRINEC, „Groblje na Crkvini u Biskupiji – rezultati revizijskih istraživanja Stjepana Gunjače“, 2009., 171

41 MILOŠEVIĆ, „Karolinški utjecaji u kneževini Hrvatskoj“, Split 2000., 123-124.

42 PETRINEC, „Groblje na Crkvini u Biskupiji – rezultati revizijskih istraživanja Stjepana

Revizijska istraživanja su ustanovila da je deset grobova (ostatci drvenoga lijesa), kao i četiri zidane presvođene grobnice, nastalo prije crkve.⁴³

Uzimajući u obzir zaključke M. Petrince i A. Miloševića te nalaze koji su istraženi u grobovima (posebno grob br. 7, grob 88 i ukop djeteta u zidanoj presvođenoj grobnici) može se zaključiti da su na lokalitetu Biskupija-Crkvina u drvenim lijesovima bili sahranjivani dobrostojeći pripadnici zajednice koji su si mogli priuštiti bogat ukop i položaj. Također, ako u obzir uzmemo i situaciju na nekropoli Nin-Ždrijac, posebno grob 322 koji obiluje vrijednim nalazima, moglo bi se ustvrditi da je ukapanje u drvenim lijesovima bilo raširena pojava među ondašnjom „elitom”. Takvu sliku nam pokazuje i nalaz iz Sultanovića-Glavice (Gorica) kod Bugojna u BiH, gdje je na nekropoli također istražen drveni lijes, a uz pokojnika je pronađen par pozlaćenih ostruga s garniturom za zakopčavanje.⁴⁴ Zanimljivo je da je ovaj nalaz ostruga, sudeći prema tehnici rovašenja, zapravo sličan nalazima ostruga iz Biskupije-Crkvina, kao i sarkofagu s prikazom hipo-kampa. Također, usporediv je i s nalazom ostruga pronađenih u drvenoj grobnici na nalazištu Glina-Bojna.

4. DRVENE GROBNE KONSTRUKCIJE (TZV. DRVENE GROBNE KOMORE [GROBNICE])⁴⁵

Ovaj oblik grobne arhitekture čini komora izrađena od drveta u koju se polaže pokojnik. Pojava drvenih grobnih komora ustanovljena je na nekropoli Staré Městov, dok je na prostoru Hrvatske njihovo postojanje ustanovljeno u Dubravicama kod Skradina i na nalazištu Glina-Bojna.

Gunjače“, 2009., 171.

43 Mirjana MATIJEVIĆ-SOKOL, Vladimir SOKOL, Quedam Helena regina....., *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., XLIII, 2010., 424,

44 PETRINEC, *Grobља od 8. do 11. st. na području ranosrednjovjekovne Hrvatske države*, 2009., 35.

45 Termin „grobna komora” u svojoj knjizi V. Sokol navodi za zemljanu raku. U ovome radu služeći se nazivima iz arheološke literature Sokolov termin grobna komora nazivamo zemljana grobna raka, dok drvenu konstrukciju kakva je istražena na nalazištu Dubravice kod Skradina i brekinja kosa kod Gline nazivamo „drvena grobna komora (grobница)” ili ponegdje jednostavno skraćeno „grobna komora”. Razlog tomu je opseg koji zauzima kao i upotreba tog termina u drugim razdobljima. Vidi: SOKOL, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka srednjovjekovna baština, srednjovjekovni nakit, grobna arhitektura i pogrebni običaji u Hrvatskoj od Save do Jadrana*, 2019., 37-38.
KOMENTAR: „Drvena grobna komora” još se može definirati i kao drvena grobnica. Dakle u ovome radu odlučili smo iskoristiti termin „drvena grobna komora” za drvenu grobnicu koji se inače koristi još i u prapovijesti za ukope podno tumula. Iako je riječ o drugačijem vremenu i načinu ukapanja. Termin „drvena grobna komora” označava izgrađenu drvenu konstrukciju koja je položena u zemljanu raku i time na neki način čini prostor pod zemljom izrađen od drveta.

Na starohrvatskome groblju u Dubravicama kod Skradina u nekoliko grobova nađene su drvene grobne konstrukcije (drvene grobnice).⁴⁶ Osnovu konstrukcije činili su drveni stupovi zabijeni u uglove raka, a uzdužni stupovi služili su za pričvršćivanje okomitih i poprečnih elemenata drvenih (pritesanih) greda oplata. Na spojevima vodoravnih i vertikalnih dasaka nisu pronađeni tragovi čavala, a ni odgovarajuće kopče, stoga Zlatko Gunjača smatra da su oplete bile spojene na principu lastinog repa. Prilikom kopanja ostatci drvenih dasaka bili su vidljivi iznad pokojnika, a ispod su izostali što sugerira da raka nije bila obložena drvetom, dok je gornja daska bila u funkciji obložnice. Ovaj slučaj ustanovljen je u četiri groba, dok se u tri taj slučaj nije mogao ustvrditi zbog izostanka dokaza o postojanju drvene konstrukcije.⁴⁷ Zanimljivost kod ove nekropole je vremenska podudarnost između grobova s drvenom grobnom konstrukcijom i onih s kamenom (položeni su na istoj dubini). Z. Gunjača ove grobove datira u 9. st. (datirani su pomoću pronađenoga para zvjezdolikih naušnica i naušnica žminjskoga tipa koje su pronađene u grobu 34) i zbog pojave oba tipa grobne arhitekture u istome sloju. Također, glede grobnog inventara oni se ni po čemu ne razlikuju (od inventara su zastupljene posude položene uz glavu i stopala, noževi, kresiva, vjedrice (željezni okovi vjedrica)).⁴⁸

Drugi srodan lokalitet na kojemu se javljaju ukopi u drvenim grobnim komorama, iako nije na prostoru Dalmacije već kontinentalne Hrvatske, je lokalitet Bojna kod Gline gdje je istraženo 11 grobova od kojih je u četiri groba pronađen trag upotrebe drveta. Razlog izdvajanja ovog lokaliteta je vrsta grobne arhitekture, ali i nalazi koji su datirani u horizont Biskupija-Crkvina i Blatnica-Mikulčice te su time vremenski srodni onima s prostora Dalmacije. Također, još jedan od razloga je i upotreba drveta koja ovaj lokalitet povezuje s navedenim dalmatinskim primjerima.

Nekropola pripada tipu groblja na redove, a datirana je od 8. do 9. st. Istraženi grobovi bili su smješteni unutar i okolo zidova pretpostavljenog sakralnog kompleksa te na sjeveroistočnoj padini glavice brda. Pokojnici su bili položeni u obične zemljane rake (osim četiri groba s drvenom arhitekturom i/ili drvenim lijesom).⁴⁹ Prema mjestu ukapanja istraživači su grobove podijelili na one unutar objekta (grobovi 4, 8 i 9), grobove na višem platou (grobovi 1, 6 i 10) i grobove na sjeveroistočnoj padini (grobovi 2, 3, 5, 7 i

46 GUNJAČA, „Groblje u Dubravicama kod Skradina i druga groblja 8-9. st. u Dalmaciji“, *U Etnogeneza Hrvata*, Zagreb 1995., 162.

47 GUNJAČA, „Groblje u Dubravicama kod Skradina i druga groblja 8-9. st. u Dalmaciji“, *U Etnogeneza Hrvata*, Zagreb 1995., 161.

48 *Ibid.* 162.

49 MADIRACA, KOPRIVNJAK, MILETIĆ, ZUBIN-FERRI, BEKIĆ, „Ranosrednjovjekovni nalazi s lokaliteta brekinja Kosa (rezultati istraživanja 2011. i 2015. godine)“, 2017., 154-155.

11).⁵⁰ Pojava drveta u grobovima može sugerirati dva oblika njegove upotrebe. Prvi oblik je u vidu drvenih lijesova sa čavlima i okovima, a drugi u vidu drvene grobne komore. O postojanju drvenih lijesova sa željeznim klinovima i čavlima svjedoče nam nalazi željeznih okova (pločica) pronađenih u grobovima 2, 8 i 4. Među zanimljivijim otkrivenim grobovima je onaj koji je interpretiran kao kneževski grob u drvenoj grobnoj komori smješten unutar objekta. Grob je sastavljen od dva dijela. Prvi dio čini pretkomora koja je bila položena do razine glavne grobne komore (grobnice) četvrtastog tlocrta.⁵¹ Unutrašnjost je bila načinjena od letava ili dasaka koje su bile povezane. Sličan primjer ovome bio bi onaj iz Dubravica kod Skradina. Ostatak drvene konstrukcije u slučaju iz bojne kod Gline evidentiran je u svim dijelovima grobne komore. Kao vezivo velikih drvenih greda poslužili su klinovi (otkriveno ih je ukupno 6). Grobni prilozi nam sugeriraju vojnički karakter pokojnika. Među njima je pronađen ulomak željeznoga noža koji pronalazimo i na istodobnim nekropolama u Dalmaciji (primjerice na nekropoli Nin-Ždrijac, Kašić-Maklinovo brdo, Biskupija-Crkvina, Knin-Plavno, itd.) i njegov nalaz se prema tome može datirati od 8. do 9. st. Od ostalih nalaza izdvajaju se brončane ostruge koje na završetku krakova na proširenju imaju sa svake strane po četiri zakovice (datiraju se u 8. st., a pripadaju stilu Blatnica odnosno nalazu horizonta Biskupija-Crkvina i Blatnica-Miklučice).⁵² Zatim su pronađene kopče ostružne garniture, okovi, pređice, jezičac pojasne garinture, privjesak (dugme) od gorskog kristala.⁵³ U grobu je uz navedene nalaze zabilježen i nalaz solida Konstantina V. Kopronima.⁵⁴ Novac nije bio u funkciji obola, a pronađen je na položaju šake pokojnika. Od luksuznijih nalaza treba izdvojiti i nalaze zlatnih niti koje su činile plašt ili mrtvački pokrov. Prema navedenim nalazima ovaj kneževski grob, koji je činila drvena grobna komora (grobница), datiran je u kraj 8. i početak 9. st., pripada karolinškom kulturnom krugu isto kao i navedeni grobovi s upotrebom drveta na prostoru Dalmacije. Na istom nalazištu istražena su još dva groba (grob 5 i 8). U grobu 5 ustanovljen je trag postojanja drvenog lijesa povezanog željeznim čavlima i okovima, dok je u grobu 8 pronađen trag drveta u službi pokrova (komore ili drvenoga lijesa sa željeznim čavlima).⁵⁵

⁵⁰ *Ibid.*, 157.

⁵¹ *Ibid.*, 164.

⁵² MADIRACA, KOPRIVNJAK, MILETIĆ, ZUBIN-FERRI, BEKIĆ, „Ranosrednjovjekovni nalazi s lokaliteta brekinja Kosa (rezultati istraživanja 2011. i 2015. godine)”, 2017., 166-168.

⁵³ *Ibid.* 172-173.

⁵⁴ *Ibid.* 178-179.

⁵⁵ *Ibid.* 182-183.

5. ZAKLJUČAK

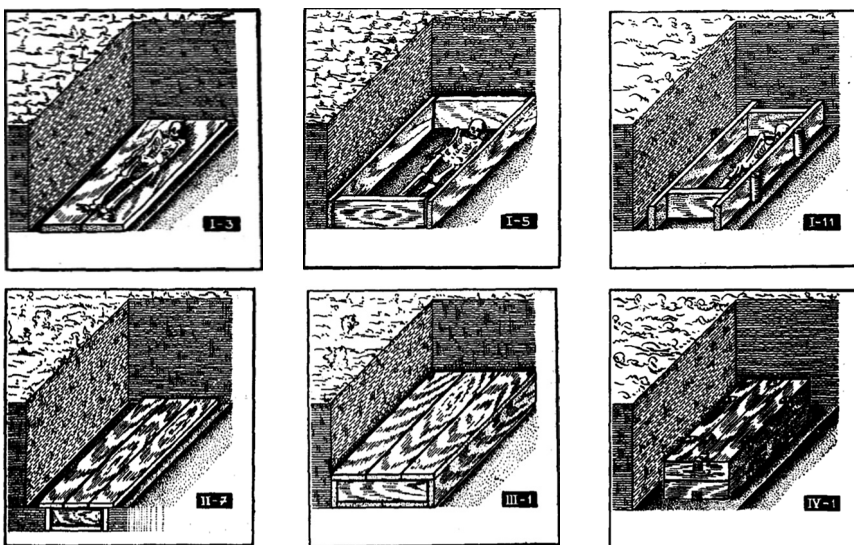
Na prostoru Dalmacije ustanovljeni su sljedeći tipovi ukopa s upotrebom drveta: tip I, ukop u običnoj zemljanoj raci s drvenim lijesom uz upotrebu željeznih čavala; tip II, ukop u običnoj zemljanoj raci s upotrebom drvenog lijesa bez željeznih čavala (zabilježena je upotreba veziva u vidu gline) tzv. drveni „sarkofazi”; tip III, ukop u zemljanoj raci unutar koje je načinjena drvena grobna konstrukcija tzv. drvena grobna komora (grobna); tip IV, djelomična upotreba drveta u običnoj zemljanoj raci; tip V, ukopi u sarkofazima s unesenim drvenim lijesovima. Pojava ovih tipova je prema karakterističnim nalazima (karolinških mačeva, ostruga, noževa, nakita, itd.) datirana od kraja 8. do druge pol. 9. st. Na temelju dostupne literature ne može se sa sigurnošću utvrditi jesu li ukopani pojedinci u zemljanim rakama s upotrebom drveta bili isključivo istaknuti članovi zajednice (elita).

LITERATURA

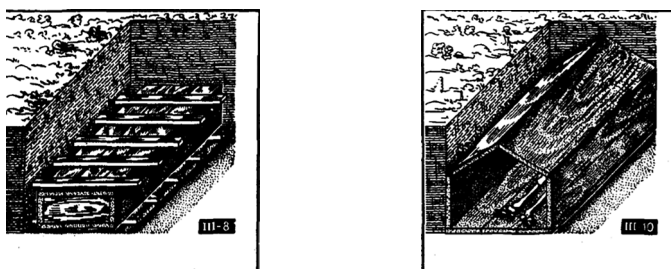
1. BELOŠEVIĆ, Janko, „Razvoj i osnovne značajke starohrvatskih grobalja horizonta 7.-9. stoljeća na povijesnim prostorima Hrvata”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 39 (26), 2000., 71.-97.
2. BELOŠEVIĆ, Janko, *Materijalna kultura Hrvata od 7-9. st.*, SNL, Zagreb, 1980.
3. BELOŠEVIĆ, Janko, *Starohrvatsko groblje na Ždrijcu u Ninu*, Zadar, 2007.
4. CETINIĆ, Željka, *Stranče Gorica, Starohrvatsko groblje, Pomorski i povijesni muzej, Hrvatskog primorja, Rijeka*, 1998.
5. GUNJAČA, Stjepan, „Revizija iskopavanja u Biskupiji kod Knina godine 1950“, *Ljetopis JAZU*, knj. 57, Zagreb, 1953., 9.-49.
6. GUNJAČA, Zlatko, „Groblje u Dubravicama kod Skradina i druga groblja 8-9. st. u Dalmaciji“. U *Etnogeneza Hrvata*, Zagreb, 1995., 159.-168.
7. HANULIAK, Milan, *Vel'komoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska*, Nitra., 2004.
8. HRUBÝ, Vilem, *Staré Městov – velikomoravske pehřebište „Na Valách“*, Prag, 1995.
9. JELOVINA, Dušan, *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine*, Split, 1976.
10. KARAMAN, Ljubo, „Iskopine društva „Bihać” u Mravincima i starohrvatska groblja“, *Rad JAZU*, knj. 268, Zagreb, 1940., 1.-44.
11. MADIRACA, Vinko, KOPRIVNJAK, Vedran, MILETIĆ, Martina, ZUBIN-FERRI, Tea, BEKIĆ, Luka, „Ranosrednjovjekovni nalazi s lokaliteta brekinja Kosa (rezultati istraživanja 2011. i 2015. godine)”, *Archaeologia Adriatica*, Vol. 11 No. 1, Zadar, 2017., 145.-215.

12. MATIJEVIĆ-SOKOL, Mirjana, SOKOL, Vladimir, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, Hrvatski studiji-STUDIA CROATICA, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 1999.
13. MATIJEVIĆ-SOKOL, Mirjana, SOKOL, Vladimir, Quedam Helena regina....., *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., XLIII, 2010., 415-431.
14. MILOŠEVIĆ, Ante, „Karolinški utjecaji u kneževini Hrvatskoj“, HiK, Rasprave i vrela, Split, 2000., 106.-139.
15. NIEDERLE, Lubor, *Slovanské Starožitnosti*, dil I, II, Nákladem Bur-sika i Khouta, V. Prazem, 1906.
16. NIEDERLE, Lubor, *Slovenske starine*, Matica Srpska, Novi Sad 1954.
17. PETRINEC, Maja, „Groblje na Crkvini u Biskupiji – rezultati revizij-skih istraživanja Stjepana Gunjače“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III. No. 36, Split, 2009., 163.-197.
18. PETRINEC, Maja, „Sedmi grob i nekoliko pojedinačnih nalaza s Crkvine u Biskupiji kod Knina” *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III. No. 33, Split, 2006., 21.-36.
19. PETRINEC, Maja, *Groblja od 8. do 11. st. na području ranosrednjo-vjekovne Hrvatske države*, Split, 2009.
20. PEULIĆ, Đuro. *Konstruktivni elementi zgrada*, 2. dio, Croatia knjiga, Zagreb, 2002.
21. SOKOL, Vladimir, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
22. SOKOL, Vladimir, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština, srednjovjekovni nakit, grobna arhitektura i pogrebni običaji u Hrvat-skoj od Save do Jadrana*, Zagreb, 2019.
23. VINSKI, Zdenko, O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III. No. 11, 1981., 9-54.
24. VINSKI, Zdenko, Ponovno o karolinškim mačevima u Jugoslaviji, *Vijesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 16-17 No. 1, 1983-84., 183-210.

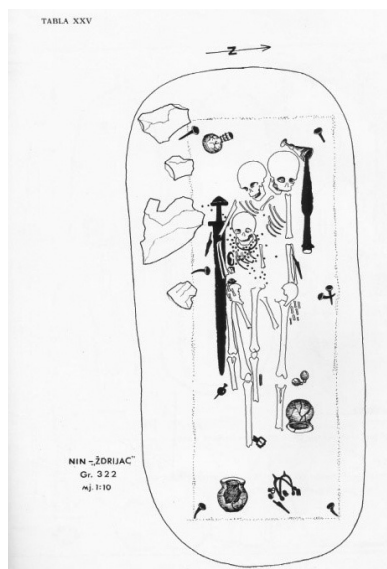
PRILOG: UKAPANJE U DRVENIM LIJESOVIMA NA PROSTORU RANOSREDNJOVEKOVNE HRVATSKE

Prilog I. Izbor primjera drvenih lijesova različitih tipova.
(Preuzeto iz: Vilem HRUBÝ, *Staré Městov – velikomoravske pehřebište „Na Valách“*, 1995., 59, 61.)

Prilog II. Izbor primjera drvenih grobnih komora (grobnica)
(Preuzeto iz: Vilem HRUBÝ, *Staré Městov – velikomoravske pehřebište „Na Valách“*, 1995., 63.)

Prilog III. Prikazi različitih tipova sa prostora dalmatinskog dijela Hrvatske, **P. III.**
a – Nin-Ždrijac, grob br. 322, **P. III.** **b** – Skradin- Dubravice (Janko BELOŠEVIĆ,
Materijalna kultura Hrvata od 7-9. st., SNL, 1980.; Stjepan GUNJAČA,
„Revizija iskopavanja u Biskupiji kod Knina godine 1950“.
Ljetopis JAZU, knj. 57. 1953., 9-49.)

IVANA MARINOVIĆ

Burial in wooden coffins in the area of early medieval Croatia

Summary

Burial in wooden coffins and wooden grave constructions as a practice in early medieval Croatia was first recognized by fra Lujo Marun in his archeological research at the end of the 19th century. Although not much attention was paid at first to this type of burial, due to subsequent research, especially those of Stjepan Gunjača, Janko Belošević, etc., burial in simple earthen graves with the use of wood became an integral part of the periodization of early medieval cemeteries, that is, one of the main elements of pagan horizon and Carolingian influence. This article lists various archeological sites on the territory of early medieval Croatia where wooden grave constructions were found. It compiles a typology of wooden coffins and wooden grave structures compared with examples from Western Europe. Special attention will be paid to the social status of individuals buried in wooden coffins and wooden grave structures.

Keywords: coffin, grave, cemetery, wood, Dalmatia, Middle Ages, Biskupija, Crkvina

MARIJA LUKETIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
marija.luketic@gmail.com

Pregledni rad

Primljeno 5. ožujka 2018.

Prihvaćeno 29. siječnja 2020.

Krbavska bitka u očima Jurja Divnića i njezin značaj za hrvatsku povijest

Krbavska bitka ostala je u svijesti hrvatskog naroda zabilježena kao tragičan poraz hrvatske vojske potkraj 15. stoljeća, a samo polje na kojemu se bitka odvila narodna predaja spominje kao krvavo polje. Sam naziv polja iz narodne predaje upućuje na brojne negativne posljedice koje su uslijedile za hrvatski narod, a neke od njih su: uništena vojska i priroda, odvođenje naroda u sužanjstvo, stradanja žena i djece, višestoljetno iseljavanje Hrvata u susjedne zemlje te izginut cvijet hrvatskog plemstva. Zbog ovog tragičnog događaja, Hrvati su se za pomoć obraćali svjetovnim, ali i crkvenim vladarima u čemu je značajnu ulogu imao biskup Juraj Divnić koji papu Aleksandra VI. moli za pomoć. U svojem pismu opisuje mu tragična stradanja naroda, ali ne spominje slabost i krivicu hrvatske vojske i njezinih vođa, već navodi kako se Hrvati mogu i dalje braniti, ali da im je ipak potrebna pomoć ostatka Europe. Biskup je svoj zadatak ispunio jer je papa poslao pomoć. O ovome su događaju pisali i brojni drugi pisci, kroničari, povjesničari sve od toga događaja pa do danas. Moguće je istaknuti i neke pozitivne posljedice ove bitke, kao što su povećanje broja stanovnika u gradovima, a i sam njihov razvoj. No, narodna je predaja ipak odigrala značajniju ulogu o prikazu ovoga događaja gdje nema pozitivnih posljedica, već samo opisana Hrvatska koja nastoji braniti ostatak Europe u daljnjem prodoru Osmanlija.

Ključne riječi: Krbavska bitka, biskup Juraj Divnić, papa Aleksandar VI., poraz, narodna predaja

1. UVOD - KRBAVSKA BITKA

Da bi se uopće govorilo o Krbavskoj bitci, potrebno je nešto reći o godinama prije nje u kojima se Osmanlije približavaju ovim područjima. Naime, 1354. Osmanlije su pobijedili kršćanske vojske kod Galipolja, a 1363. kod

Drenopolja. Nakon toga krenuli su u pravcu Srbije. 1389. dogodila se bitka na Kosovu polju u kojoj su Osmanlije također odnijeli pobjedu. Tim pobjedama približili su se hrvatskim granicama, a Bosna im je postala susjednom državom. U to su se vrijeme u Bosni odvijale unutarnje borbe, tj. borbe između katolika i patarena¹ koje su slabile nutarnju moć države. Ujedno je i Hrvoje Vukčić Hrvatinić pozvao Osmanlije u pomoć protiv ugarsko-hrvatskih vladara koji su povremeno napadali patarene. 1415. Bosna je postala osmanskim vazalom te je imala obvezu propuštati Osmanlije u njihovim napadima na Hrvatsku i Ugarsku. Kralj Stjepan Tomašević nastojao se osloboditi osmanskog utjecaja, sultanu je uskratio danak te na kraju zatražio pomoć pape Pija II. i Mlečana jer je bio svjestan da će Osmanlije napasti. Mlečani su odbili pomoći, a kralj u strahu pošalje sultanu izaslanike koji su molili za primirje od petnaest godina. Sultan Mehmed II. prividno pristane, ali ipak 1463. sa 150 000 vojnika napadne i zauzme Bosnu. Kralj Matija Korvin, iste te godine, odlučio je Osmanlije istjerati iz Bosne te je osvojio njezin sjeverni i sjeveroistočni dio gdje je osnovao Jajačku i Srebreničku banovinu za obranu Slavonije i Ugarske, no to nije spriječilo Osmanlije da i dalje prodiru na slavonska i hrvatska područja.² Ujedno su Osmanlije u Bosni osnovali Bosanski sandžak odakle su ubuduće započinjali napadi i provale u Hrvatsku.³

Kako su sve češće prodirali i vršili pljačkaške pohode, tako su se hrvatske čete 1491. godine odlučile, na povratku četa Hasan-bega, napasti protivnike kod Vrpila u blizini Udbine te su ih i pobijedili. Nakon ovog osmanskog poraza, Hrvatska je više od godinu dana bila pošteđena novih napada. Tako je bilo sve do 1493. godine kada je osmanska vojska, predvođena Jakub-pašom, provalila prema Kranjskoj i Štajerskoj. Hrvatski ban Emerik Derenčin skupio je vojsku na Krbavskom polju kod Udbine i čekao neprijatelje u njihovom povratku.⁴ Knez Ivan Frankopan govorio je kako se s Osmanlijama ne treba boriti na otvorenom polju, nego da ih se treba napasti u brdskim klancima i tjesnacima i tako onemogućiti djelovanje njihovih konjanika. No, ban, čije je mišljenje na kraju prevladalo, zagovarao je bitku na otvorenom polju.⁵ Procjenjivao je kako će plijenom i robljem natovarena osmanska vojska biti lak protivnik te da će pobjeda biti sigurna.⁶

1 Pripadnici vjerske zajednice s dualističkim i ezoternim obilježjima, ali i obilježjima narodne i državne crkve. Neovisni o Rimu i Carigradu, a oba su ih ova žarišta osuđivala zbog njihova naučavanja i nezavisnosti (Tomislav RAUKAR, *Bogumili*, Antropozofsko društvo „Marija Sofija“, Zagreb, 2002., 7.).

2 Ivan STRIŽIĆ, *Pero ili mač: hrvatski politički esej; Knjiga prva: Od provale Turaka do raspada Austro-ugarske Monarhije*, DoNeHa, Zagreb, 2001., 8-10.

3 Ive MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Golden marketing, Zagreb, 1998., 37.

4 STRIŽIĆ, *Pero ili mač*, 10-11.

5 MAŽURAN., *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 48.

6 Hevoje KEKEZ, *Bitke prekretnice hrvatske povijesti*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2010., 37.

Jedan češki hodočasnik, na povratku iz Jeruzalema, 23. rujna 1493. dolazi u Zadar i ondje u svoj dnevnik unosi zapis kojim opisuje Krbavsku bitku, a o tome mu je pričao jedan čovjek koji je i sam sudjelovao u bitci. Između ostaloga zapisuje i svađu između bana Derenčina i kneza Ivana Cetinskog. Hrvati su se protivili banovoj ideji o bitci na otvorenom polju na što ih je ban nazvao strašljivcima, a Ivan Cetinski mu je odgovorio kako će ban svojim djelima označiti početak raspada hrvatske zemlje.⁷ Tako je i bilo. Za nešto više od jednog sata borbe, banova je vojska bila uništena.⁸ U tome su boju, koji se odvio 9. rujna 1493., ban Derenčin i još mnoštvo naroda bili zarobljeni i odvedeni u sužanjstvo. Ukratko rečeno, hrvatska vojska bila je razbijena. Suvremenik ove bitke, Antonio Bonfini, kaže kako su Hrvati poraženi iz razloga što je osmanska vojska bila iskusnija, uvježbanija i bolje opremljena. Ujedno su i većinu neprijateljske vojske činili konjanici (od 9000 vojnika bilo je 8000 konjanika), dok je hrvatska vojska imala samo 500 konjanika i nije imala pravo zapovjedništvo.⁹ Zanimljivo je kako drugi izvor spominje brojnu hrvatsku vojsku od 3000 konjanika i 9000 pješaka koji su bili slabo naoružani, a i Juraj Divnić, koji piše pismo papi, kaže kako je ban skupio nemali broj vojnika, što konjanika, što pješaka te da ih je bilo gotovo 15 000. Teško je reći koliko je zaista bilo vojnika na hrvatskoj strani jer se ni u drugim izvorima podaci ne podudaraju. Podaci općenito upućuju na to da je hrvatska vojska bila brojnija, ali slabije uvježbana. Brojčani podaci u vrelima (i po pitanju vojnika i po pitanju stradalnika) su poprilično preuveličani.¹⁰ Zbog ogromnih hrvatskih stradanja, Krbavsko je polje u narodnoj predaji ostalo zapamćeno i kao Krvavo polje. Ovom bitkom izginuo je i „cvijet hrvatskog plemstva“.¹¹ Bitka je posljedica zbivanja u hrvatskom društvu, odnosno Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu. Ona je posljedica suprotnosti između Frankopana i kraljevske vlasti, a bez kraljevske potpore Osmanlije se nisu mogli djelotvorno odbiti. Uzroci bitke mogu se naći i u njezinu neprimjerenom vođenju.¹²

Ovaj hrvatski poraz ipak nije Hrvatsku u potpunosti slomio i Hrvati nisu u potpunosti pali pod osmansku moć kao što je slučaj s Bosnom i Srbijom.

7 Alojz JEMBRIH, „O Krbavskom boju (1493.) u suvremenim zapisima i hrvatskim kronikama“, *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb, 1997., 165-166.

8 MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 48.

9 STRIŽIĆ, *Pero ili mač*, 11.

10 KEKEZ, *Bitke prekretnice hrvatske povijesti*, 37; Olga PERIĆ, *Pismo papi Aleksandru VI.*, Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, Šibenik, 1995., 17, 19, 40; Anđelko MIJATOVIĆ, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., 57; Tomislav RAUKAR, „Prvi rasap Kraljevstva hrvatskoga“, *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb, 1997., 20.

11 MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 48; Ivo GOLDSTEIN, *Povijest 21: Hrvatska povijest*, Europapress holding, Zagreb, 2008., 152.

12 RAUKAR, „Prvi rasap Kraljevstva hrvatskoga“, 20; MIJATOVIĆ, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, 99.

Iako su izginuli mnogi hrvatski plemići, nešto se plemstva ipak održalo. Ali jedna od posljedica ovog poraza, a i sljedećih osmanskih napada, bila je početak višestoljetnog iseljavanja Hrvata u susjedne zemlje: Austriju, Ugarsku, Moravsku.¹³ Ujedno, Osmanlije su pokoreno stanovništvo odvodili u sužanjstvo ne obazirući se na dob ni spol uhićenika. Dio sužnjeva koji nisu bili otkupljeni prodavani su kao roblje, a dio ih je, da bi stekao slobodu, prelazio na islam.¹⁴ Nakon iseljavanja Hrvata i oetoga bana Derenčina, još jedna neprilika bila je ta što kralj Vladislav II. nije pomagao svojem kraljevstvu, tj. nije postavio novoga bana. Uvidjevši da od kralja nema pomoći, Hrvati su se obratili njemačkom caru i kralju Maksimilijanu govoreći mu o njihovu tešku stanju te objašnjavajući da ako padne Hrvatska, Osmanlije će lakše prodirati i u ostale kršćanske zemlje. Mole za pomoć jer se više ne mogu samostalno braniti od Osmanlija.¹⁵

2. PISMO JURJA DIVNIĆA UPUĆENO PAPI ALEKSANDRU VI.

Osim što se očajni Hrvati za pomoć nakon Krbavske bitke obraćaju svjetovnim vladarima, pomoć traže i od vjerskog vladara. Naime, ninski biskup Juraj Divnić papi Aleksandru VI. upućuje pismo oslikavajući teško stanje Hrvata moleći za pomoć. Za početak ukratko o ovim crkvenim osobama.

Juraj Divnić, osim što je poznat kao biskup, bio je i pjesnik, ali od njegovih pjesama ništa nije ostalo sačuvano.¹⁶ Rođen je 1440. godine u Šibeniku, studirao je pravo u Padovi te postaje doktor prava.¹⁷ Godine 1479. postao je ninskim biskupom. Godine 1499. sudjelovao je u obrani Nina tijekom osmanske opsade, a šest godina prije toga (nakon Krbavske bitke) na zahtjev preživjelog ličkog plemstva piše pismo papi.¹⁸

Aleksandar VI., svjetovnog imena Rodrigo Borgia, papom je postao 1492. godine, i to kupovanjem glasova i obećavanjem imenovanja kardinalima da glasuju za njega.¹⁹ Bio je poznat kao papa koji je do duhovnog dostojanstva najmanje držao te se spominje kako je vodio poprilično

13 STRIŽIĆ., *Pero ili mač*, 13.

14 Neven BUDAK, Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 386.

15 STRIŽIĆ., *Pero ili mač*, 14-15.

16 Hrvatska enciklopedija: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15532> (pregledano 11. siječnja 2018.); PERIĆ., *Pismo papi Aleksandru VI.*, 35.

17 Hrvatska enciklopedija: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15532> (pregledano 11. siječnja 2018.); PERIĆ., *Pismo papi Aleksandru VI.*, 5.

18 Hrvatska enciklopedija: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15532> (pregledano 11. siječnja 2018.)

19 Johannes BURCARDUS, *Aleksandar VI. i njegov dvor*, Zora, Zagreb, 1951., 28; Ema VESELY, *Izbor pape: Od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., 153.

raskalašen život imajući brojne ljubavnice.²⁰ August Franzen u svojoj ga knjizi predstavlja kao popriličnog negativca navodeći čak da on predstavlja najnižu točku papinstva.²¹ Ipak, bio je poznat kao značajan mecena, pokrovitelj umjetnosti i kulture.²² Što se tiče odnosa s Osmanlijama, pape 15. stoljeća upućivali su apele kršćanskim zemljama za rat protiv neprijatelja, a sam papa Aleksandar VI. više se osvijestio o ovom pitanju tek kada su Osmanlije počeli napadati Veneciju, mletačke luke i kopnene posjede.²³

Nakon što je vidio stradanja Hrvata, Juraj Divnić je papi uputio pismo 27. rujna 1493. godine. Pismo je napisano na pet stranica, odlično je očuvano te se čuva u Biblioteci Marciani u Veneciji. Pismo upućuje i na to da je biskup bio pravi znalac pisane riječi, odličan poznavatelj antičkih i kršćanskih pisaca te se u njemu pridržava svih normi zadanog humanističkog žanra. O njegovu je prikazu bitke ovisilo hoće li papa poslati pomoć. U pismu se izmjenjuje racio s emocijama. Papu izvještava o tri bitne stvari: o razlogu zašto je uopće došlo do bitke, o nevoljama koje je pretrpjela kršćanska vojska te o štetama nanesenim Hrvatima. O samom uzroku bitke iznosi i subjektivna i objektivna mišljenja pišući kako Osmanlije imaju duh koji se ne može zasititi pokolja vjernika te duh koji želi prigrabiti vlast nad čitavim svijetom, ali i kako oni iz Bosne prema našim krajevima imaju vrlo sigurne ulaze. Stradanja naroda opisuje dajući cjelokupnu sliku. Kreće s opisom uništene prirode, ubijanjem životinja, razaranjem kuća, naselja i gradova, a završava s ubijanjem i mučenjem ljudi i stradanjem žena i djece. Kaže kako je nesretan ishod za Hrvate, ustvari, Božja kazna, iako, po njegovu mišljenju, pobjeda je trebala biti neizbježna. Naravno, papi nije htio pisati o slabostima svojega naroda, o slabosti vojske, već je vojsku htio predložiti kao onu koja bi se uz pomoć izvana mogla nositi s neprijateljem. Zbog toga spominje i zle predznake²⁴ (piše kako je toga dana bilo snažno nevrijeme). Spominje kako papi ne može sve ni reći jer za to ne bi imao „ni dana ni pera“. Pismo jasno zaključuje riječima kako je Osmanlijama kroz Hrvatsku sada otvoren put do Italije i da je spreman postupiti onako kako mu Sveti Otac naloži. Ujedno napominje i kako treba djelovati odmah.²⁵

20 New World Encyclopedia: http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Alexander_VI (pregledano 11. siječnja 2018.); Burcardus, J., *Aleksandar VI. i njegov dvor*, 26.

21 August FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996., 204.

22 The New Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Alexander-VI> (pregledano 11. siječnja 2018.)

23 BURCARDUS, *Aleksandar VI. i njegov dvor*, 46.

24 O predznacima s neba piše i osmanski povjesničar Sa'd-ud-din u opisu osmanskih osvajanja. Kaže kako su na početku boja tri ptice (slične legendarnoj orijentalnoj ptici) proletjele nad „pravovjernom“, tj. osmanskom vojskom, a da je nad „neprijateljima“, tj. kršćanima preletjelo sedam orlova. Tri su ptice rastrgale orlove, a to je Osmanlijama bio znak da je pobjeda na njihovoj strani. (MIJATOVIĆ, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, 128.)

25 PERIĆ., *Pismo papi Aleksandru VI.*, 35-38, 40, 42-43.

Papa se odazvao ovome pismu te poslao pomoć u vidu novca i hrane. Može se reći da je Divnić ispunio svoj zadatak. Pismo je sadržavalo podatke iznesene sustavno i pregledno (podatke koji su bili potrebni da bi se dobila pomoć), a ono što je eventualno moglo ugroziti slanje papine pomoći nije bilo navedeno (na primjer slabosti hrvatske vojske).²⁶

Divnić se u pismu više zalaže za Hrvatsku, nego za kršćansku zajednicu općenito. Njegovo pismo nije imalo prevelikog odjeka na zapadu, ali ipak otvara jedno novo razdoblje u razvoju hrvatske političke misli, a i sljedeće godine u travnju i Hrvatski sabor istome papi šalje pismo.²⁷

Papa Aleksandar je u listopadu 1493. stvorio osnovu za prikupljanje 30 000 dukata u talijanskim državama za pomoć Hrvatskoj da bi se ona sačuvala od osmanskog napadanja, a naročito da se obrani grad Senj jer ako bi ga osvojili Osmanlije to bi moglo ozbiljno ugroziti Italiju i srednju Europu. Ujedno je u istome mjesecu pisao pismo kralju Maksimilijanu koji mu u travnju 1494. govori o svojoj protuosmanskoj politici i namjeri da pošalje svoje čete u Hrvatsku. Iako su poprilično odlučno iskazivali namjere da pomognu Hrvatskoj, Hrvatska ipak nakon Krbavske bitke nije dobila pomoć od okolnih vladara. Može se reći da je Hrvatska, ali i ostatak Europe koji je bio na pravcu mogućih osmanskih prodora, imala sreće jer nakon Krbavske bitke Osmanlije nisu zavlada ni Hrvatskom ni Senjom pa je ona početna uznemirenost ipak uzmaknula pred ravnodušjem Zapadne Europe.²⁸

3. ZNAČAJ KRBAVSKE BITKE U HRVATSKOJ POVIJESTI

Malo je događaja koji su u svijesti hrvatskog naroda ostali stoljećima, kao što je slučaj s bitkom na Krbavskom polju.²⁹ Ova je bitka, prije svega, u hrvatskoj povijesti zabilježena svojim tragičnim porazom. Osim već navedenog Jurja Divnića, o ovom porazu pišu i papin poslanik Antonio Fabregues, koji položaj Hrvatske drži vrlo teškim te upozorava kako u Hrvatskoj više nije preostao nitko tko bi se mogao oduprijeti Turcima, te pop Martinac u svom zapisu sastavljenom nedugo nakon bitke.³⁰ Pop Martinac piše kako su Turci rušili i palili Božje kuće, starce, djevojke, udovice pa čak i djecu tukli oružjem, ljude u lancima odvodili i prodavali na sajmovima kao stoku. Piše kako su ubili kneza Ivana Frankopana te da se samo knez Bernardin Frankopan izvukao s malo ljudi. Ističe veliku

26 Isto, 43.

27 Tomislav RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997., 479-480.

28 Isto, 481-482.

29 MIJATOVIĆ, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, 92.

30 RAUKAR, „Prvi rasap Kraljevstva hrvatskoga“, 19.; Tomislav RAUKAR, „Krbavska bitka u hrvatskoj povijesti“, *Vjesnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 6, br. 6-7, Zagreb, 1995., 17.

zabrinutost hrvatskog naroda i piše kako se ovakve strahote nisu događale još od vremena Tatara, Gota i Atile.³¹ Oni su svojim zapisima ocrnili događaje Krbavske bitke, što u tadašnjoj situaciji, naravno, i nije čudno, ali isto tako nisu mogli znati za njezine kasnije pozitivne posljedice.³² Već spomenuti češki putopisac Jan Hasištejnski po svom dolasku u Zadar, 15 dana nakon što se bitka odvila, piše o zlim vijestima, tj. o tome kako su Osmanlije Hrvate potukli do nogu, pobili ih i odvodili u ropstvo. Piše kako su Hrvati podcijenili Osmanlije misleći da će ih lako pobijediti, ali da su ih nevjernici stjerali u jednu dolinu gdje su im odrubljivali glave i noseve jer im je sultan obećao da će za svaku odsječenu glavu koju mu donesu dobiti dukat. Odsječene noseve sultanu su nosili kao dokaz koliko su ljudi poubijali.³³ Nije se o bitci pisalo samo u vremenu neposredno nakon nje. O njoj je pisao i kroničar Ivan Tomašić sredinom 16. stoljeća koji piše kako je ban Derenčin bio zarobljen, a njegov sin ubijen te da su banu pri svakom objedu servirali glavu njegova sina.³⁴ I usmena je književnost sačuvala uspomenu na ovu bitku i njezine sudionike.³⁵ Prvi koji je spjevao pjesmu o ovoj bitci bio je Hanibal Lucić, a on je i glavnom junaku svoje drame *Robinja* dao ime po banu Derenčinu. Jednu je pjesmu navodno 1682. zabilježio Pavao Ritter Vitezović. Antun Mažuranić je 1889. napisao pjesmu *Prevareni ban Derenčin*, a Luka Bernaldi Lucić 1890. pjesmu *Smrt bana Derenčina*. Pisanja se protežu i u 20. stoljeće kada je svećenik don Ante Petravić 1909. zabilježio *Pismu o Derenčinu banu* koju mu je ispjevala jedna žena s otoka Visa, a Muharem Kurtagić, zapisivač usmene književnosti među muslimanskim stanovništvom, zapisao je 1936. godine pjesmu *Smrt Derenčina bana*.³⁶ Ponešto su zapisali i moderni hrvatski historiografi poput Matije Mesića, Tadije Smičiklasa, Vjekoslava Klaića i Ferde Šišića.³⁷ Matija Mesić piše o nesreći Hrvata, Tadija Smičiklas o strašnom porazu i najstrašnijem rasulu hrvatske vojske, Vjekoslav Klaić o krvavom razboju i kobnoj bitci, a Ferdo Šišić o užasnom boju.³⁸

Ova je bitka bila posljednji pokušaj hrvatskog plemstva da se samostalno, bez pomoći stranih vladara, obrani od Osmanlija. Ujedno, nakon bitke Hrvatska više nije bila zemljopisno skladna cjelina kakva je bila u 14. i 15. stoljeću, a nastojanje da se čvršće povežu hrvatski sjever i jug s ovom

31 MIJATOVIĆ, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, 119-120.

32 Ivo GOLDSTEIN, „Značaj Krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti“, *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb, 1997., 22.

33 Isto, 105-107.

34 Anđelko MIJATOVIĆ, „Krbavska bitka u hrvatskoj usmenoj književnosti“, *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb, 1997., 122.

35 GOLDSTEIN, *Značaj Krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti*, 92.

36 MIJATOVIĆ, *Krbavska bitka u hrvatskoj usmenoj književnosti*, 182-184.

37 RAUKAR, „Prvi rasap Kraljevstva hrvatskoga“, 19.

38 RAUKAR, „Krbavska bitka u hrvatskoj povijesti“, 18.

su bitkom propala.³⁹ Poraz i osjećaj ugroženosti ubrzali su ritam društvenog razvoja u Hrvatskoj, a mijenjala se i politička svijest hrvatskih i slavonskih staleža. Općenito, misaoni obzor hrvatskog društva postao je širim.⁴⁰ Ovaj poraz kao svoju posljedicu imao je i neke pozitivne strane. Na primjer, na prazne zemlje doseljavalo se kršćansko stanovništvo iz unutrašnjosti, u gradovima se povećao broj stanovnika u odnosu na razdoblje kršćanske vlasti u njima, gradovi postaju središta uprave i gospodarstva te se organiziraju sajmovi, dolazi i do privrednog rasta ponajviše u Srijemu i Slavoniji, a slabije u Lici i Dalmatinskoj zagori. Trendovi ovakva rasta i napretka zadržali su se kroz 16. i dijelom 17. stoljeća kada počinje postepeno oslobođanje hrvatskih teritorija od Osmanlija. Gospodarstvo i ekonomija, s obzirom na europske razmjere, bili su dobro razvijeni. U pučkoj predaji nećemo naići na ove pozitivne elemente koji su uslijedili nakon Krbavske bitke, već samo priče o teroru i bijedi kršćanskih naroda podložnih nekršćanima, odnosno na priču o stoljetnim teškim posljedicama.⁴¹

4. ZAKLJUČAK

U svijesti hrvatskog naroda Krbavska je bitka ostala zapamćena kao nevjerojatno tragičan poraz i bol koja je još dugo ostala urezana u srcima kršćana. Razbijena hrvatska vojska, mnoštvo mrtvih, mučenje ljudi, stradanja žena i djece, odvođenje ljudi u sužanjstvo, masovna iseljavanja, razaranja naselja; sve su to opisi kršćanskih suvremenika ovoga događaja. No, zašto se bitka odvila na tako tragičan način? Znamo da su pape upućivali apele kršćanskim vladarima za borbu protiv „nevjernika“, znamo i da su isti ti vladari razvijali planove kako pobijediti neprijatelja, ali u ovoj bitci pomoći nije bilo. Djelomično su krivi i hrvatski vođe, tj. ban Derenčin koji je odlučio voditi bitku na otvorenom polju s neuvježbanom i nedovoljno opremljenom vojskom i koji nije htio pričekati obećanu pomoć izvana, već se odlučio samostalno suočiti s neprijateljem. Ideja mu se obila o glavu, a kako mu je (prema predaji) i Ivan Cetinski rekao svojim je djelom utjecao na raspad hrvatskih zemalja jer je tada bilo onemogućeno povezivanje hrvatskog sjevera i juga. Pomoć svjetovnih vladara nije stizala ni nakon bitke, a pogotovo se na nju oglušio europski Zapad koji još nije bio na žestokom udaru neprijatelja.

Brojni Hrvati o ovome su događaju ostavili brojne tragove: od mnogih suvremenika pa sve do moderne hrvatske povijesti ovaj događaj nije bio izostavljen u perimu njihovih zabilježki. Događaj je opisivao i s političke strane, ali i u književnim krugovima opisujući tragičnu muku poraženih. U

39 GOLDSTEIN, *Povijest 21: Hrvatska povijest*, 24.

40 RAUKAR., „Prvi rasap Kraljevstva hrvatskoga“, 21.

41 GOLDSTEIN, Značaj Krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti, 26; Alojz JEBMRIH, „O Krbavskom boju (1493.) u suvremenim zapisima i hrvatskim kronikama“, *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb, 1997., 170.

to da su posljedice nakon bitke bile tragične nema sumnje, ali ipak mogu se izdvojiti i neke pozitivne posljedice koje su uslijedile, kojima je uzrok bio hrvatski gubitak, a one su: razvoj hrvatske političke misli, razvoj hrvatskih gradova pod osmanskom vlašću te održavanje sajмова, porast gospodarstva, kulturni razvoj, praćenje europskih trendova. Unatoč svemu, Hrvatska ipak nije bila u potpunosti slomljena, već se na „slabašnim nogama” ipak uspjela oduprijeti potpunom potpadanju pod vlast „nevjernika”.

LITERATURA

1. BUDAK, Neven, RAUKAR, Tomislav, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
2. BURCARDUS, Johannes, *Aleksandar VI. i njegov dvor*, Zora, Zagreb, 1951.
3. FRANZEN, August, *Pregled povijesti Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996.
4. GOLDSTEIN, Ivo, „Značaj Krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti“, *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb, 1997., 22-27.
5. GOLDSTEIN, Ivo, *Povijest 21: Hrvatska povijest*, Europapress holding, Zagreb, 2008.
6. *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15532> (pregledano 11. siječnja 2018.).
7. JEMBRIH, Alojz, „O Krbavskom boju (1493.) u suvremenim zapisima i hrvatskim kronikama“, *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb, 1997., 163-170.
8. KEKEZ, Hrvoje, *Bitke prekretnice hrvatske povijesti*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2010.
9. MAŽURAN, Ive, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Golden marketing, Zagreb, 1998.
10. MIJATOVIĆĆ, Anđelko, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
11. MIJATOVIĆ, Anđelko, „Krbavska bitka u hrvatskoj usmenoj književnosti“, *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb, 1997., 182-185.
12. *New World Encyclopedia*, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Alexander_VI (pregledano 11. siječnja 2018.).
13. PERIĆ, Olga, *Pismo papi Aleksandru VI.*, Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, Šibenik, 1995.
14. RAUKAR, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
15. RAUKAR, Tomislav, „Krbavska bitka u hrvatskoj povijesti“, *Vjesnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 6, br. 6-7, Zagreb,

- 1995., 17-21.
16. RAUKAR, Tomislav, „Prvi rasap Kraljevstva hrvatskoga“, *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb, 1997, 19-21.
 17. STRIŽIĆ, Ivan, *Pero ili mač: hrvatski politički esej; Knjiga prva: Od provale Turaka do raspada Austro-ugarske Monarhije*, DoNeHa, Zagreb, 2001.
 18. SUBOTIĆ, Radovan, *Bogumili*, Antropozofsko društvo „Marija Sofija“, Zagreb, 2002.
 19. *The New Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Alexander-VI> (pregledano 1. siječnja 2018.)
 20. VESELY, Ema, *Izbor pape: Od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005.

MARIJA LUKETIĆ

The Battle of Krbava in the eyes of Juraj Divnić and its significance for Croatian history

Summary

The Battle of Krbava remained in the minds of the Croatian people as a tragic defeat of the Croatian army at the end of the 15th century, and the very field where the battle took place is mentioned as a bloody field. The very name of the field from folklore points to numerous negative consequences that followed for the Croatian people, and some of them are: destroyed army and nature, taking people into captivity, suffering of women and children, centuries of emigration of Croats to neighboring countries and the lost flower of Croatian nobility. Due to this tragic event, the Croats turned to secular and ecclesiastical rulers for help, in which Bishop Juraj Divnić played a significant role. beg for help. In his letter, he describes the tragic suffering of the people, but does not mention the weakness and guilt of the Croatian army and its leaders, but states that Croats can still defend themselves, but that they still need the help of the rest of Europe. The bishop fulfilled his task because the pope sent help. Numerous other writers, chroniclers and historians have written about this event from that event until today. It is possible to point out some positive consequences of this battle, such as the increase in the number of inhabitants in the cities, and their development itself. However, folklore still played a significant role in depicting this event where there are no positive consequences, but only the described Croatia, which seeks to defend the rest of Europe in the further penetration of the Ottomans.

Keywords: Battle of Krbava, Bishop Juraj Divnić, Pope Alexander VI, defeat, oral history

EMA PAŠIĆ i DINA PAŠIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
emapasic@hotmail.com

Izvorni znanstveni rad
Primljeno 31. ožujka 2018.
Prihvaćeno 9. siječnja 2020.

Razlozi pristupanja čizmara gradečkom i kaptolskom cehu u ranom novom vijeku

Ovim radom nastoje se prikazati razlozi zbog kojih su čizmari s prostora Gradeca i Kaptola u ranom novom vijeku pristupali čizmarskim cehovima. Ti razlozi su svakako bili uvjetovani mogućnostima njihovog djelovanja, ali su pružali i brojne pogodnosti ranonovovjekovnim čizmarima. Analiza u radu podrazumijeva pristup koji je baziran na prilazak problemu s pozicija ranonovovjekovnih čizmara. Iako je izvorna građa vezana uz gradečki čizmarski ceh, kao i uz kaptolski čizmarski ceh za razdoblje ranoga novog vijeka veoma oskudna, ona nudi mogućnosti da se ovakva pitanja sustavno obrade, svakako, uz poznavanje općih cehovskih prilika, ali i prilika samog razdoblja. Priroda razloga koji su motivirali ranonovovjekovne gradečke i kaptolske čizmare na ulazak u ceh bila je raznovrsna. Osim ekonomskih razloga, tu su postojali socijalni, kao i religijski razlozi, ali i oni koji su uvjetovali kvalitetu života ranonovovjekovnog čizmara.

Ključne riječi: čizmari, ceh, obrt, Gradec, Kaptol, rani novi vijek

1. UVOD

Čizme su definitivno bile potreba ranonovovjekovnih žitelja Gradeca i Kaptola. To potvrđuje egzistiranje čizmarskog obrta tijekom dugog razdoblja, ali i postojanje gradečkog i kaptolskog čizmarskog ceha. Fokus ovoga rada usmjeren je na izučavanje razloga koji su motivirali gradečke i kaptolske čizmare da se uključe u cehove kao organizacije koje su im nudile različite pogodnosti. Ti razlozi, kako će biti primjetno, su bili ne samo ekonomske, nego i socijalne i religijske prirode.

Prije nego što se uopće uđe u razmatranje razloga za ulazak čizmara u čizmarske cehove na područjima Gradeca i Kaptola, bilo bi potrebno kratko se osvrnuti na čizme kao ranonovovjekovni fenomen. Čizme su bile mnogo više od modnog detalja i kada se pogleda ispod potpetice one

skrivaju mnogo više od trendova ranonovovjekovnog razdoblja. Osim toga, ponuđene su i osnovne napomene o historiografskom dosegu po pitanju obrađivane tematike te je analizirano osnivanje gradečkog i kaptolskog ceha čizmara kroz promatranje specifičnosti razdoblja, ali i interesnih sfera ranonovovjekovnih čizmara.

Iako se na osnovu sačuvane i pristupačne izvorne građe i dostupne literature ne može ući u neko dublje promišljanje o razlozima koji motivirali čizmara Gradeca i Kaptola da postanu članovima čizmarskih cehova, moguće je shvatiti da su ti razlozi bili višeslojni kao i diktirani tadašnjim načinom razmišljanja i potrebama ranonovovjekovnog čovjeka. U historiografiji se obično o gradečkom cehu čizmara i kaptolskom cehu čizmara govorilo u sklopu analiza cehova na prostoru Zagreba, te se nije nikada prilikom tih studija vidio pokušaj stavljanja u pozicije ranonovovjekovnih čizmara. Ovaj rad će upravo biti pokušaj da se takvo što realizira.

2. ČIZME U RANOM NOVOM VIJEKU: POTREBA ILI ODRAZ DRUŠTVENOG STATUSA?

Da bi uopće bili osnovani čizmarski cehovi na prostoru Gradeca i Kaptola prethodno je morao postojati interes za čizmama kao odjevnim predmetima. Iako je fokus ovoga rada usmjeren na razloge ulaska čizmara u gradečki i kaptolski čizmarski ceh, prethodno bi bilo interesantno ukratko razmotriti čizme kao fenomen ranonovovjekovne svakodnevice. Čizme se prvenstveno sagledavaju kao odjevni predmet. Takav diskurs nametnut je u javnim, ali ponekad i u znanstvenim krugovima. Zbog toga je često zanevano da su čizme mnogo više od odjavnog predmeta i modnog detalja. One se zapravo mogu promatrati i kao sociološki, psihološki, etnološki, antropološki, povijesni, ali i povijesno-ekonomski fenomen kojeg su “obukla” zbivanja na široj povijesnoj sceni.

U 15. i 16. stoljeću čizme su se ustalile kao svakodnevna obuća. Od osamdesetih godina 15. stoljeća čizme su postajale sve aktualnije. Bilo ih je različitih oblika i vrsta u ovisnosti od toga za što su bile upotrebljavane. U tom razdoblju bitno su se promijenili trendovi kada je u pitanju obuća.¹ Kao što je bilo u još ranijim razdobljima, može se vidjeti kako je i u razmatranom razdoblju na trendove obuće u Hrvatskoj bio osjetan utjecaj europskih dominantnih modnih središta.² Osim talijanske i francuske mode, u drugoj polovici 16. stoljeća prevladavala je španjolska moda. Krajem 16. stoljeća u skladu s trendovima dolazi i do nekih izmjena, za razliku od prijašnje izrade obuće. U nekim dijelovima Hrvatske uvoz obuće je postao

1 Nadja MAGLICA, „Obuća u razdoblju od ranog srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća” u: *Koje dobre šuze: šetnja kroz povijest obuće*, Etnografski muzej Zagreb, Zagreb, 2006, 29.

2 Nevenka BEZIĆ-BOŽANIĆ, „Nekoliko podataka o tekstilnom i kožarskom obrtu u XIII i XIV stoljeću u Splitu”, *Kulturna baština*, 8, 11 – 12, Split, 1981, 71 – 73.

toliko velik da su se zbog zaštite domaćih obrtnika morale napraviti mjere u vidu poreza na luksuz.³

U 17. stoljeću trendovi obuće, bili su podložni čestim promjenama (osobito za vrijeme Tridesetogodišnjeg rata). Početkom stoljeća muškarci su nosili čizme, koje su tada bile glavna obuća. Iako je bila široka upotreba čizme (što je svakako bio utjecaj rata), cipele nisu izašle iz uporabe, a početkom druge polovine 17. stoljeće one su se ponovno vratile u modu. I ovi trendovi su bili aktualni u Hrvatskoj, osobito kod bogatijih slojeva društva i u primorskom dijelu Hrvatske.⁴ Tijekom 18. stoljeća postojala je značajnija razlika u obući prema spolnoj strukturi. Početkom tog stoljeća, cipele su bile dominantna obuća, dok se u drugoj polovici 18. stoljeća kod muškaraca čizma vraća u modu, te postaje obuća za šetnju. Već sredinom druge polovice 18. stoljeća, žene su čizme nosile samo za jahanje. S francuskom revolucijom, ponovno su dominirale čizme kao muška obuća.

Upitno je koliko su gradečki i kaptolski čizmari pratili trendove europskih modnih središta. U prikupljenoj građi koja je korištena za ovaj rad⁵ nema nekih konkretnijih podataka iz kojih bi se moglo saznati više informacija o tome. Međutim, sigurno je da su postojala neka ugledanja, možda i zakašnjela, ali su modni trendovi s trgovinom, razmjenom i poboljšanjem veza dosta brzo prodirali. Na pitanje da li su čizme bile potreba ili pak odraz nekog društvenog statusa, svakako da bi se moglo pronaći više argumenata koji bi govorili u prilog i jednoj i drugoj tezi. U nekim aspektima života, čizme su zaista bile potreba ranonovovjekovnog čovjeka, dok su u drugu ruku, one predstavljale pokazatelj društvenog statusa. Ono o čemu treba razmisliti jeste i to da su trendovi nastali i mijenjali se u skladu s ljudskim potrebama i trenutnim situacijama. U tom kontekstu i treba pratiti povijest čizama. Istina je da ti trendovi nisu bili primjenjivani uvijek u skladu s potrebama na određenim prostorima, ali sigurno je da su nastajali iz čistih potreba ljudi. Dio današnjih trendova svakako ne nastaje iz potreba, jer se danas radi o visokoprofitnoj industriji koja je dobila sasvim drugačije oblike, a takvi oblici u ranonovovjekovnim uvjetima nisu mogli biti primjenjivi. Sama činjenica da su postojali čizmarski cehovi na prostoru Hrvatske, govori o tome da su čizme u upotrebi bile raširene, no njih nisu svi imali mogućnosti nabavljati ih iz drugih gradova. U skladu s time, svakako da je postojala potreba za čizmarskim obrtom i na zagrebačkom prostoru.

3 MAGLICA, „Obuća”, 29–31.

4 *Isto*, 31–34.

5 Za koju ne znači da je jedina referentna građa za istraživanje ovog pitanja. Ovdje koristimo priliku da se zahvalimo izuzetno ljubaznim uposlenicima Državnog arhiva u Zagrebu na pomoći pri prikupljanju izvorne građe i ažurnim uslugama.

3. RIJEČ O HISTORIOGRAFIJI

O čizmarskom obrtu na području Zagreba, kao ni o gradečkom i kaptolskom cehu čizmara još uvijek nije napisana niti jedna monografija. Zapravo, može se reći da su čizmarski cehovi zapostavljeni u historiografiji. Možda je razlog za to oskudnost izvorne građe, osobito za razdoblje ranoga novog vijeka, no to bi upravo trebalo da bude poticajno za stvaranje znanstvenih radova na ovu tematiku. Za radove na nekom većem nivou bilo bi moguće stvoriti odlične monografije o čizmarskom obrtu kroz promatranje gradečkog i kaptolskog čizmarskog ceha. U tu analizu bi svakako bilo potrebno uključiti i kontekst vremena, kada postaje jasno zašto su zapravo obrti u ranonovovjekovnom periodu bili važni. Ova konstatacija se prvenstveno odnosi na 17. stoljeće, ali je primjenjiva i na ostala razdoblja. Iako je dostupna izvorna građa vezana za gradečki i kaptolski čizmarski ceh već bila u rukama brojnih autora, nije nastalo niti jedno obimnije djelo o čizmarskom obrtu na prostoru Zagreba. Većinom su istraživači posezali za tim gradivom u kontekstu proučavanja općenitih cehovskih sustava. Ipak, historiografija nije ponudila ništa o pitanju koje se samo postavlja pri izučavanju čizmarskih cehova Gradeca i Kaptola u kontekstu razdoblja ranoga novog vijeka, a to su razlozi pristupanja čizmara gradečkom i kaptolskom cehu čizmara u ranom novom vijeku.

U historiografiji je ostalo zanemareno da se kroz izučavanje čizmarskih cehova, može reći mnogo toga, ne samo o obrtu iz ekonomske perspektive, nego i o socijalnoj, kulturnoj i hijerarhijskoj situaciji društva na prostoru Gradeca i Kaptola u ranom novom vijeku. Autorica koja je do sada napravili najznačajniji iskorak pri proučavanju čizmarskih cehova na području Zagreba je Marija Šercer u svom radu "Stari zagrebački obrti". Iako je za nju izučavanje čizmarskih cehova Gradeca i Kaptola bio samo fragment u širem proučavanju obrta, ovo je pored osvrta autora Rudolfa Horvata u djelu "Kaptolski cehovi u Zagrebu" najobimniji rad o čizmarskim cehovima s prostora Zagreba. Treba spomenuti i još neke autore koji su se kroz svoje radove dotakli gradečkih i kaptolskih cehova, te tako doprinijeli proučavanju čizmarskih cehova na tim prostorima. To su autori, Đuro Stjepan Deželić, Ivan Tkalčić, Mira Kolar, itd. Na oficijelnoj stranici Državnog arhiva u Zagrebu⁶, moguće je vidjeti kompletnu bibliografiju o čizmarskim cehovima Gradeca⁷ i Kaptola.⁸

6 <http://www.daz.hr> (pristup: 25.6.2018.).

7 <http://www.daz.hr/vodic/site/article/hr-dazg-1099-gradecki-ceh-cizmara> (pristup: 25.6.2018.).

8 <http://www.daz.hr/vodic/site/article/hr-dazg-1114-kaptolski-ceh-cizmara> (pristup: 25.6.2018.).

4. OSNIVANJE GRADEČKOG I KAPTOLSKOG CEHA ČIZMARA

Gradec i Kaptol u predranonovovjekovnom periodu predstavljali su iznimno važna trgovačko-obrtnička središta. Prvenstveno su njihovi građani, a uz njih i seljaci i feudalna gospoda iz okolice (bliže i dalje) bili opskrbljeni obrtničkim proizvodima. U prilog tome svjedoče zapisani brojni zanati na starim ispravama uglavnom na hrvatskom i latinskom jeziku, a na mađarskom *varge*, odnosno posebna vrsta prostih čizmara.⁹ Dominacija Gradeca vremenom je opadala, što je rezultiralo prepuštanjem vlastitih vanjskih posjeda i preseljenjem središta trgovine na Kaptol, dok su u to vrijeme obrtnički cehovi vodili sebičnu politiku. Ono što je neizostavno spomenuti u tom kontekstu vremena, jeste i nastala, stalno rastuća osmanska prijetnja.¹⁰

Sasvim je sigurno da su obrtnici Gradeca i Kaptola imali ogromne interese za ulazak u određeni ceh¹¹, a evidentno je da je tako bilo i sa čizmarima. Samo osnivanje gradečkog i kaptolskog ceha čizmara dovoljno govori o potrebi za stvaranjem takvog ceha, ali i tome da su postojali razlozi i interesne sfere koje su obrtnici dobivali od članstva u cehu. Nakon Dugog rata, područje sadašnjeg Zagreba, koji više nije bio pod osmanskom prijetnjom, postaje prvo političko sjedište Hrvatske. Kraj ratne prijetnje značio je priliv u grad između ostalih i obrtnika, a ključnu ulogu u ekonomskom životu tih prostora imali su upravo obrti¹² te su se dogodile važne promjene u načinu upravljanja javnim poslovima.¹³ Dakle, u tom kontekstu je važno i osnivanje gradečkog ceha čizmara.

Ceh čizmara, brijača, ljekarnika i staklara je 1617. godine osnovala gradečka uprava. Točnije, u zajednički ceh s jednim staklarom, brijačima i ljekarnicima udružilo se pet čizmara iz Gradeca, kojima je gradska uprava na čijem čelu se nalazio ljekarnik i sudac Jakob Gasparini izdala cehovska pravila. Pomenuti Gasparini bio je inicijator osnivanja tog udruženog ceha, a pravila koja su im dodijeljena sastojala su se od 22 člana. Od toga, čak 21 član odnosio se na brijače, a ostali su bili preslika povlastica iz 1521.

9 Franjo BUNTAK, *Povijest Zagreba*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1996, 97 – 98.

10 Srećko LJUBLJANOVIĆ, „Agrarizacija zagrebačkoga Gradeca u XV. i XVI. stoljeću“, u: *Agronomski glasnik*, Vol. 71, No. 1, Hrvatsko agronomsko društvo, Zagreb, 2009, 73.

11 Cehovi su bili prvenstveno strukovne organizacije u kojima su bili okupljeni obrtnici koji su se bavili istim ili različitim obrtima. Međutim, ne treba zaboraviti ni činjenicu da su cehovi imali i druga obilježja poput vjerskih i humanitarnih. Osnivani od vlasti ili vladara, cehovi su često tražili privilegije od vladara kako bi dobili veću pravnu moć; Zora HENDIJA, „Prvo hrvatsko građansko kaptolsko društvo za sjajne pogrebe u Zagrebu (1835 – 1948)“, *Arheološki vjesnik*, 37, Zagreb, 1994, 264.

12 Hrvoje PETRIĆ, „Stoljeće napretka i oporavka“ u: *Povijest grada Zagreba*, ur. Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, Novi Liber, Zagreb, 2012, 157.

13 Igor KARAMAN, „Zagrebački trgovci u 17. i 18. stoljeću“, *Historijski zbornik*, XXIX – XXX, Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, 1977, 252.

godine gradečkih ostrugara, bravara, kovača i mačara. Dostupna građa, odnosno jedna bilješka u zapisniku ceha svjedoči o tome da su se 1642. godine briači odijelili u poseban ceh. Međutim, interesantan je i podatak iz 1668. godine u kojem još uvijek stoji naziv „ceh čizmara i briača“, iako ranije pomenuta bilješka svjedoči o ranijem izlasku briača iz udruženog ceha. No ono što je sigurno, jeste da su oba ceha djelovala kao samostalna udruženja, te pomenuti podatak bi mogao sugerirati da je možda postojala neka suradnja između ceha briača i ceha čizmara, koja je s obzirom na različite obrte mogla možda funkcionirati samo u vidu određene materijalne pomoći ili nečega sličnog. Taj udruženi ceh se u 18. stoljeću raspao, a 1712. godine su čizmari osnovali samostalni ceh.¹⁴

Kada je riječ o kaptolskom području, uočljivo je to da 17. stoljeće predstavlja stoljeće procvata obrta i udruživanja obrtnika. Međutim, organiziranje obrtnika u cehove na kaptolskom području nije bilo jednostavno. O tome najbolje govori činjenica da su ljudi bježali i tražili utočište drugdje, što potvrđuje i prosvjed kanonika predstavnika Stolnog kaptola jer je stanovništvo bez dopuštenja prodavalo imovinu kako bi se preselilo na područje susjednog Gradeca.¹⁵ Kaptolske prve cehovske organizacije pojavljuju se u 17. stoljeću, za razliku od spomenutih prvih cehovskih organizacija na prostoru Gradeca koje datiraju još iz 15. stoljeća.¹⁶

Godine 1663. zvanično je osnovan kaptolski ceh čizmara, koji je od Zagrebačkog Kaptola dobio potvrdu privilegija. Iako za 1653. godinu, odnosno desetljeće ranije postoje indicije o tome da su čizmari iz Kaptola i Nove Vesi imali neku vrstu organizacije u Zagrebu, kojoj se po svemu sudeći ne može ući u trag.¹⁷

Pravila od 20 članova, kaptolski čizmarski ceh iznio je svojim djeticima 24.7.1674. godine, koja su se sastojala od propisa o radu, ponašanju, vjerskim obvezama. Prijepis tih pravila je načinjen 1870. godine¹⁸, a do promjene pravila ceha dolazilo je s reformnim djelovanjima Marije Terezije, a kasnije Josipa II, te Franje I. Te promjene ticale su se i čizmarskog ceha¹⁹, koji je postojao sve do 1872. godine.²⁰

14 Marija ŠERCER, *Stari zagrebački obrti*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1991, 15 – 36.

15 Lelja DOBRONIĆ, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Školska knjiga, Zagreb, 1991, 187 – 188.

16 HENDIJA, „Prvo hrvatsko”, 264.

17 ŠERCER, *Stari zagrebački obrti*, 50.

18 ŠERCER, *Stari zagrebački obrti*, 50.

19 Rudolf HORVAT, *Spomenica na kaptolske obrtne cehove u Zagrebu: Kaptolski cehovi u Zagrebu*, Prvo hrvatsko građansko kaptolsko društvo za sjajne pogrebe u Zagrebu, Zagreb, 1936, 66.

20 ŠERCER, *Stari zagrebački obrti*, 50 – 51.

5. EKONOMSKI RAZLOZI

Ekonomska sigurnost je u ranom novom vijeku dobrim dijelom ovisila o obrtnicima, međutim cehovsko uređenje za obrtnike značilo je stabilnost.²¹ Ta stabilnost se odnosila na brojne segmente života ranonovovjekovnih obrtnika, a samo jedan od njih je upravo ekonomske prirode. Svakako je da su obrtnici ulaskom u cehove osiguravali bolje uvjete života i opstanka. No s druge strane, ulazak čizmara u čizmarski ceh tada je bio i od krucijalne važnosti za egzistenciju u samom obrtu. Tako je zbog toga što biti član ceha nije predstavljao prestiž za jednog obrtnika, nego zbog toga što je to bila potreba. Iako su cehovi svojim članovima davali brojne mogućnosti, oni su imali monopol nad bavljenjem obrtom.

Općepoznato je da su cehovska udruženja na tematiziranom prostoru dobivala povlastice i da su se bavila obrtima prema popisu javne vlasti.²² Bilo je uobičajeno da ceh dobije ovlasti o dozvoljavanju djelatnosti samo onom obrtniku koji je bio član ceha. Takav slučaj je bio i sa čizmarima.

Kako su cehovi zahvaljujući privilegijama imali monopol nad obrtom, uključivanje u ceh na području Gradeca i Kaptola predstavljao je jedini legalan način za aktivno sudjelovanje u čizmarskom obrtu. Pored toga, pripadnost cehu označavala je i oslobođanje od konkurencije. Točnije uspostavljeni sustav omogućavao je ravnopravnost na tržištu i osiguravao je kontrolu kvaliteta proizvoda. Također, cehovski monopol obrta značio je i ekonomsku sigurnost po pitanju neugrožavanja čizmara u smislu da nijedan čizmar nije mogao bržim radom ili nižim cijenama na tržištu nadvladati druge čizmara.²³ Tako su naprimjer cehmeštri bili dužni „svaki mjesec pregledati radnje majstora. Ako nađu loše djelo, imaju ga uništiti.“²⁴ Dovoljno o tome govori i činjenica da „Nijedan čovjek izvan ceha ne smije praviti poslove, koji spadaju u čizmarski zanat“²⁵. A „ako se takav ukroti ima se pozvati sudac i zaplijeniti roba. Polovicu vrijednosti dobiva varoški sudac, a polovicu cehov oltar. Tako ni vanjski trgovci osim na sajmovne dane ne smije prodavati sličnu robu, jer će mu se isto dogoditi. Ni drugi dan sajma ne smije nitko takvu robu prodavati. Ako to čini, plati u korist ceha jedan dukat vrijednosti.“²⁶

Naravno, ako se pogleda i kontekst tadašnjeg vremena, ta stavka je vrlo važna jer je značila opstanak ne samo majstora već i njegove obitelji. Pripadnost cehu nije garantirala posve siguran profit, ali je time on bio omogućen i potpomognut.

²¹ Isto, 16.

²² Ivan KAMPUŠ, Igor KARAMAN, „Cehovi“, u: *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Školska knjiga, Zagreb, 1980, 55.

²³ Isto.

²⁴ HR-DAZG-1114, Kaptolski ceh čizmara, sign 3, Cehovske isprave.

²⁵ HR-DAZG-1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 2, Cehovske isprave.

²⁶ HR-DAZG-1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 2, Cehovske isprave.

Iz ovoga je vidljivo da su ranonovovjekovni čizmari kao dio ceha mogli posjedovati određenu vrstu sigurnosti ne samo za svoj posao, nego i za čitavu svoju obitelj. U razdoblju kada je bilo vrlo važno osigurati egzistenciju, posjedovati mogućnost da čizmari svojim radom odlučuju o svojoj sudbini i sudbini svoje obitelji s druge strane značilo je biti privilegiran. Kada se pogleda sačuvana građa, može se vidjeti do koje mjere je zapravo sigurnost kolektivne djelatnosti i pravljenja konkurentnosti na tržištu ovisila o cehovskim pravilima i kakve su bile maloprije pomenute kazne za kršenje pravila.

Dakle, bilo kakva čizmarska djelatnost izvan ceha je bila kažnjiva. Ovo se može promatrati i kroz konstantnost cijena, dakle čizmarski ceh je omogućavao da tržišna konkurentnost i cijene budu u ravnoteži. Osim toga, upliv vanjskih trgovaca je bio ograničen, što je mnogo značilo.

5.1. NOVČANA POMOĆ PO POTREBI

Ranonovovjekovni čizmari od ceha su mogli dobiti određenu vrstu pomoći koja im je trebala biti poticaj za rad ili ponovno podizanje djelatnosti koja je opala. Dakle, događalo se da su čizmari članovi ceha ostajali bez novčanih sredstava. Tom prilikom je ceh davao čizmarima novac direktno iz cehovske blagajne. Naravno, taj novac nije bio davan bez dugovanja. On je bio samo posuđen, te je postojao naznačeni rok do kada se morao vraćao nazad u cehovsku blagajnu.

Čizmari su bili prinuđeni vratiti tu sumu novca do određenog dana, odnosno do dana kada se održavala naredna cehovska velika skupština (npr. do *“dneva Marije Magdalene”*²⁷). Sudeći prema izvornoj građi, izgleda da se u cehovsku blagajnu vraćala ista količina novaca koja je i posuđena, a nema detaljnijih informacija o tome što se događalo ako *čizmar nije* bio u stanju vratiti dug. Prema onome što se moglo naslutiti na osnovu preostalih dokumenata je da su se cehovi nakon smrti čizmara koji je dugovao cehu mogli namiriti u vidu njegovih stvari.²⁸ Također nije moguće baš precizno tvrditi u kojim vrijednostima su se kretale posudbe.

U svakom slučaju, cehovska pomoć u vidu novčanih sredstava bila je još jedan segment sigurnosti ranonovovjekovnim čizmarima. Općenito gledajući, ekonomska sigurnost koju je nudio ceh čizmarima bila je sasvim dovoljan razlog za pristupanje cehu. No svakako, tu je još *niz dimenzija koje su predstavljale vrlo bitne sfere života a unutar kojih je ceh mogao dati značajne privilegije, o čemu će biti riječi u narednim poglavljima rada.*

27 HR-DAZG-1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 6, Cehovski zapisnici.

28 HR-DAZG-1099, Gradečki ceh čizmara, sign. 59/64, Cehovski zapisnici;
HR-DAZG-1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 5, Cehovski zapisnici.

6. SOCIJALNI I RELIGIJSKI RAZLOZI

Osim ekonomskih razloga, gradečki i kaptolski čizmari imali su, kao što je već spomenuto, još niz razloga za ulazak u čizmarski ceh. Ti razlozi su definitivno socijalne i religijske prirode, te su bili veoma važni ranonovovjekovnom čovjeku. U svakom slučaju, cehovi su imali upliva u razne sfere života, a ne isključivo u ekonomsku sferu.

U skladu s tom činjenicom, biti članom čizmarskog ceha značilo je imati određenu vrstu sigurnosti po socijalnim pitanjima i naravno religijskim. Pitanje načina pokopa je bilo ranonovovjekovnom čovjeku u neku ruku ključno, pa su cehovi nudili olakšice po tom pitanju.²⁹

6.1. SOCIJALNA SKRB

Pitanje socijalne skrbi osobito za čizmare koji nisu imali sredstava kada su im bila potrebna bilo je organizirano unutar cehova. *Članovima ceha* s prostora Gradeca i Kaptola koji su bili stariji, bolesni i siromašni pružala se pomoć.³⁰ Ta pomoć naravno, nije bila zagaranirana samo članovima ceha, nego i užoj obitelji članova ceha. Socijalna skrb koju su oni dobivali od ceha svakako da je bila od velike pomoći u odmakloj dobi ili u bolesti.

Kada je 1804. godine otvorena bolnica Milosrdne braće, članovima čizmarskoga ceha i svih drugih cehova tog područja omogućena je bolja liječnička njega. Svake godine su cehovi plaćali paušalni iznos bolnici, dok su u skladu s mogućnostima iz majstorske i djetičke ladice bili plaćani troškovi za djetice.³¹

Na osnovu jedne pronađene članske knjige čizmarskog pomoćnika, odnosno knjižice za potporu bolesnika koju su članovi ceha kupovali od Zagrebačke okružne blagajne za 10 *nvč*³², može se vidjeti da je u 19. stoljeću bio dosta dobro organiziran sustav brige za bolesne članove čizmarskoga ceha.³³ Barem kada je riječ o 19. stoljeću, čizmari su spadali pod obvezne članove blagajne³⁴, a vjerojatno je i u razdoblju ranog novoga vijeka situacija bila dosta slična. Pored toga, postoje i podaci koji govore da se bdjelo nad bolesnim članovima kaptolskih i gradečkih cehova, te da su cehovi bili ti koji su za svoje članove (ako je i kada je to bilo potrebno) snosili troškove liječenja.³⁵ Takva situacija je gotovo sasvim sigurno bila i sa gradečkim i kaptolskim cehom čizmara. U slučaju bolesti ili neke nezgode, okružna blagajna pružala je svojim članovima besplatnu liječničku

29 HR–DAZG–1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 5, Cehovski zapisnici; HR–DAZG–1099, Gradečki ceh čizmara, sign. 59/64, Cehovski zapisnici.

30 ŠERCER, *Stari zagrebački obrti*, 16.

31 *Isto*, 22.

32 HR–DAZG–1099, Gradečki ceh čizmara, sign. 53, Dokumentacija o djetićima.

33 HR–DAZG–1099, Gradečki ceh čizmara, sign. 53, Dokumentacija o djetićima.

34 HR–DAZG–1099, Gradečki ceh čizmara, sign. 53, Dokumentacija o djetićima.

35 ŠERCER, *Stari zagrebački obrti*, 22.

pomoć dvadeset tjedana neprekidno, lijekove i sve potrebno za liječenje, bolesničku potporu ako bolesnik ne bi mogao raditi te pogrebnu u iznosu od dvadeset temeljnih nadnica. Pored toga, članovima obitelji čizmara bila je omogućena besplatna liječnička pomoć.³⁶ Interesantan je i primjer toga da ako se dogodi da se jedan djetić razboli, ostali bi ga djetići morali čuvati te ako ne bi mogao sam financirati liječenje, ceh bi mu pomagao. U slučaju da umre, ceh bi se pobrinuo za pogreb. Te troškove naplatili bi iz njegove imovine, a rodbini bi dali ostalo.³⁷ Dakle cehovi kao socio-ekonomske zajednice pored toga što su brinuli o svojim članovima, imali su upliva i u brigu za pravilno raspoređivanje nasljedstva umrlog člana ceha.

6.2. SPROVOD ČLANOVA ČIZMARSKOG CEHA I OBITELJI

Ranonovovjekovnom čovjeku je sprovod bio veoma važan, kako s reli-gijske, tako i sa socijalne strane. Iz tog razloga bilo bi poželjno analizirati način na koji su bili pokopavani članovi gradečkog i kaptolskog čizmar-skog ceha, kao i njihove obitelji. O ovom pitanju je mnogo više informacija dostupno za kaptolski čizmarski ceh, međutim, moglo bi se pretpostaviti da je sličan model bio primjenjivan i za čizmare i obitelj čizmara iz gra-dečkog ceha čizmara.

Briga ceha da se umrlim članovima i članovima obitelji člana ceha priredi dostojan ispraćaj bilo je od velike važnosti ranonovovjekovnom čovjeku. Kada bi umro majstor ili majstorica, svi članovi ceha su ga ispraćali, a kada umre djetić morali su ga sprovoditi.³⁸ Točnije, čizmarski ceh je imao dužnost da organizira i brine o pokopu čizmara članova ceha i njihove obitelji. Običaj je bio da ostali majstori nose umrloga člana čiz-mar-skog ceh, ali ne samo i njega. Već u slučaju da umre član obitelji od čizmara koji je pripadao cehu, ceh je na isti način postupao i s tim umrlim članom obitelji.³⁹ Pored toga, morali su svi biti prisutni na pokopu čizmara i članova njegove obitelji, te tada uplatiti određen iznos novca u cehovsku blagajnu.⁴⁰ Članovi ceha su bili dužni platiti kaznu ako bi izbjegli prisu-stvo na nekom pogrebu. Primjerice „*Janko Petrović nije bio na sprovodu Imbričevkinom sinu*“⁴¹, zatim je pored u zapisniku prekríženo pisalo „*bez izpričano*“⁴², što bi moglo značiti da je kasnije našao adekvatno opravda-

36 HR–DAZG–1099, Gradečki ceh čizmara, sign. 53, Dokumentacija o djetićima.

37 HR–DAZG–1099, Gradečki ceh čizmara, sign. 2, Cehovske isprave.

38 ŠERCER, *Stari zagrebački obrti*, 21.

39 HORVAT, *Spomenica*, 56.

40 KAMPUŠ, KARAMAN, „Cehovi“, 55.

41 HR–DAZG–1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 5, Cehovski zapisnici.

42 HR–DAZG–1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 5, Cehovski zapisnici.

nje, ali je evidencija bila detaljna, o čemu govore i evidencije o kaznama za nedolazak na pogreb.⁴³

U tom kontekstu vrlo interesantno bi se bilo detaljnije pozabaviti načinom na koji se sakupljao novac za sprovode unutar ceha. Kako se jasno vidi iz svjedočanstava, novi članovi ceha su pri pristupanju u ceh bili obvezni platiti dvadeset forinti. Ta obvezna davanja su se ostavljala za lijesove koje je kupovao ceh. Pristojba za lijesove krajem 18. stoljeća iznosila je dvadeset forinti, međutim u dostupnoj građi nije zabilježeno da li se taj iznos mijenjao tijekom razdoblja u ovisnosti o situaciji ili je to ipak bila fiksna svota. Pored te pristojbe novi članovi davali su i četiri funte voska iz kojeg su se zatim lijevali cehovski dupliri (mali i veliki) koji su bili korišteni prilikom sprovoda i procesija. Oni su se postavljali na oltar⁴⁴ kada bi čizmarski ceh dao crkvi služiti cehovske mise.⁴⁵ Kako je već spomenuto, svi članovi ceha morali prisustvovati misama umrlih čizmara i članova njihove obitelji, ali i u slučaju da neki djetić koji je došao na „vandranje” umre „*onda su djetići dužni mu sprovod dati pokopati ga i jednu svi mašu za njegovu dušu iz djetičke ladice platiti i na sprovod mu ići*.”⁴⁶ Obveza djetića također je bila organiziranje misa zadušnica za svoje preminule članve. Tako su primjerice ostali popisani djetići koji su organizirali mise zadušnice za Jakoba Klarića, nekadašnjeg cehmeštra.⁴⁷

Ova dimenzija govori o vrlo značajnom segmentu života ranonovovjekovnog obrtnika-čizmara. Kako su zaista bila potrebna sredstva za organiziranje dostojnog pokopa, ceh je mnogo pomagao obitelji umrlog čizmara člana ceha, ili čizmaru kojem je umro član obitelji. Svakako je da su ove privilegije mnogo značile članovima ceha, pa bi se i one mogle staviti na listu onih koje su bile poticajne za ulazak u čizmarski ceh kao kako se vidi dobro organiziran ceh po tom pitanju.

43 HR-DAZG-1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 5, Cehovski zapisnici.

44 Poznato je da su cehovi bili izuzetno vezani uz religiju. Pa tako U kanoničkim vizitacijama 18. stoljeća, spominje se oltar Sv. Trojstva ceha čizmara. Kada je riječ o gradečkom čizmarskom cehu, postoje podaci da je 1760. godine podignut taj oltar Sv. Trojstva pomoću podbana Ivana Bužana. Oltar je postojao i ranije, ali je te 1760. godine obnovljen. Također na jednoj zastavi gradečkog čizmarskog ceha nalazi se Blažene Djevice Marije. Prema jednom podatku iz 1771. godine, spominje se Oltar Obraćanja sv. Pavla, te se kako se vidi čizmarski ceh brinuo o tom oltaru, a to potvrđuje i činjenica da su članovi gradečkog čizmarskog ceha svoje starješine birali na blagdan Obraćanja sv. Pavla. S druge strane, kaptolski ceh čizmara brinuo se o oltaru Sv. Marije Magdalene u župnoj crkvi Sv. Marije. Poslije pregradnje crkve, podignut je 1772. godine novi oltar. Oltarnu sliku sv. Marije Magdalene, koja je bila zaštitnica ceha naslikana je 1770. godine, a naslikao je Anton Cebej. (ŠERCER, *Stari zagrebački obrti*, 21, 34 – 35)

45 HORVAT, *Spomenica na kaptolske obrtne cehove u Zagrebu*, 56.

46 HR-DAZG-1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 2, Cehovske isprave.

47 HR-DAZG-1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 6, Cehovski zapisnici.

6.3. PRVI

Već iz isprave gradskog suca Jurja Pozvinskog o redu u procesijama iz 1710. godine stoji da postolari slijede čizmare. Dakle prvi u redu na procesijama su bili čizmari, zatim iza njih su bili postolari, pa kirurzi. Ovaj isti podatak potvrđen je i u kasnijim kanoničkim vizitacijama iz 1778. godine i 1801. godine.⁴⁸

Zapravo sama ta činjenica bi dosta mogla govoriti o statusu i ugledu gradečkog čizmarskog ceha. Dakle, mjesto u procesijskim redovima zaista daje za pravo da se pokrene diskusija o tome koliko je zapravo ceh bio značajan.

7. PRIPADNOST ZAJEDNICI

Budući da su članovi čizmarskih cehova Gradeca i Kaptola imali sasvim definirane norme ponašanja kojih su se morali pridržavati (kako u privatnoj, tako i u javnoj sferi).⁴⁹ Odnosno, morali su bez pogovora i izrugivanja biti pokorni cehovskim „artikulima”⁵⁰, koji su regulirali njihove odnose u zajednici, ali i van nje. Takvi modeli življenja svakako su mogli razviti kod članova ceha osjećaj pripadnosti vlastitoj zajednici.

Čizmari članovi ceha su bez izuzetaka morali da prisustvuju svi zajedno vjerskim obredima, pokopima i svim bitnijim zbivanjima koja su se odnosila na ceh.⁵¹ Svakako da je osjećaj pripadnosti nekom kolektivu odavao neku vrstu sigurnosti i dijeljenja problema koje je nosilo ranonovovjekovno razdoblje. Vjerojatno da su članovi ceha između sebe imali ponekad osjećaj konkurencije, no također su bili prinuđeni zajedno se boriti protiv izvancehofske konkurencije koja je zasigurno postojala i bez obzira na monopol predstavljala opasnost.

Kako se moglo zaključiti na osnovu izvorne građe, čizmarski cehovi Gradeca i Kaptola sustavno su bili angažirani da razviju intercehofske odnose u smislu izraženog osjećaja za ostale članove ceha i njihovu zajednicu. Takvo što je svakako trebalo služiti boljem i učinkovitijem funkcioniranju ceha kao socio-ekonomske zajednice.⁵²

Organiziranje čestih okupljanja na događajima različitog karaktera i inzistiranje na stalnom prisustvu istim te naglašavanje obveza međusobnog

48 ŠERCER, *Stari zagrebački obrti*, 34 – 35.

49 HR–DAZG–1099, Gradečki čizmarski ceh, sign. 2, Cehovske isprave; HR–DAZG–1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 3, Cehovske isprave; HR–DAZG–1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 4, Cehovski zapisnici.

50 HR–DAZG–1099, Gradečki ceh čizmara, sign. 2, Cehovske isprave; HR–DAZG–1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 3, Cehovske isprave.

51 HR–DAZG–1099, Gradečki čizmarski ceh, sign. 1 – 4, Cehovske isprave; HR–DAZG–1114, Kaptolski čizmarski ceh, sign. 1 – 3, Cehovske isprave.

52 HR–DAZG–1099, Gradečki čizmarski ceh, sign. 1 – 4, Cehovske isprave; HR–DAZG–1099, Gradečki čizmarski ceh, sign. 59 – 64, Cehovski zapisnici; HR–DAZG–1114, Kaptolski čizmarski ceh, sign. 1 – 3, Cehovske isprave; HR–DAZG–1114, Kaptolski čizmarski ceh, sign. 4 – 6, Cehovski zapisnici.

pomaganja među članovima ceha također je trebalo povezati članove ceha. Dužnosti članova ceha kroz različite primjere obvezivala ih je da štite interese drugih članova. Pa tako naprimjer, ako bi djetić došao u alkoholiziranom stanju, dužnost šegrta je bila da mu skine obuću te ako bi on preko noći ostao nekome dužan, morao mu je platiti pint vina ili dati za njega novce.⁵³ Također pripadnost zajednici bila je obilježena kroz njegovanje osjećaja zajedničke dobrobiti među članovima ceha. Pa tako je jedan zanimljiv podatak koji govori o nužnosti majstorske solidarnosti unutar čizmarskog ceha odnosi se na to da majstor mora poštivati druge članove ceha, te ne bi smio ni pod kakvim izlikama namamiti kalfe drugog majstora istog ceha da rade za njega. Kazna za to bila je zlatan dukat⁵⁴ za oltarski vosak.⁵⁵ Također čizmari su morali paziti na ugled ceha zbog zajedničke dobrobiti te su bili kažnjavani svi oni koji bi izvršili neke radnje koje su bile nepoželjne.⁵⁶

8. ZAKLJUČAK

Kako se moglo vidjeti, čizmarski cehovi Gradeća i Kaptola imali su dosta upliva u različite segmente života ranonovovjekovnih obrtnika-čizmara. Razlozi zbog kojih su se čizmari u ranom novom vijeku uključivali u cehove bili su, kako se moglo vidjeti, višeslojni, te su potpadali pod kategorije koje su bile uvjetovane općim normama i očekivanjima razdoblja ranoga novog vijeka.

Ekonomsko pitanje, koje je bilo od krucijalne važnosti i od kojeg je svakako ovisio čizmar, kao i njegova obitelj, bilo je jedno od presudnih pitanja, međutim, ne treba zanemariti ni socijalno i religijsko pitanje, kao ni pitanje kolektivne svijesti koja je privlačila čizmare na ulazak u čizmarski ceh. Iako su gradečki i kaptolski cehovi čizmara, imali neke različitosti, ovdje se moglo vidjeti da su modeli razloga ulaska čizmara u cehove bili identični. Dakle, prije svega se radilo o mogućnostima djelatnosti, a zatim i o socio-religijskim motivima. Svakako da je reputacija ceha određenog obrta, u ovom slučaju čizmara također bila važna za sve one koji su se željeli baviti nekim obrtom.

U svakom slučaju, jasno je da je priroda prilika koje su vladale u ranom novom vijeku bitno odredila i orijentaciju čizmara. Samo postojanje cehova jasno odgovara na pitanje potrebe za čizmarskim obrtom, no kako se već

53 HR-DAZG-1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 3, Cehovske isprave.

54 Dukat je zapravo bio ugarski forint koji je vrijedio više od običnoga rajnskoga forinta, odnosno četiri ugarska forinta bila su u vrijednosti od oko pet rajnskih forinti. (HORVAT, *Spomenica na kaptolske obrtne cehove*, 56).

55 HR-DAZG-1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 3, Cehovske isprave.

56 HR-DAZG-1114, Kaptolski čizmarski ceh, sign. 1 – 3, Cehovske isprave; HR-DAZG-1099, Gradečki čizmarski ceh, sign. 1 – 4, Cehovske isprave.

moglo vidjeti izneseni su razlozi zbog kojih su se uopće pojedinci odlučivali za čizmarski obrt.

BIBLIOGRAFIJA

NEOBJAVLJENI IZVORI

1. HR–DAZG–1099, Gradečki ceh čizmara, sign. 1 – 4, Cehovske isprave.
2. HR–DAZG–1099, Gradečki ceh čizmara, sign. 59 – 64, Cehovski zapisnici.
3. HR–DAZG–1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 1 – 3, Cehovske isprave.
4. HR–DAZG–1114, Kaptolski ceh čizmara, sign. 4 – 6, Cehovski zapisnici.

LITERATURA

1. Bezić-Božanić, Nevenka, “Nekoliko podataka o tekstilnom i kožarskom obrtu u XIII. i XIV. stoljeću u Splitu”, *Kulturna baština*, 8, 11 – 12, Split, 1981, 69 – 76.
2. Buntak, Franjo, *Povijest Zagreba*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1996.
3. Dobronić, Lelja, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.
4. Hendija, Zora, “Prvo hrvatsko građansko kaptolsko društvo za sjajne pogrebe u Zagrebu (1835 – 1948)”, *Arheološki vjesnik*, 37, Zagreb, 1994, 263 – 281.
5. Horvat, Rudolf, *Spomenica na kaptolske obrtne cehove u Zagrebu: Kaptolski cehovi u Zagrebu*, Prvo hrvatsko građansko kaptolsko društvo za sjajne pogrebe u Zagrebu, Zagreb, 1936.
6. Kampuš, Ivan; Karaman, Igor, “Cehovi”, u: *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Školska knjiga, Zagreb, 1980.
7. Karaman, Igor, “Zagrebački trgovci u 17. i 18. stoljeću”, *Historijski zbornik*, XXIX – XXX, Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, 1977, 251 – 262.
8. Ljubljanović, Srećko, „Agrarizacija zagrebačkoga Gradeca u XV. i XVI. stoljeću“, u: *Agronomski glasnik*, Vol. 71, No. 1, Hrvatsko agronomsko društvo, Zagreb, 2009, 73 – 88.
9. Maglica, Nadja, “Obuća u razdoblju od ranog srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća” u: *Koje dobre šuze: šetnja kroz povijest obuće*, Etnografski muzej Zagreb, Zagreb, 2006, 21 – 48.

10. Petrić, Hrvoje, "Stoljeće napretka i oporavka" u: *Povijest grada Zagreba*, ur. Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, Novi Liber, Zagreb, 2012, 157 – 199.
11. Šercer, Marija, *Stari zagrebački obrti*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1991.

MREŽNE STRANICE

1. <http://www.daz.hr> (pristup: 25.6.2018.)
2. <http://www.daz.hr/vodic/site/article/hr-dazg-1099-gradecki-ceh-ciz-mara> (pristup: 25.6.2018.)
3. <http://www.daz.hr/vodic/site/article/hr-dazg-1114-kaptolski-ceh-ciz-mara> (pristup: 25.6.2018.)

EMA PAŠIĆ i DINA PAŠIĆ

The reasons for the accession of bootmakers to the Gradec and Kaptol guilds in the early modern age

Summary

This paper seeks to show the reasons why bootmakers from the area of Gradec and Kaptol joined bootmakers' guilds in the early modern period. These reasons were certainly conditioned by the possibilities of their action, but they also provided numerous benefits to early modern boots. The analysis in the paper implies an approach that is based on approaching the problem from the position of early modern boots. Although the original material related to the Gradec Boot Guild, as well as the Kaptol Boot Guild for the early modern period, is very scarce, it offers opportunities to deal with such issues systematically, certainly with knowledge of general guild opportunities, but also the circumstances of the period. The nature of the reasons that motivated the early modern Gradec and Kaptol bootmakers to join the guild was varied. Apart from economic reasons, there were social as well as religious reasons, but also those that conditioned the quality of life of the early modern bootmaker.

Keywords: bootmakers, guild, crafts, Gradec, Kaptol, early modern age

NATKO NORDIN MUSLIĆ

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
nmuslic@hrstud.hr

Stručni rad

Primljeno 29. listopada 2019.

Prihvaćeno 30. siječnja 2020.

Hrvatska 1848. u kontekstu europske povijesti¹

U ovome radu autorova je nakana sažeto kontekstualizirati složenost političkih i društvena u hrvatskoj povijesti sredinom XIX. stoljeća temeljem priručničke i udžbeničke literature. U prvi plan rada postavljena je interpretacija upravno-političke fragmentacije Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u 1848. i 1849. godini u europskom kontekstu.

Ključne riječi: revolucija 1848./1849., Trojedna Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, Habsburška Monarhija, hrvatski identitet, XIX. stoljeće

1. UVOD

Stosedamdeseta obljetnica revolucije 1848. godine, obilježena u više europskih zemalja, kada su se dogodile pobune i oružani ustanci koje su dovele do brojnih društvenih, političkih i gospodarskih promjena, potaknula me je na izradu ovoga rada. Plemstvo, u tom periodu vodeći društveni sloj, postepeno osiromašuje, industrijska revolucija omogućuje neplemićima bolji financijski položaj, seljaštvo (kmetovi – posebno u istočnom dijelu Habsburške Monarhije) je sve više ekonomski izrabljivano, radništvo nema dovoljno hrane, građanski sloj u većini europskih država postepeno postaje svjestan svog položaja i nastoji izjednačiti svoja prava s plemstvom. Traže se političke promjene u europskim državama, obespravljeni kmetovi postepeno dobivaju mogućnost ekonomskog i osobnog, a posljedice se osjećaju diljem Europe. Europske države vojnom silom zaustavljaju revolucionarne prevrate, a politička karta Europe se ipak ne mijenja značajnije. Hrvatska, tj. Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, tada u sklopu Habsburške Monarhije, također nastoji iskoristiti taj povijesni trenutak. Za razliku od ostalih većih europskih država, revolucionarni događaji u tadašnjim hrvatskim prostorima nemaju karakter vojnog ustanka, već se kao i kod drugih

¹ Završni rad pod mentorstvom doc. dr. sc. Kristine Milković obranjen 2018. godine na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu.

manjih naroda, teži ostvarenju dvaju ciljeva: jačanja hrvatskog identiteta uvođenjem hrvatskoga jezika u politički i javni život i ujedinjenja svih hrvatskih krajeva. Hrvatski sabor na prijedlog novoizabranoga bana Josipa Jelačića ukida kmetstvo, što se smatra najvećim postignućem promjena 1848. godine na hrvatskim prostorima. Osim toga, kao posljedica brojnih reformi u Monarhiji, Hrvatsku također zahvaćaju promjene, ponajviše u vidu jačanja centralne države koja razvija svoje institucije, ali bez očekivanog proširenja autonomije.

S obzirom da je tema mog rada i razdoblje o kojem govorim izrazito dobro istraženo u pripremi rada koristio sam temeljnu literaturu tijekom studiranja² uz dodatne izvore za pojašnjenje događaja i posljedica³ te neke internetske izvore.

Ključni pojmovi: Habsburška Monarhija, revolucija 1848., ban Josip Jelačić, Bachov apsolutizam, modernizacija

2. 1848. GODINA

2.1 EUROPA 1848. GODINE

U historiografiji se 1848. godina opisuje kao godina revolucije ne samo zbog ustanaka koji su te godine izbili nego i zbog posljedica koje su imali po europsko društvo. U *Proleksis enciklopediji* se ukazuje na činjenicu da su sudionici u revoluciji bili različiti društveni slojevi te su time i njihovi ciljevi nužno morali biti različiti: „Nositelji revolucije u pojedinim europskim zemljama dolazili su iz svih društvenih slojeva: građani, sitni obrtnici i trgovci, nezaposleni radnici i seljaci, čak i plemići, pa su i revolucionarni zahtjevi ovisili o pripadnosti pojedinoj skupini i stoga sadržavali i socijalističke, i protukapitalističke, i protufeudalne elemente.”⁴

Revolucije 1848. godine imale su, kao što je navedeno, dva različita, ali međusobno povezana cilja: društveno-gospodarski i nacionalni. Već postojeće probleme „staroga režima” dodatno su pogoršale aktualne krize: nedostatak hrane, financijske krize, porast nezaposlenosti, odnosno posljedično

2 Usp. Mirko VALENTIĆ i Lovorka ČORALIĆ (gl. ur.), *Povijest Hrvata Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskoga rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005. ; J. BLEICKEN et al., *Povijest svijeta*, Naprijed, Zagreb, 1990. ; Peter HANAK *Povijest Mađarske*, Barbat, Zagreb, 1995. ; Erich ZÖLLNER, Therese SCHÜSSEL, *Povijest Austrije*, Barbat, Zagreb, 1997. Ferdo ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1975.

3 Gabriela DOBSAI, „Mađarska revolucija 1848. godine“, *Essehist*, sv. 3(2), 2012., 39-42; Ivan KOSNICA, „Pravni vidovi koncesija na željeznicama u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 1848. do 1918.“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 60, br. 3-4, 2010., 861-892 ; Tomislav MARKUS, „Između revolucije i legitimiteta: Hrvatski politički pokret 1848-1849.“, *Fontes*, sv. 12, 2006., 19-40 i dr.

4 *Revolucija 1848.-1849.*, *Proleksis enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://proleksis.lzmk.hr/43840/>, (stranica posjećena: 30. svibnja 2018.).

siromaštvo te nezadovoljstvo stanovništva i, konačno, nemiri. U višenacionalnim državama pojedini su narodi istaknuli nacionalne ciljeve kroz zahtjeve za federalističkim ustrojem država u čijem su bili sastavu ili čak za samostalnošću.

Revolucije 1848. godine zahvatile su velik dio Europe. Nakon prvih nemira na Siciliji, ustankom protiv kralja Ferdinanda Burbonskoga, pokrenut je i ustanak protiv habsburške vlasti u Milanu i Veneciji.

Revolucionarni događaji brzo su se pokrenuli i u Francuskoj zbog odbijanja njihove vlade za izjednačavanjem prava glasa. Vrlo brzo nakon izbijanja velikih nemira, kralj Luj Filip je abdicirao, proglašena je Druga republika i uvedeno je opće pravo glasa za muškarce. S obzirom da je većina očekivala i sveobuhvatne društvene reforme na koje liberalna vlada nije bila spremna, izbio je drugi val revolucije koji je vojska krvavo ugušila. Izabrani predsjednik Druge republike Luj Bonaparte počinje vladati suprotno novoproglašenom Ustavu te se proglašava carem Napoleonom III. 1852. godine.

Revolucionarni pokret u Njemačkoj za cilj je imao ujedinjenje njemačkih zemalja. Postojale su dvije struje: jedna koja je željela obuhvatiti i austrijske zemlje (Velika Njemačka) i druga koja je željela ostvariti ujedinjenje bez austrijskih zemalja na čelu s pruskom dinastijom Hohenzollern (Mala Njemačka). U Frankfurtu se okupljaju predstavnici država Njemačkog Saveza te parlament 1849. godine donosi ustav kojim je osnovana federacija njemačkih država na čelu s parlamentom, vladom i carem.

Na području Velike Britanije kraljica Viktorija vladala je Ujedinjenim Kraljevstvom duge 64 godine tijekom kojih je postalo jaka kolonijalna sila koja je temeljem iskorištavanja kolonijalnih resursa izrazito jačala svoje gospodarstvo. Dvostranački parlament pogodio je stabilnoj političkoj situaciji, a zemlja je većinom okrenuta svojoj unutarnjoj politici i kolonijama. Zahvaljujući tome nije bilo posebnog interesa za zbivanja u Europi i revolucionarna previranja s kontinenta nisu se prelila na njihov teritorij.

Godine 1848. godine bile su dovedene u pitanje i državne granice, pa je čak i Francuska, kod koje je ovo pitanje zbog njene prošlosti bilo i najosjetljivije, proglasila nevažećima odluke Bečkog kongresa iz 1815. godine koje su bile temelj međunarodnih odnosa do 1848. godine. Ipak, granice su ostale stabilne jer su s jedne strane propali njemački pokušaji ujedinjenja - pruski kralj je odbio krunu koju mu je nudio parlament u Frankfurtu, a zasebnu prusku inicijativu za ujedinjenjem onemogućio je pritisak Austrije i Rusije sporazumom u Olmützu 1850. godine. Također, pokušaji stvaranja novih država (npr. Ugarska, Italija) propali su slomom revolucije.

Većina revolucija bila je ugušena vojnom silom, uglavnom zbog toga jer je vojska branila vladajuće režime. Posebno brutalna, primjerice, je bila Lipanjska revolucija u Francuskoj. Ubrzo su revolucije u Pragu, Lombardiji,

Beču, Berlinu, Rimu, Veneciji i drugdje bilo ugušene vojnom silom tijekom 1848. i 1849. godine.⁵

Unutar sukoba i događaja 1848./1849. godine treba promatrati i socijalno-politički aspekt revolucija. Plemstvo, do tada najvažniji stalež, više ne igra presudnu ulogu. Dolazi do jačanja građanskog sloja koje je sastavljeno od sitnih obrtnika, trgovaca, poduzetnika i radništva koje želi steći politička prava, osigurati vlasništvo, slobodnu privrednu djelatnost i državnu zaštitu svih slojeva društva. Neuspjeh revolucija diljem Europe može se smatrati slomom idealističke ideje države.⁶

S druge strane, osim nacionalnog osviještenja i promjena sistema o kojima sam govorio, potrebno je naglasiti i širi kontekst društvenih i ekonomskih okolnosti u Europi. Širenje tržišne razmjene s Indijom, Kinom i kolonijama zahtijeva sve bolji i brži način izrade različitih proizvoda. Još prije 1848. godine započele su promjene koje mijenjaju način rada i proizvodnje. Razvijaju se novi izumi, postupci i materijali koji stvaraju nove odnose u društvu. Manufakturni način rada zamjenjuje se industrijskom proizvodnjom. Trgovina, putovanja i industrija poprimaju sve veće razmjere. Otkriće parnog stroja ubrzava transport, željezo zamjenjuje drvo kao osnovni konstrukcijski materijal, a ugljen i koks zamjenjuju drvo kao glavno gorivo. Umjesto aristokracije, vodeći društveni sloj su, kako je već navedeno, bogati građani (buržoazija) koji postaju još bogatiji i utjecajniji. Razvija se moderno bankarstvo koje postaje sve važniji segment društva, ali i pomoć pri ekonomskim promjenama. Tipični primjeri industrijske revolucije su veća proizvodnja željeza, napredak tekstilne industrije i značajan porast vanjske trgovine. Osim toga, u prvoj polovici 18. stoljeća značajan je višestruki porast potrošnje ugljena.⁷

Najrazvijenije države u tom periodu bile su Engleska i Francuska, dok je Habsburška Monarhija, iako prema broju stanovnika veća, značajno zaostajala. Razlog tomu je bilo čuvanje izuma i monopola koje su pojedini proizvođači imali unutar granica najrazvijenijih država. Tek s pojavom željeznice i veće konkurencije dolazi do veće proizvodnje, većeg opticaja roba i pada kamatnih stopa. Industrijska revolucija se nije jednakim tempom širila Europom, tako da je tek šezdesetih godina došlo do blagog poravnjenja razvoja u Monarhiji i Njemačkoj za razliku od Engleske i Francuske koje su značajno ranije krenule u industrijalizaciju. Područje Hrvatske, većinom ograničeno na poljoprivrednu djelatnost i manufakturu, značajno je zaostajalo u razvoju čak i unutar Monarhije, a kamoli u

5 *Revolucija 1848.-1849.*, Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=52630> (stranica posjećena: 30. svibnja 2018.).

6 Jochen BLEICKEN, *Povijest svijeta*, Zagreb, Naprijed, 1990., 568-570.

7 Rudolf BIČANIĆ, „Industrijska revolucija u Hrvatskoj i godina 1848.“, *Historijski zbornik*, broj 1., 1948., 68.

usporedbi s drugim europskim zemljama. Tako je npr. upotreba parnog stroja u Hrvatskoj uvedena pedesetak godina iza Engleske (Rijeka), a u Slavoniji čak nakon šezdeset godina. Stoga je i uvođenje ostalih tehnološki naprednijih načina proizvodnje značajno kasnilo. Jedino što je koliko-toliko pratilo razvoj industrijalizacije bila je izgradnja parnih brodova koji su se počeli koristiti na Jadranu (u Rijeci) vrlo brzo nakon njihovog uvođenja u promet u razvijenim zemljama.⁸

2.2. DOGAĐAJI 1848. GODINE U HABSBURŠKOJ MONARHIJI

Zbog razumijevanja događaja 1848. u Habsburškoj Monarhiji, smatram da je bitno navesti pregled zbivanja koji su im prethodili.

Habsburško Monarhija je u prvoj polovici devetnaestog stoljeća svoju vanjsku politiku vodila s jedne strane sklapajući ugovore o učvršćivanju odnosa s drugim državama u cilju održanja političke ravnoteže u Europi, a s druge strane vojnom silom je gušila nemire u svojim pokrajinama. Austrijski kancelar Klemens Wenzel Lothar Metternich, koji je bio najistaknutija politička ličnost Habsburške Monarhije toga doba nije podržavao liberalne ideje tog perioda jer je smatrao da bi to dovelo do raspada Monarhije.⁹ Ipak, nakon 1830. godine političke napetosti stalno su u porastu, kao i nastojanja naroda unutar Monarhije za stjecanjem većih nacionalnih sloboda pa čak su se javljale i težnje za osamostaljenjem.

Na prostoru današnjeg glavnog slovačkog grada Bratislave, u mjestu Požun održavali su se Požunski sabori koji su trajali po nekoliko godina i na njima su sudjelovali predstavnici mađarskog i hrvatskog „naroda” – tj. plemstva kao „političke nacije”.

Na zajedničkom Saboru koji je zasjedao od 1832. do 1836. kao jedno od važnijih pitanja bilo je postavljeno pitanje ukidanja kmetstva. Za razliku od mađarskih zastupnika, koji su ga podržavali, hrvatsko je plemstvo bilo protiv. Kao drugo važno pitanje, 1836. godine bilo je postavljeno pitanje uvođenja mađarskog jezika u gimnazije u Hrvatskoj. Nakon tog sabora mađarski i hrvatski sabornici razišli su se kao otvoreni protivnici.¹⁰

Osnovni poticaj promjena bila je želja za zaradom mađarskih plemića-zemljoposjednika prodajom zemlje seljacima, a s druge strane željeli su vlastite proizvode plasirati na tržište te su zahtijevali reformu poreznog sustava.¹¹ Vođa mađarske oporbe Lajos Kossuth okuplja liberalnu oporbu. Njihovi se reformski zahtjevi mogu svesti na tri osnovna zahtjeva: ukidanje

8 Isto, 74.

9 Erich ZÖLLNER, Therese SCHÜSSEL, *Povijest Austrije*, Zagreb, Barbat, 1997., 233.

10 Ferdo ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1975., 407-408.

11 Peter HANAK, *Povijest Mađarske*, Zagreb, Barbat, 1995., 125.

kmetstva i plemićkih povlastica, uvođenje mađarskog jezika kao službenog i ujedinjenje opozicije.¹²

Na Požunskom saboru od 1839. do 1840. godine i dalje su glavne teme bile navedena dva pitanja. Hrvatsko plemstvo odbija reforme koje su išle u smjeru uvođenja mađarskog jezika kao službenog u Hrvatskoj i prijedlog potpunog otkupa seljaka te davanja građanskih prava protestantima u Hrvatskoj. Štoviše, Hrvatski sabor je tražio od kralja Ferdinanda V. (1835.-1848.) uvođenje narodnog jezika u gimnazije i na Kraljevsku akademiju. Na Požunskom saboru od 1843. do 1844. godine ipak je donesena odluka da se umjesto latinskim, na Saboru govori isključivo mađarskim jezikom.¹³

Požunski sabor od 1847. do 1848. godine donosi uredbu kojom se proglašava obveza uporabe mađarskog jezika u svim službenim institucijama na području Ugarske ali i Hrvatske, a kao jezik sporazumijevanja unutar Hrvatske zadržan je, kao kompromisno rješenje, latinski jezik. Istovremeno, iako su Mađari zahtijevali više privilegija, kralj je hrvatskim županijama odobrio veći broj zastupnika u saboru, a Hrvatima dao pravo na upotrebu, uz ugarska, i hrvatskih službenih obilježja.¹⁴

Tijekom zasjedanja sabora, u Parizu se diže pobuna koja dovodi do proglašenja Druge republike, a u Beču je izbio ustanak koje je rezultirao smjenjivanjem habsburškoga ministra vanjskih poslova Metternicha kao najomraženijega političara staroga režima. Nova vlada sazvala je konstitutivni državni sabor (Reichstag) koji zbog višenacionalnog sastava nije bio u stanju donijeti kvalitetne zaključke. Zbog nesposobnosti cara Ferdinanda V. da se uhvati u koštac s događajima 1848. godine, on abdicira i nasljeđuje ga nećak Franjo Josip I.

Većina zahtjeva za promjenama unutar granica Monarhije bila je slična. Povjesničarka Vlasta Švoger na sljedeći je način sažela zahtjeve iz 1848. godine: „Najvažniji među njima bili su donošenje ustava i uspostava ustavne monarhije s parlamentom i njemu odgovornom vladom, uvođenje temeljnih političkih i građanskih sloboda i prava: jednakosti pred zakonom, vjerske i nacionalne ravnopravnosti, ukidanje podložništva i tlake, proglašenje jednakosti u plaćanju poreza, slobode govora, mišljenja i tiska, učenja i poučavanja, slobode okupljanja i udruživanja i tako dalje.“¹⁵ U međuvremenu, u Beču započinje reforma državne uprave kojom se uvode ministarstva umjesto državnih vijeća.

Mađarski revolucionarni pokret težio je osnivanju vlastite nacionalne samostalne države koja bi s ostatkom Monarhije bila povezana isključivo zajedničkim vladarom. Njihovo liberalno plemstvo na čelu s, prethodno

¹² Isto, 128.

¹³ ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti*, 410-411.

¹⁴ Isto, 418.

¹⁵ Vlasta ŠVOGER, „O temeljima modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj“, *Povijesni prilozi*, 42, 2012., 309.

spomenutim, Lajosem Kossuthom potaklo je u Pešti i Budimu masovne prosvjede koji su prerasli u revoluciju, a kao posljedica tih događanja detronizaciju Habsburgovaca u Mađarskoj. Politiku mađarskih liberala karakterizirala je centralizacija i mađarizacija zbog čega su joj pružili otpor nemađarski narodi. Zbog detronizacije Habsburgovaca, podršku revoluciji više nisu pružali niti mađarski velikaši, kao ni dio vojske.¹⁶

Nakon gušenja revolucije u Italiji i Češkoj, a potom i u Beču, car je bio spreman započeti borbu protiv Mađara. Austrijancima su podršku davali narodi koji nisu podržavali mađarsku revoluciju: Hrvati, Srbi, Slovaci, Rumunji i transilvanijski Nijemci. Na čelu hrvatskih zemalja bio je godine 1848. izabrani ban Josip Jelačić čije su jedinice s juga napale mađarsku revolucionarnu vojsku. Car Franjo Josip I. zatražio je pomoć ruskoga cara Nikole I., a njegova je vojska napala Mađarsku. Zajednička austro-ruska vojska je mađarske revolucionare konačno porazila 13. kolovoza 1849. godine. Austrijski vojskovođa Julius Freiherr von Haynau bio je zapovjednik carskih jedinica i nakon dva mjeseca upravljanja Mađarskom izvijestio je ruskog cara Nikolu I. „Mađarska leži pred nogama Vašeg veličanstva...“¹⁷ Pogubljene su vođe mađarske vojske i premijer Mađarske Republike Lajos Battyany, dok je Kossuth na vrijeme otišao u izbjeglištvo. Mađarska je bila podijeljena na pet okruga pod vojnom upravom, a upraviteljem Mađarske imenovan je nadvojvoda Albrecht von Habsburg. Hrvatska i Slavonija tada su sasvim odvojene od Mađarske.

Mađarska revolucija osim svojih političkih, društvenih i gospodarskih zahtjeva je prije svega bila usmjerena na stvaranje samostalne mađarske države. S druge strane, nemađarski narodi koji su živjeli na prostoru Ugarske istaknuli su i vlastite nacionalne zahtjeve. Nacionalno-integracijski procesi čije početke možemo tražiti još u 1790. godini kulminirali su 1848. godine.¹⁸ Nakon 1849. godine car Franjo Josip je odlučio je „pacificirati“ Mađarsku i tako ju kazniti zbog pobune protiv habsburške dinastije na način da su ukinuta sva prava koja su bila na vidiku, te je provedena beskompromisna centralizacija koja je nažalost zahvatila i sve narode koji su bili lojalni Habsburškoj Monarhiji.¹⁹

2.3. HRVATSKA 1848. GODINE

Jedan od najistaknutijih hrvatskih povjesničara Nikša Stančić, koji se bavi problematikom hrvatske povijesti 19. stoljeća, na sljedeći je način opisao društvenu sliku Hrvatske u 19. stoljeću: „Hrvatska etnička zajednica

16 N.N. „Revolucija u Mađarskoj 1848.“, *Wikipedija*, https://hr.wikipedia.org/wiki/Revolucija_u_Ma%C4%91arskoj_1848., stranica posjećena 16. prosinca 2015.

17 HANAK, *Povijest Mađarske*, 146.

18 Gabriela DOBSAI, „Mađarska revolucija 1848. godine“, *Essehist : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, sv. 3: (2012.), 39.

19 HANAK, *Povijest Mađarske*, 148.

u prvim desetljećima 19. stoljeća obuhvaćala je seljaštvo i općenito pučke slojeve koji su osjećali svoju hrvatsku etničku, ali politički neoperacionaliziranu pripadnost, dok su se s druge strane elitni slojevi društva zatvarali u svoje krugove. [...] Hrvatsko plemstvo je tako razvilo osjećaj pripadnosti staleškom 'hrvatskom narodu' (natio croatica), a pripadnici društvenih elita u pojedinim povijesnim pokrajinama razvijali su osjećaj pokrajinskog partikularizma. [...] Društvo je većinom bilo polarizirano, većinu stanovništva je činilo nepismeno i siromašno seljaštvo. [...] U hrvatsku naciju integrirali su se najviši društveni slojevi te je hrvatska nacija tada bila 'nacija društvenih elita' [...]"²⁰

Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonije (Trojedna kraljevina) su dočekale revolucionarna zbivanja 1848. godine teritorijalno razjedinjene, ekonomski i politički slabe. Mađari su sve dijelove Ugarske željeli još od početka 19. stoljeća pretvoriti u jedinstvenu mađarsku državu s mađarskim kao službenim jezikom. Imali su podršku pojedinih grupa i pojedinaca unutar Trojedne kraljevine, od sitnog turopoljskog plemstva do nekih slavonskih velikaša, no ostali su relativno slabi.

Na Požunskom saboru od 1832. do 1836. godine, oba doma su se izjasnila za potpuno ukidanje kmetstva, uz energično protivljenje hrvatskih zastupnika koji su isticali da hrvatsko plemstvo mora propasti ako se oslobode kmetovi i ukine rabota. U istom periodu, nakon inicijative Ljudevita Gaja i pokretanja *Novina horvatskih* i *Danice hrvatske, slavonske i dalmatinske* na hrvatskom jeziku, Gaj promovira štokavski dijalekt kao jedinstveni književni jezik za sve hrvatske krajeve. Gaj daje prijedlog za novi pravopis, a ilirsko ime postaje poveznica narodnog jedinstva.²¹ Naime, u to vrijeme u prevladavajućem srednjoeuropskom jezično-kulturnom poimanju nacije, pravo na nacionalni identitet ima ona skupina ljudi koja ima vlastiti jezik. Stoga su nacionalni pokreti na cjelokupnom srednjoeuropskom prostoru u početnoj etapi oblikovanja modernih nacija težište svog djelovanja stavljali na izgradnju jezično-kulturnog identiteta, a zatim na stvaranje nacionalne države. Stančić tako zaključuje: „Taj fenomen *etnonacionalizma* karakterističan je za sve podčinjene i neujedinjene nacije na prostoru južno od Alpa kod kojih je proces oblikovanja nacija tekao pravcem 'od nacije k državi'.”²² U tom smislu, hrvatsko plemstvo od kralja 1840. godine traži uvođenje narodnog jezika u Kraljevsku akademiju i gimnaziju, a dvije godine kasnije, 1842. godine, osniva se Matica ilirska s ciljem unapređenja narodne književnosti.

U međuvremenu formira se Hrvatsko-ugarska stranka („mađaroni“) sa zadaćom stvaranja opozicije ilirskim idejama. Kao protuteža dolazi do osnivanja Ilirske stranke (kasnije Narodna stranka) koja je kao svoje

²⁰ Nikša STANČIĆ, „Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja“, *Cris*, 10, 1, 2008., 7.

²¹ ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti*, 410.

²² STANČIĆ, „Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja“ sv. 1, 8.

glavni cilj istaknula: faktično ujedinjenje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Vojne krajine i Rijeke. Uz to, tražena je veća politička autonomija s banom na čelu i hrvatskim narodnim jezikom kao službenim.²³ Na izborima za Zagrebačku županiju 1843. godine pobijedili su ilirci. S obzirom da je dvor podržavao tzv. mađarone, a želio je smiriti sukobe među njima, zabranio je korištenje ilirskog imena. Tada su Ljudevit Gaj i ostali prvaci ilirskog pokreta preimenovali stranku u Narodnu stranku. Gajeви pristaše svim su snagama počeli širiti hrvatsku nacionalnu ideju, a iste je godine Ivan Kukuljević Sakcinski u Hrvatskom saboru održao prvi govor na hrvatskome jeziku. Na izborima za Zagrebačku županijsku skupštinu 1845. godine, uz pomoć glasova turopoljskog plemstva pobjeđuju mađaroni. Nakon formiranja većinskog mađaronskog Sabora, nezadovoljstva naroda kulminira oružanim sukobom na Markovom trgu u Zagrebu. Narodnjaci zbog toga iz protesta ne sudjeluju u radu skupštine. Nakon što je kralj turopoljskom plemstvu osporio pravo osobnog sudjelovanja u radu Hrvatskog sabora, mađaroni se povlače, a narodnjaci od tada donose odluke prema svojoj volji.

U Ugarskoj se u istom periodu ponavljaju zahtjevi za samostalnošću države od Karpata do Jadrana s jednim političkim narodom – Mađarima. Tijekom priprema za Požunski sabor, 1847. godine definirani su hrvatski zahtjevi koji idu u pravcu oslobođenja od mađarske nadmoći, uzdizanje hrvatskog jezika na razinu službenog, sjedinjenja Dalmacije i Rijeke s Hrvatskom, te formiranja samostalne hrvatske nadbiskupije.²⁴ Početkom revolucionarnih zbivanja početkom 1848. godine hrvatski zahtjevi odnosili su se kako Markus navodi: „[...] na obnovu teritorijalne cjelovitosti i političke autonomije Trojedne kraljevine, uvođenje narodnog jezika u javne poslove, crkvene i ekonomske reforme, stvaranje autonomne vlade, ukinuće kmetstva i staleških privilegija, slobodu tiska, poreznu jednakost i drugo.“²⁵

Najveći otpor hrvatskih političara na Požunskom saboru u ožujku 1848. godine izazvali su zahtjevi mađarskih zastupnika vezano uz usvajanje novog ustavnog zakona. Naime, predložena je centralizacija države s mađarskim službenim jezikom, a užoj Hrvatskoj bila bi dana pokrajinska autonomija, dok bi Slavonija bila pripojena Ugarskoj. Kao reakcija na te zahtjeve, Hrvatski odbor u Beču u ožujku 1848. godine zatražio je odvajanje od Ugarske i jačanje veza s ostalim austrijskim zemljama uz ujedinjenje svih hrvatskih krajeva, te imenovanje tadašnjega pukovnika Prve banske pukovnije Josipa Jelačića hrvatskim banom. Imenovanje Jelačića banom također je potaknuo Ljudevit Gaj, vođa iliraca, i grof Franjo Kulmer koji

23 ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti*, 407-408.

24 Isto, 415.

25 Tomislav MARKUS „Između revolucije i legitimteta: Hrvatski politički pokret 1848-1849.“, *Fontes*, 12, 2006., 1.

su imali poznanstva na samom Dvoru. Car Ferdinand V. je 23. ožujka 1848. imenovao Jelačića banom, a ta informacija nije došla do Zagreba.²⁶

Istodobno je sazvana Zagrebačka skupština koja je preuzela ulogu Narodne skupštine na kojoj je 25. ožujka usvojen program sa 30 točaka nazvan *Zahtijevanja naroda*. Njime se traži ujedinjenje Dalmacije i Vojne krajine s Banskom Hrvatskom pod carskom krunom, službeni hrvatski jezik u javnom životu, utemeljenje sveučilišta, osnivanje hrvatske narodne vojske na čijem bi čelu trebao biti ban Josip Jelačić. Osim toga, traži se samostalna hrvatska vlada, ističe se kako sabor ne smije biti staleški, zahtjeva se ukidanje svih staleških privilegija (zakonska i porezna jednakost), naglašava se potreba financijske neovisnosti od Mađara uz osnivanje moderne banke, a poseban naglasak se stavlja na ukidanje tlake i kmetstva i jačanje demokratskih i građanskih sloboda (opće pravo glasa, sloboda tiska, govora i vjere).²⁷ *Zahtijevanja* su 31. ožujka bila predana kralju.

Tijekom travnja i svibnja 1848. godine istaknuti publicisti i političari hrvatskog pokreta razrađivali su već ustanovljene smjernice hrvatske politike. Tražili su očuvanje i proširenje hrvatske autonomije, novi savez s Ugarskom na temelju političke ravnopravnosti, prekid mađarizacije i ostvarenje nacionalne ravnopravnosti ugarskih naroda. Ban Josip Jelačić odlučuje raskinuti sve državne veze s Ugarskom i svim upravnim i državnim ustanovama te u Trojednoj kraljevini šalje okružnicu kojom nalaže da, dok se ne sastane Hrvatski sabor, svako poglavarstvo ili općina smije primati službene naloge samo od bana kao vrhovnog zemaljskog glavarar imenovanog od kralja. Nakon izbora i formiranja Hrvatskog sabora, donosi se odluka o instaliranju Josipa Jelačića za bana, odluka o ukidanju kmetstva i odluka o općoj poreznoj obvezi.²⁸ Sabor je priznao financijske, vojne i vanjske poslove kao zajedničke za sve zemlje Monarhije, ali samo u okviru ustavnog i parlamentarnog poretka i uz poštivanje hrvatske političke i državne autonomije. Pri tome nije tražio preuređenje Habsburške Monarhije u federaciju ravnopravnih država i naroda na austroslavističkim osnovama.

Tijekom saborskog zasjedanja, zbog pritiska mađarske vlade kralj je izdao manifeste kojima se Jelačić svrgava s banske časti. Međutim, to je bilo diplomatsko taktiziranje bečkog dvora, jer je Jelačić kod kralja primljen de facto kao ban. Nakon što je Sabor prihvatio kraljevog brata, nadvojvodu Johanna kao posrednika u hrvatsko-mađarskim pregovorima, istaknuo je neodrživost velikomađarske politike, koja prijeti uništenjem Monarhije i koja negira nacionalna prava drugih, posebno slavenskih naroda. Sabor je izdao proglas europskim narodima pod nazivom „Manifest Naroda

26 Ivo PERIĆ, „Hrvatska u vrijeme revolucije 1848./1849.” u: Mirko Valentić i Lovorka Čoralić (gl. ur.) *Povijest Hrvata od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskoga rata*, Zagreb, Školska knjiga, 2005., 394.

27 Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest 21*, Europapress holding, Zagreb, 2008., 250.

28 ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti*, 420.

Hrvatsko-Slavonskoga” u kojem ističe i potrebu preuređenja Austrije u saveznu državu ravnopravnih naroda, a posebno osuđuje velikomađarsku politiku koja izaziva otpor svih drugih naroda, a posebno Hrvata, koji samo brane svoju prijašnju autonomiju.²⁹

Zbog uvjerenja da će s Mađarima doći do neminovnog sukoba, Jelačić kreće u skupljanje sredstava za opremanje vojske. Navodi potrebu obnove banske vlasti „od Drave do mora” i sjedinjenje Krajine i Dalmacije s Hrvatskom. Zbog neuspjelih pregovora s Mađarima u Beču dolazi do daljnjeg pogoršanja odnosa. Nakon što je kralj početkom rujna poništio protubanske manifeste i Jelačiću vratio sve ovlasti, sve je više bio izvješan vojni sukob kojeg je podržavala austrijska vlast. Njihov osnovni cilj bio je uništenje mađarske samostalnosti i obnova cjelovitosti Habsburške Monarhije. Intervenciju je podupirala i hrvatska javnost, smatrajući da će biti u interesu nemađarskih naroda. Nakon što je podžupan Zagrebačke županije Josip Bunjevac, na Jelačićev zahtjev, zauzeo krajem kolovoza 1848. godine promađarsku Rijeku, on sam kreće s vojskom prema sjeveru i osvaja Međimurje.³⁰

Zbog izbijanja pobune u Beču kojom su ustanici preuzeli vlast, u pomoć im dolaze mađarske snage. Jelačić predvodi hrvatske snage koje zajedno s carskom vojskom 31. listopada osvajaju Beč i okreću se sređivanju odnosa s Mađarima. Nakon što je 2. prosinca krunu preuzeo Franjo Josip I., on izdaje proglas kojim naglašava kako namjerava vladati „[...] na osnovu ravnopravnosti svih narodnosti Monarhije, jednakosti svih državljana pred zakonom i sudjelovanjem narodnih zastupnika u zakonodavstvu.”³¹

Tijekom događaja 1848.-1849. godine, u Monarhiji je srušen feudalni sistem i prihvaćene su osnove građanskog društva baziranog na građanskim slobodama, promijenjen je politički sistem koji se nakon svega bazira na višestranačkom parlamentarizmu i podjeli vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku te u smislu ustroja Monarhije kao konfederalne državne zajednice ravnopravnih naroda. Također, promijenjen je privredni sistem i uveden novi kojim je prihvaćena kapitalistička privreda bazirana na slobodnom tržištu, industrijalizaciji i modernizaciji, a kao posljednje, promijenjen je kulturni sistem te su svi su narodi u Monarhiji tražili modernizaciju školstva i obrazovanja te otvaranje sveučilišta.³²

29 MARKUS, „Između revolucije“, 5.

30 Isto, 11.

31 ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti*, 420.

32 Petar KORUNIĆ, „Hrvatski nacionalni program i društvene promjene za revolucije 1848.-1849. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 31, Zagreb, 1998., 3.

3. POSLJEDICE REVOLUCIONARNIH ZBIVANJA U HRVATSKOJ

Prije svega, potrebno je istaknuti osnovnu razliku između revolucionarnih zbivanja u Hrvatskoj i u drugim europskim državama. Revolucije u zapadnoj Europi, događale su se u ozračju građanskog uređenja društva, dok se u Habsburškoj Monarhiji primarno ruši feudalni ustroj (pravni, ekonomski, politički i društveni) s ciljem utemeljenja novog društvenog sistema, tj. građanskog društva. Uz to, Monarhija je organizirano kao višenacionalna državna zajednica u kojoj se uz to javljaju i težnje za osamostaljenjem ili bar jačom autonomijom pojedinih naroda u sklopu države. Dakle, u Monarhiji se revolucionarna događanja odvijaju u više središta.

U Hrvatskoj *de facto* nije izbila revolucija. U kontekstu snažnih europskih revolucionarnih previranja ovdje se javlja vrlo jaka organizacija nacionalnog pokreta u kojem su preporoditelji, nastavljajući ilirske ideje, stvorili temelj za formiranje hrvatske nacije. Tada su stvorene osnovne postavke za postupnu homogenizaciju i integraciju svih segmenata hrvatskog naroda i stoga za postupnu integraciju hrvatske nacije. U tom razdoblju još uvijek nema zajedničkog književnog jezika, kulture i obrazovanja unutar jedne političke i državne zajednice. Također, važna posljedica događaja u tom periodu bio je nastanak hrvatskog političkog pokreta. Naime, do ilirskih preporoditelja nije bilo ozbiljnijeg angažmana niti pojedinaca ili organizirane grupacije koja bi zazivala promjene u smislu nacionalnog osviještenja i jačanja hrvatskog identiteta, kao i ujedinjenja svih hrvatskih prostora te stvaranja moderne državnosti.³³

Nakon 1848. godine i završenih vojnih akcija unutar Monarhije, car Franjo Josip I. odlučuje se na uvođenje promjena. Već 1849. godine donosi se novi oktroirani ustav kojemu je glavno obilježje bilo ukidanje autonomije svih habsburških povijesnih pokrajina i zemalja kao i stečevina revolucionarnih događaja. Cilj donošenja novog ustava 1849. godine bila je centralizacija i germanizacija čitave Monarhije. Također se započelo s opsežnim programom reformi u cijeloj Monarhiji s krajnjim ciljem ustroja modernijeg društva utemeljenog na kapitalističkim odnosima i privredi. Kao posljedica donošenja oktroiranog ustava, u Hrvatskoj se raspušta Hrvatski sabor 1850. godine i ukida 1854. godine Bansko vijeće koje je imalo funkciju hrvatske vlade. Samouprava županije se također ukida, a zabranjuje se isticanje hrvatske zastave. Njemački jezik postaje službeni jezik, kako u državnim institucijama, tako i u gimnaziji. Ukidaju se čitaonice i guši se opozicijski tisak. Otvoreni apsolutizam, poznat po nazivu Bachov apsolutizam, bio je uveden 31. prosinca 1851. godine ukidanjem oktroiranog ustava iz 1849. godine. Bachov apsolutizam se češće historiografiji naziva „neoapsolutizam” s obzirom da se radi o klasičnom apsolutizmu s policijskom prisilom,

³³ Isto, 10, 16, 17.

dok se s druge strane omogućuju reforme za nastanak građanskog društva. Na činovnička mjesta dovode se stranci, tzv. "Bachovi husari" koji započinju strogo provoditi naloge Beča. Time se ukida ustavno uređenje i započinje provođenje vojno-birokratskog centralizma koji zabranjuje političku djelatnost u zemljama Monarhije, ali s druge strane podupire gospodarsku modernizaciju. U hrvatskim zemljama donosi se „Opći građanski zakonik” za Hrvatsku i Slavoniju 1854. koji propagira jednakost pred sudom, osim za Židove koji ne stječu punu ravnopravnost. Modernizacija se može promatrati kroz stvaranje moderne birokracije koja podrazumijeva reorganizaciju sudstva i organizaciju moderne gradske uprave u Zagrebu i Osijeku, osniva se državna uprava za ceste i vodogradnju i izrađuju se urbanističko-prostorni planovi. Dolazi do modernizacije pošte temeljem širenja mreže telegrafskih linija, a modernizira se financijska uprava i ukidaju se carine unutar zemalja Monarhije.³⁴

Važan preduvjet modernizacije naših prostora bila je izgradnja i širenje mreže željezničkih pruga. U Habsburškoj Monarhiji prva je željeznica sagrađena i puštena u promet 1828. godine od Českih Budejovica do Kerschbauma.³⁵ Prepoznajući važnost željeznice, austrijske vlasti su još 1841. godine donijele plan razvoja željezničke mreže, a mađarske vlasti su kao jednu od važnijih pruga planirale izgradnju pruge Pešta-Rijeka još 1836. godine.³⁶ Nažalost, do izgradnje željezničke mreže na hrvatskim prostorima trebalo se dugo čekati. Glavnu riječ imao je Beč koji je forsirao prugu Trst-Beč. Zbog nedostatka domaćeg hrvatskog kapitala i političkog utjecaja Beča, stalno se odgađala izgradnja pruge u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Nakon brojnih zamolbi i pritisaka, prva pruga na relaciji Zidani Most-Zagreb-Sisak je puštena u promet tek krajem 1862. godine, a tri godine kasnije pruga Zagreb-Karlovac. Zagreb je s mađarskim Zakanyem spojen 1870. godine, a Rijeka s Karlovcem tek 1873. godine. Izgradnja ostalih pruga značajno je kasnila zbog financijske krize i nedostatka političke volje. Tek osamdesetih godina dolazi do postupnog širenja mreže zahvaljujući kapitalu ojačanih hrvatskih poduzetnika i društava koji su bili zainteresirani za daljnju zaradu kroz koncesije na pruge koje su izgradili.³⁷

Sve ovo odraz je cjelokupne situacije na hrvatskim prostorima. Nakon promjena 1848.-1849. godine, vidjelo se da golemu većinu stanovništva

34 GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, 256-257.

35 Ivan KOSNICA, „Pravni vidovi koncesija na željeznicama u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 1848. do 1918.“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 60, 3-4, 2010., 863., prema Branko VUJASINOVIĆ, *Upravno i poslovodno osoblje na željeznicama u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji do 1918.*, Hrvatski željeznički muzej, Zagreb, 2007., 375.

36 Isto, 863., prema GROSS, M., SZABO, A., *Prema hrvatskome građanskom društvu : društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992., 351.

37 Isto, 869.

čini seljaštvo, a Hrvatska je među najslabije razvijenim (osim Istre i Rijeke) zemljama u Monarhiji. Stoga nije bilo dovoljno domaćeg kapitala za značajnije poticanje proizvodnje i razvoja, dok s druge strane nije bilo interesa stranih ulagača. Većina domaćeg stanovništva bila je nepripremljena za nove društvene odnose. Zemljoposjednici su bili osiromašeni ukidanjem kmetstva, a bogati trgovci i vlasnici proizvodnih pogona nemaju dovoljno kapitala za obnovu svojih pogona novim modernim strojevima. Josip Jelačić je nastojao reformirati obrt i trgovinu, ali i to je išlo dosta sporo zbog otpora tradicionalno cehovski organiziranih skupina. S druge strane, Goldstein navodi da je u to vrijeme oko 80% stanovništva bilo nepismeno.³⁸ Beč je uočio kako treba reformirati obrazovni sustav koji se mijenjao više puta u prošlim vremenima. Vođenje reformi Dvor je ponudio austrijskom filozofu i sveučilišnom profesoru Franzu Serafinu Exneru kojemu je tada bilo ponuđeno mjesto rektora Sveučilišta u Beču.³⁹ Exner je pripremio nacrt reformskih zakona za srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje te se zalagao da se opće znanje uči u srednjim školama te je stoga predlagao da gimnazije usko surađuju sa studijima filozofije. No zbog revolucije taj se plan nije uspio ostvariti.⁴⁰ U travnju 1848. Dvor je osnovao povjerenstvo koje se bavilo reformom obrazovanja te je ono 5. travnja predstavilo *Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji*, u kojem su Exnerove ideje dobile punu primjenu. Gimnazija koja je, tada, bila osmogodišnja, Nacrtom je podijeljena na nižu i višu, a učenici su na kraju osmog razreda pisali maturalni rad. „Na taj je način školstvo u velikoj mjeri postalo laičko, izuzeto iz neposrednoga nadzora crkvenih vlasti i postupno je dobivalo značajke državno (nacionalno) usmjerene institucije [...]“⁴¹

Najaktivnija osoba koja se bavila reformom obrazovanja na području današnje Hrvatske bio je senjski biskup Mirko Ožegović koji je iste godine saborskom Odboru za školstvo također predlagao reformu obrazovanja. Prosvjetni odbor Banskog vijeća, počeo je 1849., na temelju bečkog *Nacrta* iz 1848., raditi na provedbi *Nacrta* te je 1849. izrađena *Osnova temeljnih pravila javnoga obučavanja za Hrvatsku i Slavoniu*. Bečki *Nacrt* i *Osnova* u većini odredaba se poklapaju no Vlasta Švoger pronalazi neke zanimljive odredbe po kojima se *Osnova* razlikuje od *Nacrta*. Specifična je odredba koja govori kako je zadaća škole „[...] i da se ‘narodni pravac uvede’” kao i to „[...] da se i najsiromašnijima omogući obrazovanje kao preduvjet za uživanje prava i sloboda koje su im dodijeljene. Istaknuta je obveza države da u provođenju obrazovne reforme poštuje slobodu svojih građana i prava obitelji.“⁴²

38 GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, 257-258.

39 ŠVOGER, „O temeljima“, 312.

40 Isto, 313.

41 Isto, 314.

42 Isto, 316.

Bitno je napomenuti kako u to vrijeme na snagu dolazi Oktroirani ustav te su i *Nacrt* i *Osnova* bili podvrgnuti ustavnim odredaba. Ova mala epizoda o pokušaju reforme školstva može se tumačiti i kao osnovica na kojoj će se temeljiti kasnije reforme za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića. To se dogodilo ponajprije na području višeg školstva, osnivanjem građanskog Sveučilišta u Zagrebu. Iako je ono službeno osnovano kao isusovačka akademija u 18. st., 1850-tih se počelo raspravljati o osnivanju modernog sveučilišta koje će biti u rukama laika. Sveučilište je konačno osnovano 1874. godine.

Stvaranje građanskog društva također je dio posljedičnog niza koji je započeo za vrijeme i neposredno nakon revolucije. Bitan preduvjet za početak stvaranja takvog društva je nestanak feudalnih odnosa koji je, kako je već spomenuto, ban Jelačić ukinuo *Proglasnom o ukinuću kmetstva* u travnju 1848. godine. Korunić smatra da se od tada može govoriti o građanskom/civilnom društvu koje će obilježiti cijelo to razdoblje. To društvo „[...] snažno utječe na nastajanje novih sistema, na utemeljenje novih nacionalnih vrijednosti, organizacija, institucija, zajednica, na nastajanje novih struktura: na utemeljenje integracijskih nacionalnih osnovica, na pojavu snažnih i modernizacijskih i integracijskih procesa (i društvenih i nacionalnih) koji vode do integracije hrvatske nacije.”⁴³

To građansko društvo bitno je za formiranje i političkog sustava koji započinje u to vrijeme. Na temelju osnovnih političkih ideja hrvatskog narodnog preporoda, a pogotovo zahtjeva o ujedinjenju svih hrvatskih područja, stvaraju se razne političke stranke koje podupiru ideje preporoditelja. Pretpostavka novog političkog sistema je borba za osnovna ljudstva politička prava kao što se: sloboda izbora, sloboda govora i tiska i slična.

Tadašnji političari naglašavaju želju ka „[...] formiranju nacionalnih političkih organizacija i institucija, modernih političkih stranaka, političkih društava, pokretanju političkih novina, utemeljenju nacionalno-političkih programa, organizaciji nacionalnih pokreta, formiranju nacionalno-političkih zajednica putem ujedinjenja svih pokrajina i svih segmenata jednog naroda u novu homogenu cjelinu [...]”⁴⁴ No, to se nije provelo s obzirom da je sva vlast u rukama bečkog dvora odnosno u rukama ministra unutarnjih poslova Alexandra Bacha koji s carem provodi apsolutističke mjere. S obzirom da se prava modernizacija hrvatskog društva događa tek 1860-ih i 1870-ih, možemo zaključiti kako postrevolucijski političari nisu uspjeli u potpunosti ostvariti svoje ideje.

Članovi novog građanskog društva trebali bi biti predvodnici u stvaranju nove liberalne države koja ima sljedeće značajke: zakonodavstvo unutar kojeg se trebaju događati sve promjene, trodioba vlasti (zakonodavna,

43 KORUNIĆ, „Hrvatski nacionalni“, 21.

44 Isto, 22.

izvršna i sudska), osiguravanje slobode, jednakosti i ravnopravnosti, te imati vlastiti nacionalni identitet.⁴⁵ Iako je Habsburška Monarhija bilo višenacionalna država, sloboda uporabe nacionalnih jezika u javnom i političkom životu bila je ukinuta kao i određene autonomije, jer je sva vlast bila centralizirana u Beču. Zakonodavstvo je postojalo, ali su zakone donosili car i ministar Bach, zakone je potvrđivalo vijeće koje je car sastavljao, a vojnici i državni službenici, koji su također bili pod carevom upravom, su ih provodili u praksi.

Iako je Jelačić i dalje ostao ban, on je bio pod izravnim carevim utjecajem. Sve njegove odluke trebao je potvrditi car, a Jelačić je jednostavno trebao slijediti careve odluke i naredbe. Korunić dobro uočava: „Ni pojedinac ni pojedini narodni nisu imali slobodu samostalnog djelovanja, osim na području kulture.“⁴⁶

Osim o osnivanju Sveučilišta u Zagrebu, počelo se raspravljati i o osnivanju najviše kulturne institucija tj. Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (današnji HAZU).⁴⁷ Iako je tada jedina takva institucija bila Matica Hrvatska (Ilirska), osnovana 1842. godine, zasnovana na temeljima a Ilirske čitaonice iz 1838. godine.⁴⁸ Njezina izvorna svrha bila je izdavanje tekstova i knjiga na hrvatskom jeziku u cilju jačanja ideja nacionalne svijesti i kulturnog prosvjećivanja. Matica će imati tu ulogu sve do konačnog osnivanja Akademije 1866. godine.

4. ZAKLJUČAK

U prvoj polovici 19. stoljeća u Europi je vladao feudalno društveno uređenje. Plemstvo se preko vlasništva nad zemljišnim dobrima bogatilo na radu seljaka, mali obrti su bili osnova gospodarstva, razvijalo se bankarstvo, a malobrojni industrijalci su zahvaljujući novim patentima jačali svoje bogatstvo. Nezadovoljstvo nižih slojeva rezultiralo je brojnim ustancima i pobunama, ali primarno motiviranim njihovim socijalnim položajem. Za razliku od većih europskih naroda kod kojih je postojalo nezadovoljstvo društvenim statusom unutar tadašnjeg društva, kod manjih nacija uz to jačala je i ideja o osamostaljenju.

Za razliku od revolucionarnih događanja 1848. godine u europskim zemljama koja su obilježene oružanim pobunama, na području Hrvatske to nije bio slučaj. Oružane pobune unutar Monarhije događale su se u Italiji, Češkoj, Ugarskoj i Austriji. U radu je stavljen osobit naglasak na mađarska nastojanja da se osamostali od Austrije, ali istovremeno zadrži vlast u hrvatskim zemljama. Hrvatske vojne snage su pod zapovjedništvom

⁴⁵ KORUNIĆ, „Hrvatski nacionalni“, 23.

⁴⁶ Isto, 23.

⁴⁷ Isto, 25.

⁴⁸ *O Matici hrvatskoj*, Matica hrvatska, <http://www.matica.hr/omatici/> (stranica posjećena 30. kolovoza 2018.).

Josipa Jelačića, zajedno s carskim jedinicama, sudjelovale u gušenju pobuna najprije u Beču, a potom zajedno s ruskim postrojbama u gašenju pobune u Ugarskoj.

Pod utjecajem ideja Ilirskog pokreta, u hrvatskim krajevima jačale su ideje o jednom jedinstvenom jeziku na području Slavonije, Hrvatske i Dalmacije. Matica Hrvatska je u svojoj temeljnoj ideji imala upravo hrvatski jezik kao osnovu razvoja hrvatske nacionalne svijesti. Tijekom burnih događaja u Europi 1848. godine, Velika narodna skupština je u ožujku predstavila proglas caru Ferdinandu V. pod nazivom *Zahtijevanja naroda* u kojemu je navela popis zahtijeva u 30 točaka koje su oblikovane pod utjecajem ideja hrvatskoga narodnoga preporoda i revolucionarnih previranja diljem Europe s ciljem stvaranja modernoga hrvatskoga građanskoga društva. Nažalost, Beč je prihvatio samo tri zahtjeva: o imenovanju Josipa Jelačića za bana, ukidanju feudalnih odnosa i dizanju Zagrebačke biskupije na rang nadbiskupije.

Ubrzo nakon revolucionarnih događaja, car Franjo Josip I. uveo je Oktroirani ustav i apsolutistički način vladanja kojim je u velikoj mjeri zaustavio sve ono što se u našim zemljama događalo prije i tijekom 1848. godine i tako označio kraj organiziranog hrvatskog političkog i nacionalnog pokreta. Iako je većina zahtjeva doživjela neuspjeh, bile su oblikovane osnovne ideje koje su obilježile hrvatska politička nastojanja do 1918. godine te je započela preobrazba hrvatskog društva u moderno građansko društvo koja je realizirana u 70-im i 80-im godinama 19. stoljeća. Dakle, ona prava modernizacija početi će se događati tek 1870.-ih godina dolaskom Ivana Mažuranića na mjesto bana u kontekstu liberalnih reformi unutar Austro-Ugarske Monarhije.

LITERATURA

1. BLEICKEN, Jochen, BÜCKING, Jürgen et al., *Povijest svijeta*, Naprijed, Zagreb, 1990.
2. DOBSAI, Gabriela „Mađarska revolucija 1848. godine“, *Essehist*, 3(2), 2012., 39-42.
3. GROSS, Mirjana i SZABO, Agneza, *Prema hrvatskom građanskom društvu - Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Globus, Zagreb, 1990.
4. HANAK, Peter, *Povijest Mađarske*, Barbat, Zagreb, 1995.
5. KORUNIĆ, Petar „Hrvatski nacionalni program i društvene promjene za revolucije 1848.-1849. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, 31, 1, 1998., 9-39.
6. KOSNICA, Ivan „Pravni vidovi koncesija na željeznicama u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 1848. do 1918.“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 60, 3-4, 2010., 861-892.

7. MARKUS, Tomislav „Između revolucije i legitimiteta: Hrvatski politički pokret 1848-1849.“, *Fontes*, 12, 2006, 19-40.
8. *O Matici hrvatskoj*, Matica hrvatska, <http://www.matica.hr/omatici/> (stranica posjećena 30. kolovoza 2018.).
9. STANČIĆ, Nikša „Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja“, *Cris*, 10, 2008, 6-17.
10. ŠIŠIĆ, Ferdo *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1975.
11. ŠVOGER, Vlasta „O temeljima modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj“, *Povijesni prilozi*, 42, 2012., 309-328.
12. VUJASINOVIĆ, Branko, *Upravno i poslovodno osoblje na željeznici u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji do 1918.*, Hrvatski željeznički muzej, Zagreb, 2007.
13. ZÖLLNER, Erich, SCHÜSSEL, Therese, *Povijest Austrije*, Barbat, Zagreb, 1997.
14. BIČANIĆ, Rudolf, „Industrijska revolucija u Hrvatskoj i godina 1848.“, *Historijski zbornik*, 1948., 67-103, <http://www.historiografija.hr/?p=3039>.
15. „Hrvatska u Revoluciji 1848.“ (2017.), *Wikipedija*, https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatska_u_Revoluciji_1848.#Oktroirani_ustav, (zadnja izmjena 1. veljače 2017.).
16. *Revolucija 1848.-1849.*, Proleksis enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://proleksis.lzmk.hr/43840/>
17. *Revolucija 1848.-1849.*, Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=52630>

NATKO NORDIN MUSLIĆ

Croatia 1848 in the context of European history

Summary

In this paper, the author 's intention is to briefly contextualize the complexity of political and social in Croatian history in the middle of the 19th century based on manual and textbook literature. The interpretation of the administrative-political fragmentation of the Triune Kingdom of Dalmatia, Croatia and Slavonia in 1848 and 1849 in the European context is placed in the foreground. Unlike the revolutionary events of 1848 in European countries marked by armed uprisings, this was not the case in Croatia. Armed riots within the Monarchy took place in Italy, the Czech Republic, Hungary and Austria. The paper places special emphasis on Hungarian efforts to gain independence from Austria, but at the same time retain power in Croatian lands. Croatian military forces under the command of Josip Jelačić, together with the imperial units, took part in the suppression of the uprisings, first in Vienna, and then together with the Russian troops in the suppression of the uprising in Hungary.

Keywords: revolution of 1848/1849, Triune Kingdom of Dalmatia, Croatia and Slavonia, Habsburg Monarchy, Croatian identity, XIX. century

DRAGAN GRGIĆ

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
dragan.grgic08@gmail.com

Stručni rad

Primljeno 17. studenoga 2019.

Prihvaćeno 4. siječnja 2020.

Španjolski građanski rat¹

U radu se pregledno donosi interpretacija Španjolskoga građanskoga rata uz poseban osvrt na Kataloniju. Temeljem dostupne literature prikazana su uzroci, motivi i tijek sukoba i internacionalizacija. Autor izdvaja zanimljivosti o Dolores Ibarruri, međunarodnim brigama i utjecaju Crkve. Zaključuje se da stvaranje širokih koalicija Narodnoga fronta je podijelilo društva širom Europe, a u tome će svoje interese još jednom štiti velike sile, posebice Njemačka, Italija i Sovjetski Savez. Te su zemlje bile željne širenja svoje zone utjecaja i utvrđivanja važnih geostrateških pozicija. Stoga, Španjolska će postati jednim od žarišta takvih podjela i preklapanja interesnih sfera.

Ključne riječi: Španjolski građanski rat, Katalonija, međunarodni kontekst

1. UVOD

Mnoge krize pogodile su međuratnu Europu i prijetile novim svjetskim sukobom. Međutim, niti jedna nije ostavila toliko traga kao ona u Španjolskoj za vrijeme Španjolskog građanskog rata. Svaku krizu prije ove uspjele su velike sile smiriti i ne isprovocirati međusobni sukob. No, rat u Španjolskoj bio je različit od ostalih problema s kojima se susretala europska diplomacija. Za razliku od ostalih kriza, ova je bila lokalna, uzrokovana lokalnim silnicama koje su se naknadno proširile na gotovo cijeli europski kontinent, dok su ostale većinom bile izazvane direktnom intervencijom nezadovoljnih država poput Njemačke ili Italije. Ako pogledamo kroz povijest, ovakav sukob nije nimalo čudan za Španjolsku, koja je uvijek bila izvor različitih ekstrema, od vremena rekonkviste pa sve do Građanskog rata. Moglo bi se reći da je španjolsko društvo na neki način uvijek težilo nasilnim promjenama i nekako ukorijenilo reaktivni duh u svoje nasljeđe. Čak i danas vlasti u Španjolskoj imaju velikih problema s polarizacijom društva i često ih pogađaju referendumske krize.

1 Završni rad pod mentorstvom izv. prof. dr. sc. Nenada Pokosa obranjen 2018. na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu.

Kroz ovaj rad pokušat ću u kratkim crtama kontekstualizirati sama ratna zbivanja, kako je do njih došlo, njihov tijek te posljedice koje je iza sebe ostavio trogodišnji građanski rat. Najviše pažnje ću posvetiti utjecaju stranih sila na tijek i ishod rata, koje su svojim uplitanjem jednostavno izbrisale državne okvire unutar kojih se rat do tog trenutka vodio. Također, osvrnut ću se neke pozitivnije posljedice samog rata, odnosno kako je jedan od težih međuratnih sukoba ipak ostavio iza sebe nešto čime je obogatio ljudsko društvo. U tu svrhu poslužiti ću se raznim umjetnicima koji su svojim stvaralaštvom ostavili svoj trag i sjećanje na rat i sve njegove žrtve. Na kraju, pokušat ću pronaći poveznicu između Francovog režima, njegovog odnosa prema poraženoj strani, odnosno centrima njihove moći i današnje situacije u Španjolskoj koju pogađa teška društvena podijeljenost i nezadovoljstvo stanovnika određenih regija.

2. UVERTIRA SUKOB

Kako bismo lakše shvatili bilo koji povijesni događaj, bitno je upoznati se s okolnostima koje su prethodile navedenome. Dakle, treće desetljeće prošlog stoljeća obilježava pojava širokih koalicija lijevo orijentiranih stranaka, odnosno partija, ujedinjenih u jedinstveni Narodni front. Upravo je Španjolska postala žarištem sukoba Narodne fronte i Nacionalnog bloka koji su činile stranke desne političke orijentacije.

Zašto baš Španjolska? Upravo tamo je revolucija 1931. godine svrgnula kralja s vlasti te je uspostavljena nova vlast, republikanskog tipa. Nova vlast donosi i novi ustav koji Španjolsku definira kao parlamentarnu republiku.² Iako novi ustav garantira građanske slobode, sekularnu državu, pravo glasa za žene te autonomiju Katalonije, dolazi do nemira jer ustav se u praksi nije primjenjivao. Također, popustljiva politika desnice, koju su anarhisti protumačili kao pokušaj da se ponovno uspostavi monarhija, dovela je do ustanka koji je na vrlo okrutan način ugušila vojska kojom je zapovijedao general Franco. Odgovor na ustanak bila je snažna represija te tisuće zatočenih. Katalonija, kao predvodnica najžešćeg otpora, čak do razine separatističkog pokreta, gubi čak i onu simboličnu autonomiju zagaraniranu ustavom.³ Godine 1936. održani su izbori na kojima pobjedu odnosi velika koalicija lijevo orijentiranih stranaka te tako Španjolska postaje prva država čija vlada dolazi iz redova Narodne fronte.⁴ Ni nakon tih izbora situacija u državi se ne uspjeva smiriti, a glavnu prepreku mirnom uspostavljanju vlasti za Narodnu frontu činili su vojni generali, odnosno njihova politička orijentiranost. Visoki vojni dužnosnici iza sebe skupljaju podršku veleposjednika te velikog dijela klera s ciljem novog preokreta na vlasti. Većina

2 DU RY VAN BEEST HOLLE, Gerald i suradnici, *Velika ilustrirana povijest svijeta*, sv. 7, Otakar Keršovani, Rijeka, 1974., 7341.

3 CRAVETTO, Enrico (ur.), *Povijest*, sv. 17, Europress holding, Zagreb, 2008., 218.

4 LOVRENČIĆ, Rene, *Nemirni mir: svijet 1918-1939*, Mala zvona, Zagreb, 2011., 207.

generala bila je nešto tradicionalnija i konzervativnija u svojim stavovima, stoga ne čudi njihova reakcija na trenutnu vlast protiv koje podižu ustanak na čelu s generalom Sanjurjom.⁵

3. TIJEK RATA

Početak sukoba predvodi general Sanjurjo, no on ubrzo pogiba, a u tome svoju priliku vidi general Franco. Njega na čelo pobune biraju ostali generali, a pobunjenici svoj glavni tabor uspostavljaju na teritoriju Španjolskog Maroka. Državni udar trebao je biti munjevit te iz više smjerova, a započinje istovremeno 17. srpnja 1936. u Španjolskom Maroku, Španjolskoj te na Kanarskim otocima.⁶ Iako je prvotni pokušaj udara revolucionarna strana uspjela zaustaviti i obraniti Madrid i ostale velike gradove, kontrarevolucionari odnosno pobunjenici protiv legalne vlasti Narodnog fronta, uspijevaju se zadržati na jugu Španjolske te na sjeveru u pokrajini Navarra odakle će predvoditi daljnje operacije u krvavom trogodišnjem sukobu.

Propada Francov plan o brzom osvajanju Madrida, koji je napadao s četiri strane, ali smatrao je da će prevagu napraviti tzv. peta kolona koja bi preuzela grad iznutra.⁷ Budući da Franco nije uspio niti stupiti na tlo Španjolske zbog problema s mornaricom čija posada je ostala vjerna republikancima te zbog osujećenog državnog udara, činilo se da je plan u potpunosti propao. Međutim, odnos snaga i tijek rata mijenja se nakon što u sukob ulaze strane sile - Njemačka i Italija koje u Francovom nacionalističkom pokretu vide plodno tlo za svoje fašističke ideje. Treba spomenuti i španjolske fašističke odrede Falange⁸ koje su bile malobrojne, ali vrlo ratoborne i s vremenom su ukazivali na sve otvoreniju suradnju Francovih snaga s fašističkim silama.

3.1. ULOGA VELIKIH SILA – INTERNACIONALIZACIJA RATA

Uz pomoć Njemačke i Italije, kontrarevolucionarne snage brzo stežu obruč te sve više prodiru prema glavnom gradu. Problem prebacivanja oružanih snaga iz Maroka riješen je stvaranjem zračnog mosta od strane već spomenutih sila. Pomoć je stizala u velikim količinama naoružanja, vojne opreme, a i ljudstva. Italija u nekoliko navrata šalje desetke tisuća „dobrovoljaca“, koji su kao i većina pomoći iz Njemačke bili pripadnici redovne vojske tih istih zemalja. Njemačka i Italija, osim političkog motiva, vide razloge podržavanja Francovih snaga i u privilegijama

⁵ Isto.

⁶ DU RY VAN BEEST HOLLE, Gerald i suradnici, *Velika ilustrirana povijest svijeta*, sv. 16, Otokar Keršovani, Rijeka, 1974.-1979., 7345.

⁷ Isto.

⁸ CRAVETO, sv. 17, 221.

koje će uživati njihova industrija.⁹ Putem sporazuma o eksploataciji ruda kojima je Španjolska bila veoma bogata, ove dvije države osiguravaju prijeko potrebne resurse za održavanje svoje ratne industrije koja se ubrzano razvijala i pripremala za rat. Hitler i njegov šef propagande Göring bili su oprezni na početku rata oko slanja pomoći, budući da je Hitler bio svjestan da njegov vojni stroj još nije spreman za rat, pogotovo ne velikih razmjera. Ipak, Göring je htio iskoristiti Španjolsku kao poligon za svoj Luftwaffe, pripremajući ga i usavršavajući za ono što predstoji. Upravo je Luftwaffe donio važnu zračnu prevlast Francovim trupama koje od 1937. u potpunosti dominiraju zračnim prostorom u Španjolskoj. Veliku ulogu u ratu u redovima Luftwaffea odigrala je posebna legija „Condor“¹⁰ koja je svoju „slavu“ stekla bombardiranjem Guernice¹¹. Mnogi od pilota legije Condor te brojni časnici poslani iz Njemačke, Italije i Sovjetskog Saveza, odradit će u Španjolskoj svoje završne pripreme za predstojeći svjetski sukob. Italija je pak bila najbrojnija u svojoj pomoći, pokušavajući nadostatak kvalitete svojih trupa nadomjestiti kvantitetom. Literatura nudi razne informacije, ali tijekom Španjolskog građanskog rata, Mussolini je poslao između 30 000 i 60 000 svojih trupa. Bio je svjestan svoje inferiorne pozicije u odnosu na Njemačku i njezine mogućnosti, stoga je objeručke prigrlio mogućnost sudjelovanja u jednom takvom sukobu, ne bi li još jednom pokazao raskoš i snagu njegove fašističke tvorevine.¹² Uz to, Mussolini je opskrbio Francove trupe tenkovima, zrakoplovima te podmornicama koje su ometale opskrbu republikanskih snaga.

Pomoć je stizala i suprotnoj, republikanskoj strani. Sovjetski Savez se bojao Francove pobjede u ratu, smatrajući to porazom komunističke i socijalističke ideje, a samim time pobjedom fašističke ideologije.¹³ Stoga i oni aktivno šalju pomoć republikanskim snagama. Naravno, dodatni motiv za pomoć bilo je i sve otvorenije Francovo koketiranje s fašističkim silama i njihovi „dobrovoljački odredi“ na strani nacionalista. Takva pomoć direktno je kršila odredbe pakta potpisanog od strane svih europskih sila, ali to nije spriječilo ni jednu stranu da obustavi podržavanje neke od zaraćenih strana.¹⁴ Na jednom od sastanaka izvršnih komiteta Kominterne i Profinterne donesena je odluka o novčanoj pomoći Španjolskoj, a cijelim fondom upravljao bi odbor na čelu s istaknutim komunistima raznih država.

9 DRVAR, Filip, *Španjolski građanski rat: međunarodni aspekti i refleksije u književnosti*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014., 22.

10 LOVRENČIĆ, *Nemirni mir*, 209.

11 *Vojna povijest – Bombardiranje Guernice* [<https://vojnepovijest.vecernji.hr/vojna-povijest/bombardiranje-guernice-1171916/>], 03.09.2018.

12 *The Spanish Civil War* [<https://rakoehyhistory.files.wordpress.com/2014/06/spanish-civil-war-hugh-thomas.pdf>], 05.09.2018.

13 CRAVETTO, sv. 17, 222.

14 LOVRENČIĆ, *Nemirni mir*, 213.

Neki od njih su bili čelnici talijanske (Togliatti) i francuske (Thorez) komunističke partije te poznata španjolska komunistkinja Dolores Ibaruri o kojoj će još biti riječi nešto kasnije u radu. Najznačajnija pomoć dolazila je od „Međunarodne crvene pomoći“¹⁵ koja je slala pomoć još od 1934. godine. Budući da je Staljin bio jedan od potpisnika i članova Komiteta o nemiješanju, svaka pomoć republikancima morala je biti tajna ili iz okolnih izvora. Uvidjevši da se odrebi Komiteta nitko ne pridržava, a najmanje njegovi najveći ideološki neprijatelji, Staljin odlučuje započeti ozbiljnu vojnu uključenost u Španjolskoj. SSSR donosi službenu odluku o pomoći vladi Narodnog fronta na sjednici Politbiroa¹⁶ 31. kolovoza u Moskvi.¹⁷ Pomoć koju je slao Sovjetski Savez uvelike je utjecala na tijek rata, posebice u početnim fazama. Naime, iako nisu slali pomoć u vidu vojnika, izdašna pomoć stizala je kroz vojnu opremu: tenkove, borbene zrakoplove i sl. Štoviše, tehnologija koju je SSSR poslao republikancima, bila je superiornija od njemačke i talijanske.¹⁸ Tenkovi tipa T-26 donosili su prevagu u borbama protiv njemačkog Mark 1 i talijanskog tenka Fiat-Ansaldo. Osnivanjem internacionalnih brigada Sovjetski Savez će također olakšati borbu republikancima, a glavni inicijator ideje bio je vođa francuske komunističke stranke, već spomenuti Thorez. Internacionalne brigade predstavljat će najbolje postrojbe koje će republikanci imati u svojim redovima, sve do njihovog povlačenja kasnijim odlukama Komiteta o nemiješanju. Međutim, sovjetska pomoć imala je i svoju cijenu, a to je bio uvjet da se velike količine zlatnih rezervi transportiraju iz Madrida u Moskvu. Uz to, kroz godine rata rastao je broj komunista u Španjolskoj koji su sve više unosili nemir u republikanske redove. Agenti NKVD-a¹⁹ uočili su odličnu priliku za sukob s političkim neistomilješnicima među španjolskom ljevicom te započeli progon antistaljinista i tako koštali republikansku stranu mnogih simpatizera njihove borbe. Komunisti, točnije staljinisti u Španjolskoj su paralelno s njihovim rastom preuzimali sve više ovlasti i tako borbu sve više preuzimali u svoje ruke te branili svoje interese. Odličan primjer toga dogodio se 16. lipnja²⁰ u Barceloni kada novi šef javnog reda zatvara sjedište POUM-a²¹ i pretvara ga u zatvor, zabranjuje njezin rad, a 40-ak članova Centralnog komiteta završava u zatvoru. Razilaženja u mišljenjima

15 DRVAR, *Španjolski građanski rat*, 25.

16 Vidi više u: DUK, Tomislav, „Politički progono u Jugoslaviji s obzirom na sukob KPJ sa Informbiroom“, diplomski rad, Pedagoški fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2003.

17 DRVAR, *Španjolski građanski rat*, 26.

18 DRVAR, *Španjolski građanski rat*, 26.

19 LOVRENČIĆ, *Nemirni mir*, 212.

20 HUGH, Thomas, *Španjolski građanski rat*, sv. 2, Otokar Keršovani, Rijeka, 1980., 176.

21 Partido Obrero de Unificacion Marxista – marksistička antistaljinistička stranka.

na ljevici uzrokovala su veliku heterogenost i samim time oslabili njihovu stranu u ratu.

Svoje interese u ovome ratu nisu branile samo fašističke ili komunističke države, ubrzo su se u cijelu stvar uplele Britanija i Francuska. Naravno, geostrateški položaj Španjolske u predvečerje već prilično neizbježnog sukoba svjetskih razmjera, bio je od iznimne važnosti za Veliku Britaniju. Pobjedom Francovih snaga, sada već otvorenih suradnika s nacističkom Njemačkom, Gibraltar bi pao u ruke Hitleru koji bi tako kontrolirao vrlo važnu točku na Sredozemnom moru. Također, rudama bogata pokrajina Baskija u Španjolskoj, bila je u interesnoj sferi Britanije zbog njezinih ogromnih ulaganja u rudarstvo na tom području.²² S druge strane, Francuska u kojoj je u proljeće 1936. godine na vlast došla Narodna fronta²³, bojala se okruženja s tri strane eventualnom pobjedom nacionalista u Španjolskoj. Uz to, kao i njihovi saveznici, strahovali su od protivničke dominacije na Sredozemnom moru. Budući da se britanska vlada bojala izravnog uplitanja u zbivanja u Španjolskoj, zbog mogućeg izazivanja sukoba s Njemačkom i Italijom, odlučuju se na diplomatsku pomoć. Tako dolazi do osnivanja već spomenutog Komiteta za nemiješanje, ali kao i puno puta dotada, diplomatski putevi u rješavanju predratnih kriza nisu dali puno uspjeha. Paradoksalno, Komitet je uspio samo u zamislima suprotnim od onih zbog kojih je osnovan, odnosno nekim odlukama pridonio je samo bržoj propasti republikanskih snaga.

Možemo reći da se ovakvim raspletom događaja Španjolski građanski rat širi u domenu europskog političkog sukoba te prerasta svoje početne lokalne, odnosno državne okvire.

Godine 1938. Komitet donosi odluku o povlačenju svih stranih brigada i „dobrovoljaca” iz Španjolske, no zemlju su napustile samo internacionalne brigade što je uvelike oslabilo republikanske snage koje su ostale bez svojih najboljih postrojbi.²⁴ Nacionalisti redom osvajaju područja jugozapadne Španjolske, sjeverni dio države te na koncu dolaze i do obale Sredozemnog mora te osvajaju Kataloniju koja će nakon rata doživjeti tešku represiju kao odgovor na najžešći otpor koji je dolazio iz te pokrajine za vrijeme rata.

3.2. DRŽAVNI UDAR – SLAMKA SPASA

Obrana republike sve više slabi s odlaskom strane pomoći te tako u proljeće 1939. godine dolazi i do konačnog sloma otpora. Pred kraj rata, nakon sastanka velikih sila u Münchenu²⁵, bilo je jasno da će nacionalisti pobijediti i jedino što je preostalo republikanskoj strani bio je pokušaj uspostavljanja što blažeg primirja. Predsjednik vlade Negrin uživao je

22 LOVRENČIĆ, *Nemirni mir*, 212.

23 LOVRENČIĆ, *Nemirni mir*, 213.

24 CRAVETTO, sv. 17, 238.

25 Isto.

potporu komunista koji su zauzeli sva važnija mjesta u vladi i bio je spreman boriti se do samoga kraja. Ipak, ponovno se javlja nezadovoljstvo u vojnim redovima na čelu s brigadirom Segismundom Casado Lopezom koji žele svrgnuti trenutnu vlast i pripremiti državu za potpisivanje što boljeg mirovnog sporazuma.²⁶ Državni udar je uspio, ali nije donio očekivane posljedice. Takvim raspletom događaja 1. travnja 1939. godine Franco je obznanio da je rat završen.²⁷ Uslijedit će teška represija prema političkim neistomišljenicima, glavnim uporišima otpora te razdoblje diktature koja će potrajati sve do njegove smrti 1975. godine.

Građanski rat u Španjolskoj ostavio je iza sebe brojne žrtve. Literatura navodi brojke veće od 500 000²⁸ žrtava, od čega je samo 160 000 stradalo u borbama, dok se ostale žrtve smatraju političkim ubojstvima.

3.3. RAZLOZI FRANCOVOG USPJEHA

Internacionalizacija sukoba sigurno je usmjerila tijekom rata na stranu nacionalista, ali s istom sigurnošću to nije bio i jedini razlog. Jedan od razloga Francovog uspjeha bila je homogenost kontrarevolucionarnog pokreta, čiji su prvaci odmah nakon Sanjurjove smrti izabrali Franca za novog vođu. Tim potezom u korijenu su zaustavili svaku mogućnost destabilizacije pokreta ili stvaranje eventualnih frakcija. Istina, olakotna okolnost bila je ta da je jedina prava opozicija na desnici odmah na početku rata uzdrmana smrću jednog od svojih vođa, od čega se nisu uspjeli oporaviti i nametnuti kao istinska alternativa Francovoj ideji. Naravno riječ je o Falangi, čiji je vođa, Jose Antonio Primo de Rivera, smrtno stradao u prvim danima rata.²⁹ U skladu s tim, pobjedi nacionalista kumovala je i razjedinjenost na suprotnoj strani. Narodnu frontu činila je široka lepeza lijevo orijentiranih stranaka, od socijalista do anarhista. Teško je bilo pomiriti brojne razlike koje su od početka ugrožavale krhku koaliciju. Primjerice, socijalisti i komunisti zalagali su se za odgađanje revolucije do pobjede u ratu, dok su anarhisti smatrali da je pobjeda u ratu moguća jedino kroz istovremenu revoluciju.³⁰ Nadalje, nacionalističke snage su u svojim redovima imale podršku većine visokih časnika španjolske vojske i dobar dio same vojske, koja je obučena kroz strogu hijerarhiju i disciplinu. Nedostatak istoga bio je veliki problem na suprotnoj strani, koja nije mogla pomiriti međusobne nesuglasice za viši cilj. U prilog velikoj heterogenosti među republikancima govori činjenica

26 POPOVIĆ, Vera (ur.), *Istorija revolucija XX. veka*, sv. 2., Komunist, Beograd, 1970., 283.-285.

27 CRAVETTO, sv. 17, 240.

28 DU RY VAN BEEST HOLLE, sv. 16, 7346.

29 The Spanish Civil War [<https://rakoehistory.files.wordpress.com/2014/06/spanish-civil-war-hugh-thomas.pdf>], 05.09.2018.

30 McNAB, Chris (ur.), *History 20th century world. Causes, practices and effects of wars*, Pearson Education Limited, New Holand, Australia, 2010., 237.

da zapovjednici snaga u Baskiji nisu dopuštali svojim trupama da vojno djeluju izvan granica Baskije.³¹ Ako svemu tome dodamo i to da je, uz izuzetak početne faze rata, inozemna pomoć bila brojnija i kvalitetnija na strani nacionalista, poraz u ratu je bio samo pitanje vremena za republikance.

3.4. POSLJEDICE RATA U OKVIRIMA ŠPANJOLSKE I PROBLEM KATALONIJE

Kao i u većini ratova, nakon njegovog kraja slijedi neka vrsta odmazde pobjedničke strane. U građanskim ratovima ovaj fenomen je još naglašeniji i okrutniji. Španjolski građanski rat nije bio iznimka po tom pitanju.

Budući da je najveći otpor dolazio iz Baskije i Katalonije, te dvije regije su nakon rata doživjele i najveću represiju. U Baskiji je baskijski jezik službeno zabranjen, a ista sudbina zadesila je i Katalonce.³² Nadalje, već spomenuti omjer žrtava u aktivnoj borbi i smaknućima nakon rata također govori o razmjerima odmazde. Strijeljavanja su bila gotovo svakodnevna, a samo u Barceloni su brojke išle i do 300 smaknuća tjedno.³³ Iako je represija bila najžešća u prvim mjesecima nakon rata, ona se nastavila tijekom cijele Francove vladavine. Zasigurno je takav život u spomenutim regijama ostavio traga na stanovništvu i probudio u njima želju za očuvanjem identiteta, moguće i određeni inat, a posljedice tih represija Španjolska i njezino društvo osjetit će tek nakon Francove smrti i podjela unutar društva ostati će prisutna sve do danas.

4. ŠPANJOLSKI GRAĐANSKI RAT U UMJETNOSTI

Iako je iza sebe ostavio Španjolsku u rasulu, iscrpljenu mukotrpnim unutarnjim sukobom, ovaj rat ostavio je budućim generacijama i jedan dio kulturnog nasljeđa. Točnije, autori koji su odali počast ovom događaju i svim njegovim žrtvama potrudili su se da nove generacije dobiju nešto iz čega će možda uspjeti naučiti i spriječiti daljnje slične sukobe. Španjolski građanski rat tako je obogatio cijelu umjetnost u desetljećima koja su slijedila. Jedan od istaknutijih umjetnika koji je ovjekovječio kroz umjetnost sjećanje na sve žrtve tog sukoba, bio je mađarski fotograf Robert Capa.³⁴ On je uspio fotografirati jednu od najpoznatijih fotografija cijelog rata, a vjerojatno i karijere, fotografiravši jednog od republikanskih vojnika u trenutku pogibije.

U knjizi „Heart of Spain“, Richard Whealan za fotografiju kaže da je preplavljena snagom poruke koju nosi o ljudskoj egzistencijalnoj dilemi,

³¹ Isto.

³² HUGH, sv. 2, 169.

³³ Isto, 335.

³⁴ Robert Capa rođen je u Budimpešti, a pravo ime bilo mu je Andre Friedmann.

na kojoj je čovjek ubijen od strane nepoznate osobe, ali kao da je hitac sudbinski namijenjen upravo njemu.³⁵

Španjolski građanski rat inspirirao je i mnoge pisce da u svojim djelima ostave sjećanje na te događaje. Jedan od najpoznatijih koji je pisao o ratu, bio je američki književnik i novinar, Ernest Hemingway u romanu „Kome zvono zvoni.” Riječ je o povijesnom romanu koji inspiraciju crpi upravo iz ovoga rata. Naime, autor je za vrijeme rata vršio dužnost ratnog izvijestitelja, a bio je i politički aktivan, na strani republikanaca. Djelo se smatra jednim od najvećih dostignuća u književnosti 20. stoljeća, a u njemu se uz fiktivne, pojavljuju i stvarni likovi, poput Dolores Ibaruri³⁶ te Andre Martya.

Drugi autor kojeg vrijedi spomenuti zasigurno je George Orwell³⁷ sa svojim djelom „Kataloniji u čast” u kojemu on putem eseja bilježi svoja iskustva iz Španjolskog građanskog rata. Čitajući knjigu jasno se mogu razlučiti dva dijela na koja je autor podijelio svoje djelo. U jednom autor ostavlja zapise iz vremena svojeg boravka na fronti u Aragonu, dok se u drugom dijelu više fokusira na političku pozadinu cijelog sukoba. U drugom dijelu Orwell također iznosi koheziju, odnosno nedostatak iste, kao jedan od velikih problema s kojima se susretala Narodna fronta u svojoj širokoj koaliciji. Iako bi neki kritičari mogli zamjeriti autorovu neobjektivnost u pisanju, budući da je bio aktivno uključen na republikanskoj strani, ova knjiga ipak ostaje vrijedan zapis autentičnih događaja. Štoviše, svoju objektivnost autor dokazuje u drugom dijelu knjige gdje iznosi kritiku na podjelu unutar republikanskih redova, prvenstveno ciljajući na Komunističku partiju.

Kada govorimo o umjetnosti i Španjolskom građanskom ratu, moramo spomenuti jedan od simbola tog razdoblja, a to je Picasso i njegova slika Guernica.

Najžešći otpor Francu dolazio je iz pokrajina Katalonija i Baskija pa su tako španjolski nacionalisti odlučili obeshrabrili Baske i prisiliti ih na potpisivanje bezuvjetne predaje. Upravo dan prije nego je takva predaja uopće ponuđena od strane nacionalista, izvršen je zračni napad na Guernicu, 26. travnja 1937. godine.³⁸ Grad kao prijestolnica tradicionalne kulture Baska, uništen je u potpunosti. Osim demoralizirajućeg učinka na Baske, grad je uništen i zbog svrgavanja baskijske vlade, čije je sjedište bilo upravo u Guernici. Vrijedi napomenuti da grad nije imao nikakav strateški značaj za tijek rata, budući da se nalazio iza bojišnice. Nacionalisti su pokušali izbjeći bilo kakvu odgovornost, međutim tijekom Nürnberškog procesa, Göring

35 Robert Capa and the Spanish Civil War [<https://www.magnumphotos.com/newsroom/conflict/robert-capa-spanish-civil-war/>], 05.09.2018.

36 Vidi više u poglavlju „Zanimljivosti“.

37 G. Orwell tijekom rata prošao je mnoga bojišta, a Kataloniji u čast sadržava većinom iskustva iz Katalonije, točnije Barcelone.

38 CRAVETTO, sv. 17, 234.

kao zapovjednik Luftwaffea i legije Condor koja je izravno odgovorna za bombardiranje grada, izjavio je da je bombardiranje izvedeno i da je riječ o uspješno provedenom eksperimentu.³⁹

5. ZANIMLJIVOSTI

Španjolski građanski rat brzo je prerastao svoje državne okvire i postao točkom interesa raznih europskih sila. Poprimajući takve razmjere, ostavio je iza sebe mnoge osobe i događaje koje do danas ostaju predmet istraživanja brojnih povjesničara. Upravo njihovo zalaganje i pojava utjecali su u velikom dijelu na tijek rata, kako politički, tako i vojno.

5.1. DOLORES IBARRURI

Jedna od najistaknutijih osoba na republikanskoj strani zasigurno je bila jedna od osnivačica Španjolske komunističke partije – Dolores Ibarruri. Osoba iza pseudonima La Pasionaria⁴⁰, što u prijevodu znači „strastveni cvijet” ostala je poznata kao vrstan govornik i jedan od glavnih političkih aktivista španjolske ljevice 30-ih godina prošlog stoljeća. Ostala je poznata po sloganu „No pasaran!”⁴¹ koji će postati bojni poklič republikanskih snaga u Španjolskom građanskom ratu. Kraj rata označio je za nju početak emigracijske karijere gdje 1960. godine postaje predsjednicom Španjolske komunističke stranke. Živjela je u Francuskoj te Sovjetskom Savezu, a u Španjolsku se vraća tek nakon smrti F. Franca.

5.2. MEĐUNARODNE BRIGADE

Jedan od najboljih pokazatelja okvira koje je dosegao Građanski rat zasigurno je broj ljudi iz drugih zemalja koji su se dobrovoljno uključili u ovaj sukob. Istina, velika većina tih dobrovoljaca stala je na stranu republikanaca. Spominjao sam već u radu i dobrovoljce koji su stizali iz Njemačke te Italije, kao i SSSR-a, no već je naglašeno da su to većinom bili pripadnici regularnih vojnih postrojbi dotičnih država. Baš kao što je koalicija Narodnog fronta bila sastavljena od široke lepeze lijevo orijentiranih stranaka, tako su i međunarodne brigade činili razni dobrovoljci, a ne samo komunisti. Međunarodne brigade su nastale pod okriljem međunarodne internacionale, ali njezini članovi su, iako možda različite stranačke pozadine, bili ujedinjeni pod motivom antifašizma.⁴² Međunarodne brigade su bile iznimno važne za tijek rata, budući da su sudjelovale u svim većim vojnim operacijama i njezini članovi predstavljali su neku vrstu elitnih postrojbi republikanskih snaga. Cravetto u svojim analizama navodi brojke

39 Isto, 235.

40 CRAVETTO, sv. 17, 219.

41 Dolores Ibarruri – Spanish political leader [<https://www.britannica.com/biography/Dolores-Ibarruri>], 06.09.2018.

42 CRAVETTO, sv. 17, 224.

od 40 000 dobrovoljaca i 70 nacionalnosti. Jedna od glavnih osoba u cijelom procesu bio je Andre Marty⁴³, sekretar Francuske komunističke partije, koji uz blagoslov Kominterne osniva međunarodne brigade 22. listopada 1936. godine. Kampovi za oboku nalazili su se u Španjolskoj u Albaceti i Manchi, a neki od najpoznatijih bataljuna bili su Thälemann te Garibaldi, sastavljeni od njemačkih te potonji od talijanskih komunista. Preživjelim članovima brigada bio je zabranjen povratak u Španjolsku nakon rata, sve do Francove smrti, a tek 1995. priznato im je i španjolsko državljanstvo.⁴⁴

5.3. ULOGA CRKVE

Zanimljivo je promatrati ovaj sukob kroz prizmu različitih podjela. U radu je već spomenuta podjela unutar republikanskih redova koja je bila skupocjena. Nacionalisti takvu podjelu nisu imali, ali ipak razdor se dogodio među njihovim simpatizerima unutar Crkve. Naime, veliki dio svećenstva stao je na stranu nacionalista tijekom rata, a različiti su razlozi takve odluke. Primjerice, mnogi svećenici koji su izabrali nacionalističku stranu, odluku su donijeli motivirani sve većim utjecajem komunista među republikancima, istovremeno smatrajući one svećenike koji su pristali uz republikance izdajnicima svoje vjere. Činjenica da su svećenici u Baskiji, jednoj od najkršćanskijih regija u Španjolskoj, ali i u Europi, stali na stranu republikanaca također je neke svećenike dovela u neodlučnu poziciju.⁴⁵ S druge strane, postojao je dio svećenstva koji je otvoreno podržavao Franca. U prilog tome govori kolektivno pismo visokog španjolskog svećenstva koje je poruku uputilo biskupima cijelog svijeta. U tom pismu iznose se brojni stavovi koji daju naslutiti kako je riječ o pismu podrške Francovim kontrarevolucionarima. Jedna od takvih rečenica čak i nedvojbeno pokazuje stav autora pisma, a ona za cijeli nacionalistički pokret kaže da se radi o „golemoj obitelji u kojoj građanin postiže svoj potpun razvoj.“⁴⁶ Istina, ovakve izjave treba uzeti s dozom opreza jer velika je vjerojatnost da su pisane pod Francovim nadzorom ili su prolazile neku vrstu cenzure. No, svakako su indikativne.

6. ZAKLJUČAK

Pojava novog, liberalnog vala u političkim krugovima poslijeratne Europe uzdrmat će već prilično labave diplomatske odnose na kontinentu. Stvaranje širokih koalicija Narodnog fronta podijelit će društva širom Europe, a u tome će svoje interese još jednom štititi velike sile, posebice Njemačka, Italija i Sovjetski Savez, svi željni širenja svoje zone utjecaja i utvrđivanja važnih geostrateških pozicija. Španjolska će postati jednim od

⁴³ Isto, 226.

⁴⁴ Isto, 227.

⁴⁵ HUGH, sv. 2, 170.

⁴⁶ Isto.

žarišta takvih podjela i preklapanja interesnih sfera, što će kroz tri godine krvavog građanskog rata ostaviti neizbrisiv trag na njezinom društvu i cjelokupnoj povijesti. Uloga velikih sila rasplamsat će ovaj sukob do gotovo svjetskih proporcija, iz čega će najmanju korist izvući upravo Španjolska, čak i pobjednička strana gledamo li dugoročno. Povijest je htjela tako da je rat mogao biti gotov već u prvih nekoliko dana, zahvaljujući početnom neuspjehu nacionalističkih snaga, ali interesi drugih zainteresiranih strana ipak su odlučili promijeniti tijek zbivanja.

Nakon početnog zanosa uzrokovanog odbijanjem nacionalističkih trupa, republikance će dočekati teške tri godine, u kojima će gotovo bez prestanka voditi obrambeni rat. Suočeni s velikim brojem prepreka i nemogućnošću pomirbe različitih stavova, osuđeni su na poraz. Francova homogenost, ekonomska i vojna superiornost potpomognuta vanjskim utjecajima, okrenut će gotovo izgubljen rat u njegovu korist i omogućiti mu doživotnu diktaturu.

Posljedice rata mogle bi se podijeliti u dvije faze. Ona prva, zasigurno osjetljivija dogodit će se gotovo istovremeno u Španjolskoj i cijeloj Europi. Španjolska će izbjeći novi svjetski sukob, ali podijeljenost društva i okrutna diktatura dovoljno će uništiti već razorenu državu kojoj slijede desetljeća mukotrnog oporavka. Usudio bih se zaključiti da je Francov režim u svojoj okrutnosti i represiji uzrokovao potpunu suprotnost samome sebi. Kroz svoj odnos prema Baskiji i Katalonij, Franco je stvorio atmosferu u društvu čija je kulminacija bila neizbježna. Htio je ostaviti iza sebe jasno izraženu nacionalističku notu u španjolskom društvu, a uspio je postići samo još veći razdor koji danas pogađa Španjolsku, naročito u Baskiji i Kataloniji.

S druge strane, Europa će se pripremiti za ono neizbježno i što je već svima postalo jasno, novi sukob svjetskih razmjera koji je svoju uvertiru imao upravo na tlu Španjolske. Provjereni vojni stroj nacističke Njemačke položio je svoje ispite na lokalnoj razini tijekom Građanskog rata i sada je bilo vrijeme za podizanje ljestvice. Možemo reći da je Španjolski građanski rat, baš poput Nore u Ibsenovoj „Kući lutaka“, zalupivši vratima - uzdrmao cijeli svijet.

7. LITERATURA

1. CRAVETTO, Enrico (ur.), *Povijest*, Europress holding, Zagreb, 2008.
2. DRVAR, Filip, Španjolski građanski rat: međunarodni aspekti i refleksije u književnosti, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014.
3. DU RY VAN BEEST HOLLE, Gerald i suradnici, *Velika ilustrirana povijest svijeta*, sv. 7, Otokar Keršovani, Rijeka, 1974.
4. *Encyclopaedia Britannica*, „Dolores Ibarruri Spanish political leader” [<https://www.britannica.com>], 06.09.2018.
5. HUGH, Thomas, Španjolski građanski rat, sv. 2, Otokar Keršovani,

- Rijeka, 1980.
6. LOVRENČIĆ, Rene, *Nemirni mir: svijet 1918-1939*, Mala zvona, Zagreb, 2011.
 7. McNAB, Chris (ur.), *History 20th century world. Causes, practices and effects of wars*, Pearson Education Limited, 2010.
 8. POPOVIĆ, Vera (ur.), *Istorija revolucija XX. veka*, sv. 2., Komunist, Beograd, 1970.
 9. „The Spanish Civil War” [<https://rakochyhistory.files.wordpress.com>], 05.09.2018.
 10. „Vojna povijest” [<https://vojnepovijest.vecernji.hr>], 03.09.2018.

DRAGAN GRGIĆ

Spanish Civil War

Summary

The paper provides an overview of the Spanish Civil War with special reference to Catalonia. Based on the available literature, the causes, motives and course of the conflict and internationalization are presented. The author highlights interesting facts about Dolores Ibarruri, international concerns and the influence of the Church. It is concluded that the creation of broad coalitions of the Popular Front has divided societies across Europe, and in this the great powers, in particular Germany, Italy and the Soviet Union, will once again protect their interests. These countries were eager to expand their zone of influence and establish important geostrategic positions. Therefore, Spain will become one of the foci of such divisions and overlaps of spheres of interest.

Keywords: Spanish Civil War, Catalonia, international context

PRIKAZI KNJIGA

Mladen Tomorad, *Staroegipatska civilizacija*, sv. 2: *uvod u egiptološke studije*, Hrvatski studiji, Zagreb, 2017., 247 str.

Staroegipatska civilizacija, sv. 2: *uvod u egiptološke studije* predstavlja drugi dio sinteze staroegipatske povijesti i kulture kojom se u svojem bogatom opusu bavio Mladen Tomorad. Za razliku od prvog sveska (Mladen TOMORAD, *Staroegipatska civilizacija*, sv. 1: *povijest i kultura starog Egipta*, Hrvatski studiji, Zagreb, 2016.), u kojem je dao pregled staroegipatske povijesti i kulture, u ovom svesku Tomorad obrađuje teme koje se bave istraživanjem starog Egipta od antičkih do današnjih dana, s posebnim naglaskom na obradu, analizu i prezentaciju muzejske građe u hrvatskim zbirkama. Prilikom pisanja drugog sveska, Tomorad se služio brojnim novijim egiptološkim djelima nastalim tijekom posljednja tri desetljeća, ali pritom nije zanemarivao ni mišljenja i istraživanja starijih povjesničara, egiptologa i arheologa od kraja XVIII. stoljeća, do druge polovice XX. stoljeća.

Knjiga je izdana 2017. godine u nakladništvu Hrvatskih studija, a podijeljena je na šest poglavlja: *Istraživanja staroegipatske kulture i razvoj egiptologije* (I), *Staroegipatske zbirke u svijetu i Hrvatskoj* (II), *Upotreba imena i nazivlja u egiptološkim studijama u Hrvatskoj* (III), *Sadržaj i način vođenja dokumentacije o staroegipatskim predmetima u svijetu i Hrvatskoj* (IV), *Znanstvena analiza, obrada i prezentacija staroegipatskih predmeta* (V) i *Suvremena egiptomanija* (VI). Kao što i priliči knjizi spomenute tematike, pored spomenutih poglavlja knjiga sadrži i popis tablica, ilustracija, kratica, tumač pojmova, nazivlje za egiptološke studije u Hrvatskoj, popis najznačajnijih muzejskih institucija sa staroegipatskim zbirkama u svijetu, bibliografiju, popis hrvatske egiptološke bibliografije (1856.–2016.) i indeks imena. Na početku knjige nalazi se i Tomoradova zahvala svima koji su doprinijeli realizaciji ove knjige. Da je riječ o korisnoj znanstvenoj publikaciji potvrđuju recenzenti, koji su svi odreda ugledni znanstvenici i profesori: Petar Selem, Danijela Stefanović, Vesna Girardi Jurkić, Helena Tomas, Branislav Anđelković i Vera Vasiljević.

Prvo poglavlje knjige (str. 1–42) predstavlja svojevrsan uvod u navedenu knjigu – Tomorad spominje kako je Egipat sa svojim starinama već tijekom antičkog razdoblja privlačio putopisce, historičare i geografe. Dotiče se putnika i istraživača tijekom arapske vladavine, otvaranja Egipta tijekom turske vladavine, znanstvenih istraživanja Egipta nakon prvih izrađenih geografskih karata (od sredine XVI. stoljeća; XVII. i XVIII. stoljeće), Napoleonove ekspedicije prilikom koje je otkriven kamen iz Rosette ali i pokrenuta ekspedicija Dominiquea Vivanta Denona, čime su ujedno stvoreni temelji

egiptologije, istraživanja tijekom XIX. i XX. stoljeća, te onih suvremenoga doba. Spominju se i brojna egiptološka imena – Giovanni Battista Belzoni (1778. – 1823.), Thomas Young (1773. – 1829.), Jean-François Champollion (1790. – 1832.), John Gardner Wilkinson (1797. – 1875.), Karl Richard Lepsius (1810. – 1884.), François Auguste Mariette (1821. – 1881.), Gaston Maspero (1846. – 1916.), William Flinders Petrie (1853. – 1942.), Ernest Alfred Thompson Wallis Budge (1857. – 1934.), George Andrew Reisner (1867. – 1942.), John Peter Adolf Erman (1854. – 1937.), Kurt Heinrich Sethe (1869. – 1934.) te Howard Carter (1874. – 1939.). Dotiče se i „neizbježnih” hijeroglifa – uočava se da tajnu hijeroglifa nije prvi odgonetnuo Champollion, kako se to u hrvatskoj historiografiji i školskim udžbenicima najčešće percipira, već spomenuti Thomas Young, koji je zbog nemogućnosti daljnjeg financiranja morao napustiti svoja istraživanja. Bogatstvo priloženih ilustracija indirektno nam otkriva brojne zanimljive detalje s onodobnih putovanja u Egipat – primjerice, prvi egipatski posjetitelji morali su se stilom odijevanja prilagoditi egipatskim domorocima (slika Johna Gardnera Wilkinsona; br. 38), a kasnije to više neće biti slučaj, kao što već možemo uočiti na slici Lepsiusove ekspedicije (br. 40).

Prvo poglavlje uvod je i u obradu, analizu i prezentaciju muzejske građe jer Tomorad spominje primjenu računalnih tehnologija u egiptološkim istraživanjima. Čitatelja upoznaje i s ICOM-om (*International Council of Museums*), te *Međunarodnim odborom za egiptologiju (ICOM International Committee for Egyptology – CIPEG)*, odnosno udruženjem koje djeluje u sklopu ICOM-a. Osnovna djelatnost CIPEG-a veže se uz promociju međusobne suradnje stručnjaka koji se bave staroegipatskim starinama, a pritom posebnu pozornost posvećuje očuvanju starina, lokaliteta i samih zbirki. Spominje i ostale bitne organizacije poput IAE-a (*International Association of Egyptologists*) i EEF-a (*The Egyptologists' Electronic Forum*).

Prvo poglavlje Tomorad zaključuje s egiptologijom u Hrvatskoj, gdje napominje kako su se u posljednjih 160 godina hrvatske povijesne znanosti bavile poviješću starog Egipta razmjerno našim mogućnostima te kako Egipat i ostale zemlje starog Istoka nikad nisu bile previše omiljene među našim povjesničarima i istraživačima stare povijesti. Daje pregled povijesti egiptoloških istraživanja u Hrvatskoj, a pišući o vrstama egiptoloških istraživanja u Hrvatskoj osvrće se i na svoju knjigu *Egipat u Hrvatskoj* (Barbat, Zagreb, 2003.) – dok je u njoj na temelju proučavanja mnogobrojnih radova egiptološka istraživanja u Hrvatskoj podijelio u tri osnovne faze (od 1862. do kraja XIX. stoljeća (I), prva pol. XX. stoljeća (II) i druga pol. XX. stoljeća (III)), sada u ovoj knjizi navodi i četvrtu, koja traje od 2002. do danas, a u kojoj je objavljeno sedam knjiga vezanih uz izvornu povijest i kulturu starog Egipta, postavljeno nekoliko izložaba vezanih uz staroegipatsku povijest u arheološkim muzejima u Puli, Dubrovniku i Zagrebu, te u kojoj

aktivno djeluje i projekt *Croato-Aegyptica Electronica*, prvi egiptološki projekt na širem prostoru jugoistočne Europe.

Drugo poglavlje knjige (str. 43–90), ujedno i najopsežnije, posvećeno je muzejima, tj. ponajprije prezentaciji muzejske građe u staroegipatskim zbirkama u svijetu i Hrvatskoj. Opisuje začetke prvih muzejskih institucija u svijetu te kratki pregled njihovih povijesnih razvoja, a prijelomna godina u tom pregledu svakako je 1683., kada se otvara prvi moderni muzej – *Ashmolean museum*, koji nastaje iz prethodnih privatnih zbirki Elias Ashmolea i Johna Tradescanta u krugu Sveučilišta u Oxfordu. Nabraja najznačajnije staroegipatske zbirke u Egiptu, Europi i Americi, od kojih posebno treba izdvojiti one u Egyptian Museumu (Kairo; 1857.), Grand Egyptian Museumu (Giza; 2017.), The British Museumu (London; 1759.), Berlinskom muzeju (Ägyptisches Museum und Papyrussammlung, Neues Museum; 2009.), muzeju University Collegea u Londonu (The Petrie Museum of Egyptian Archaeology; 1892.), Louvreu (Pariz; 1793.) i u Bostonu (Museum of Fine Arts; 1870.).

Velik dio drugog poglavlja Tomorad posvećuju staroegipatskim zbirkama u Hrvatskoj, u kojem navodi da se u Hrvatskoj čuva najmanje 4500 staroegipatskih predmeta (uglavnom skarabeji, amuleti, šauabtiji, pločice od raznih materijala ...) koji se mogu datirati od preddinastijskog razdoblja Badari do arapskog osvajanja Egipta 642. godine. Pritom valja imati na umu da je pitanje broja predmeta koji se čuvaju u privatnom posjedu još uvijek otvoreno. Tomorad, nakon uvida u registre koji se nalaze u konzervatorskim odjelima koji djeluju u sklopu Ministarstva kulture Republike Hrvatske, dolazi do zaključka da bi se u privatnim zbirkama moglo nalaziti oko 1000 staroegipatskih predmeta. Hrvatska, dakle, izuzmemo li Grčku, brojem predmeta prednjači na cijelom prostoru jugoistočne Europe. Tomorad donosi i tablične popise staroegipatskih predmeta u Hrvatskoj. Tu posebno valja istaknuti one u Arheološkom muzeju u Zagrebu, koja je jedna od rijetkih institucija na našem prostoru koja kontinuirano prikuplja egipatske starine, zatim one u muzeju Mimara u Zagrebu, arheološkim muzejima u Dubrovniku, Splitu, Puli, Zadru, arheološkoj zbirci Samostana sv. Eufemije u Kamporu na otoku Rabu... Tomorad napominje kako se u brojnim muzejskim institucijama u Hrvatskoj čuva i veliki broj kovanica ptolemejskih vladara, od kojih su neke otkrivene i na prostoru Bosne i Hercegovine.

Treće, vrlo kratko poglavlje knjige (str. 91–94) Tomorad posvećuje upotrebi imena i nazivlja u egiptološkim studijama u Hrvatskoj. Donosi pregled povijesti uporabe staroegipatskih imena i nazivlja u znanstvenim istraživanjima u Hrvatskoj. Napominje kako, primjerice, J. J. Strossmayer nije razlikovao ikonografiju Serapisa kojeg je smatrao Zeusom (1874.), dok je s druge strane Š. Ljubić odlično interpretirao Harpokrata (1887.). Kao osoba koja je pisala i školske udžbenike, Tomorad upozorava i na problem uporabe staroegipatskih imena i nazivlja u hrvatskim povijesnim udžbenicima. Kao

primjer navodi Tutankhamuna, koji se vrlo često pogrešno piše u raznim drugim oblicima njegova imena. Ispravna uporaba imena i nazivlja važna je karika povijesnog zanata o kojoj se, nažalost, ne vodi mnogo računa. Do početka rada na projektu *Croato-Aegyptica Electronica*, na kojem je od 2002. g. voditelj upravo Mladen Tomorad, u hrvatskim povijesnim znanostima nije bilo pokušaja ujednačavanja staroegipatskog nazivlja.

Četvrto poglavlje (str. 95–112) praktične je naravi i govori o sadržaju i načinu vođenja dokumentacije o staroegipatskim predmetima u svijetu i Hrvatskoj. U poglavlju se Tomorad dotiče već spomenutih ICOM-a i CIPEG-a, puno detaljnije ih objašnjava, a spominje i ICOM-ove opće propise o djelatnosti muzeja. Propisi predstavljaju jedno posebno poglavlje o kojem treba voditi računa prilikom prezentacije muzejske građe. Spominje ICOM-CIDOC (*ICOM International Committee for Documentation*), tj. *Međunarodni odbor za dokumentaciju pri Međunarodnom vijeću muzeja*, koji je upravo zadužen za izradu propisa, pravilnika i smjernica. CIDOC je, kako bi se pojednostavila dokumentacija predmeta, izdao pravila dokumentiranja u obliku jednostavnih obrazaca (*CIDOC Fact Sheet 1: Registration step by step: when an object enters the museum; CIDOC Fact Sheet 2: Labelling and marking objects*). Ipak, uz spomenute obrasce i smjernice, najvažnije smjernice su propisane *CIDOC-ovim osnovnim standardom za arheološke predmete*, koji je predstavljen 1995. godine. Ti standardi točno propisuju osnovne podatke nužne za temeljnu dokumentaciju svakog arheološkog predmeta pa tako i staroegipatskih. Tomorad navodi i koji su to sve podaci (računalno generirane identifikacijske oznake, podaci o instituciji, inventarne oznake, ime predmeta, opis ...).

U poglavlju se spominje i MDC – *Muzejsko dokumentacijski centar* (u Zagrebu), koji je osnovan sredinom 1955. godine na inicijativu dr. A. Bauera, a zaključkom Upravnog odbora Muzejskog društva Narodne Republike Hrvatske, s ciljem da: (I) sustavno prikuplja, evidentira i obrađuje građu o razvoju i djelovanju muzejskih ustanova, (II) prikuplja stručnu muzeološku literaturu, dokumentaciju i građu, (III) služi stručnjacima i svim osobama zainteresiranim za daljnje napredovanje muzejske struke, (IV) popularizira rad i djelovanje muzejskih ustanova. MDC danas u suradnji s Ministarstvom kulture RH organizira djelatnost svih muzejskih institucija u Hrvatskoj, a kao jedan od hrvatskih predstavnika djeluje i u radu ICOM-a.

U poglavlju se Tomorad dotiče i pravnih propisa za vođenje muzejske dokumentacije Republike Hrvatske, čije je poznavanje neophodno svima koji se odluče biti kustosima. Način vođenja dokumentacije o staroegipatskim predmetima u Hrvatskoj reguliran je *Pravilnikom o sadržaju i načinu vođenja muzejske dokumentacije o muzejskoj građi* (NN 108/02), koje je donijelo Ministarstvo kulture RH 29. srpnja 2002. godine. Dotiče se i inventarizacije kulturne baštine u Hrvatskoj, koja je određena spomenutim *Pravilnikom* (čl. 9-12), spominje Knjigu ulaska muzejskih predmeta i

Glavnu inventarnu knjigu muzeja. Navodi i programe *NUMIZ* i *M++* kao primjere inventarizacije uz pomoć informacijskih sustava, koja je uz rukom pisanu dokumentaciju muzejskih predmeta također predviđena spomenutim *Pravilnikom*. Dok je *NUMIZ* vezan uz numizmatiku, sučelje programa *M++* sastoji se od sljedećih prozora: (I) osnovni podaci, (II) materijal, (III), povijest, (IV) upravljanje zbirke, (V) nalazište. Pod mentorstvom profesora Mladena Tomorada s programom *M++* sam se i osobno upoznao i imao priliku sudjelovati u inventarizaciji muzejske građe. Poglavlje Tomorad završava zaštitom i čuvanjem staroegipatskih predmeta, koje je u Hrvatskoj predviđeno *Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* (Narodne novine 69/99), koji je donio Hrvatski sabor 25. lipnja 1999. godine.

Peto poglavlje (str. 113–119) zapravo je logičan nastavak prethodnog poglavlja jer govori o znanstvenoj analizi, obradi i prezentaciji staroegipatskih predmeta. Tomorad napominje kako se staroegipatski predmeti koji se čuvaju u muzejskim ustanovama ili u privatnom posjedu ubrajaju u skupinu arheološke građe, što znači da su otkriveni arheološkim istraživanjima – iskopavanjima ili rezultatom slučajnog nalaza. Napominje kako su staroegipatski predmeti specifični i zahtijevaju brojna predznanja prilikom znanstvene analize. Navodi kategorizaciju i tipologiju staroegipatskih predmeta u hrvatskim muzejskim zbirkama. Prema hrvatskom modelu, kojim su se po prvi puta u Hrvatskoj točno nastojale strukturirati pojedine skupine staroegipatskih predmeta kako bi se olakšala njihova podjela i eventualna buduća prezentacija, predmeti su podijeljeni u sedam osnovnih skupina koje su svrstane prema njihovoj upotrebi, odnosno funkciji: (I) skulptura, (II) vjerska i pogrebna oprema, (III) predmeti svakodnevne uporabe (bez predmeta od stakla), (IV) kalupi, (V) natpisni predmeti i spomenici, (VI) novac i (VII) predmeti od stakla i staklene paste.

U poglavlju se navode i jezični problemi u obradi staroegipatskih izvora. Tomorad napominje kako u Hrvatskoj vrlo malen broj stručnjaka i znanstvenika može čitati staroegipatsko pismo što znatno otežava tumačenje te znanstvenu i stručnu obradu nešto više od 4000 staroegipatskih predmeta koji se čuvaju u domaćim muzejskim zbirkama. Metodologija koja je pritom potrebna jest sljedeća: (I) identificirati pismo kojim je spomenik ispisan, (II) vidjeti s koje strane počinje pojedini tekst te u koliko je redaka i stupaca ispisan, (III) pročitati hijeroglifske znakove, (IV) svaku riječ transliterirati, (V) prevesti cijeli tekst na hrvatski ili neki drugi jezik.

U poglavlju Tomorad navodi i suvremene modele obrade i prezentacije staroegipatskih predmeta uz pomoć digitalnih medija: (I) baza podataka, (II) web stranice, (III) CD/DVD ROM izdanja i (IV) info-kiosci. Klasični modeli obrade i prezentacije podrazumijevaju stalne i povremene izložbe, vodiče, kataloge, replike artefakta...

Posljednje, šesto poglavlje knjige (str. 121–135) tiče se suvremene egip-tomanije i zapravo predstavlja jedan efektan završetak ovako kompleksne

knjige. Čitatelje koje nije privukla kompleksnost obrade, analize i prezentacije staroegipatske građe, sasvim sigurno će privući suvremena percepcija drevnog Egipta u arhitekturi, stilskom namještaju, filmskoj umjetnosti, glazbi i književnosti, muzejskim izložbama i turizmu, te kompjuterskim igrama. Kako vjerujem da suvremena egiptomanija broji mnogo obožavatelja, ostavit ću u neizvjesnosti svakog čitatelja da sam provjeri o kojim se primjerima radi.

Knjigu Mladena Tomorada preporučio bih svakom budućem egiptologu i muzejskom djelatniku jer, prije svega, sadrži brojne praktične savjete i to u lako čitljivom i sažetom obliku. Knjiga nam na najbolji mogući način dočarava zanimanje za Egipat u hrvatskoj historiografiji, ali i činjenicu da povijest Egipta nije samo puko nabranje dinastija i faraona. Ovom knjigom otvara se i jedna nova tematika u hrvatskoj historiografiji – kultura putovanja hrvatskog i svjetskog građanstva te društvene elite na područje Egipta tijekom XIX. i prve polovice XX. st., o čemu je profesor Mladen Tomorad držao i kolegij na Hrvatskim studijima na diplomskoj razini. O toj tematici vjerujem da će biti još mnogo spomena u hrvatskoj historiografiji u narednim godinama. Bogatstvo spomenute literature i referenci u knjizi upućuje na odlično poznavanje sadržaja od strane autora. O tematici Egipta u Hrvatskoj se jako malo pisalo, a ova knjiga može biti samo temelj našim budućim egiptolozima za njen razvoj i popularizaciju.

Lucian Borić

**Antun Stražičić, *Dubrovački koluri:*
Uspon i pad srbokatolika, ur. Stjepan Ćosić,
Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku,
Dubrovnik, 2018., 223. str.**

Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku 2018. je otisnuo knjigu *Dubrovački koluri: Uspon i pad srbokatolika* kao svoj doprinos festi svetog Vlaha. Knjiga iznosi memoarske zapise dubrovačkog novinara i publicista Antuna Stražičića (1864-1921), a zapise je u cjelinu sakupio te historiografski kontekstualizirao urednik knjige Stjepan Ćosić. Same memoare Stjepan Ćosić nadopunio je i objašnjenjima te biografskim informacijama o brojnim osobama koje su bile Stražičićevi suvremenici, a da je to važan element za razumijevanje najavio je u *Zahvali* (str. 31). Riječ je o knjizi koja donosi prikaz dijela životne svakodnevice Antuna Stražičića, kroz njegove izvorne riječi, za period kada je pripadao pokretu srbokatolika (od kraja 1970-ih pa do kraja stoljeća). Osim toga, ona donosi uvid u političko i društveno ozračje navedenog perioda u Dubrovniku promatrano kroz djelovanje srbokatoličke zajednice i njenog Društva omladine.

Knjiga se sastoji od uvodne studije urednika Stjepana Ćosića *Antun Stražičić i Dubrovački Srbi katolici* (str. 5-30), spomenute *Zahvale*, memoarskih zapisa *Dubrovački koluri* s podnaslovom *Uspon i pad srbokatolika* (str. 37-192), *Dvije izjave Antuna Stražičića iz kolovoza 1893* (str. 193-213) te *Kazala imena* (str. 215-221).

Stjepan Ćosić je uvodnu studiju, ujedno prvi dio knjige, sastavio kao objašnjenje tri segmenta nužna za razumijevanje Stražičićevih zapisa. Najprije je objasnio podrijetlo i tematiku zapisa. Kao urednik splitskog lista *Naše jedinstvo* Stražičić je 1909. izdavao svoje uspomene kao podlistak u 36 nastavaka pod naslovom *Gabinet meštra Mišare*. Nadalje je iznio kontekst djelovanja, razmišljanja i identitetskih predodžbi Srba na čitavom slavenskom području iz kojih se kao posebna skupina, odvajajući se politički od pravoslavlja, formirao pokret srbokatolika. Uspon i pad pokreta na dubrovačkoj političkoj sceni prikazao je posebno naglasivši djelovanje njihove “žile kucavice” Dubrovačke omladine. Biografskim prikazom Antuna Stražičića i njegovih političkih opredjeljenja koja su mu formirala životni put pun uspona i padova Stjepan Ćosić je u potpunosti kontekstualizirao memoarske zapise.

Drugi dio knjige donosi 36 memoarskih zapisa te njihove dodatke, svojevrsni prolog i epilog podlistka. Urednik knjige obuhvatio ih je pod novim nazivom - *Dubrovački koluri, Uspon i pad srbokatolika*, a ostavio ih je u izvornom dubrovačkom jeziku i pismu kojeg je Stražičić koristio. Stražičić

memoarima oživljava svoje uspomene od ulaska u Dubrovačku omladinu pa do raskola s tom politikom te tako vraća izgubljeni duh radnje postolara Mišare u kojoj se omladina skupljala. Živopisno iznosi sve dogodovštine koje je proživio s tom družinom. Ti događaji gradili su njegov karakter i pridonosili uspjesima srbokatolika u Dubrovniku. Svaki memoar priča je o određenom javnom istupu ili osobi koja je bila u središtu tog zbivanja. Priče su pokazatelj kako je Dubrovačka omladina kažnjavala protivnike njihovih uvjerenja koja su bila zasnovana na protuhrvatskoj i protuaustrijskoj politici. Načelo za svaku opoziciju bilo je ismijati ili smjestiti krivnju za nešto. Prepričavajući takve događaje Stražičić oživljava brojne zaboravljene Dubrovčane, upoznaje čitatelje s vlastelom, seljacima, pučanima, svećenicima, političarima, umjetnicima, svakodnevicom dubrovačkih ulica i kafeterija. Prisjećajući se razgovora iz Mišarine radnje, gdje su sva djelovanja omladine imala svoj početak i kraj, otkriva obrise koji su činili temelj srbokatoličke politike. Sveukupno gledajući priče su dale uvid koliko su ulična i zakulisna djelovanja bila velik dio tadašnje politike, a možda čak i ključan. Posljednjim svojim memoarom, gdje opisuje mučne trenutke raskida s Dubrovačkom omladinom, on upućuje na slabosti tog pokreta i početke njegove erozije.

U trećem dijelu knjige urednik je prenio dvije Izjave Antuna Stražičića iz 1893. kojima on činjenično opovrgava klevete kojima je izložen od strane dotadašnjih istomišljenika i suradnika te tako predočava svoj raskol s Dubrovačkom omladinom. Obje izjave ocrtavaju njegovo razočaranje u ideale kojima je do sad bio privržen te prikazuju njegov osobni preokret u politici koja više nije samo prosrpska već opće slavenska. Bez imalo ustezanja Stražičić proziva sve one koje smatra krivima te kudi sve one radnje u kojima je i sam nekada sudjelovao, a sve zbog odlučnosti u obrani svoje trenutne časti. S obzirom na to da je čitava situacija bila povezna sa Stražičićevim djelovanjem van Dubrovnika Izjave daju niz informacija o političkim zbivanjima vezanim za Srbe diljem slavenskog područja.

Ne umanjujući vrijednost Stražičića čija je ličnost rasvijetljena ovom knjigom bitno je staviti naglasak na doprinos knjige novom kutu promatranja dubrovačke političke povijesti i njenih aktera s kraja 19. stoljeća. Ispreplitanjem informacija o lokalnoj i europskoj politici te priča iz povijesti svakodnevice većinom “malih” i običnih” ljudi Stražičić je prenio sliku o uličnoj politici i njenim tehnikama. Zbog navedenih razloga knjiga se može smatrati polazištem i poticajem za daljnja istraživanja te kritička promatranja odnosa i previranja nacionalnosti u Gradu.

Dolores Antunica

Zvonimir Freivogel, *Austrougarski bojni brodovi u Prvome svjetskom ratu*, Despot Infinitus, Zagreb, 2018., 243. str.

Nedavnim obilježavanjem stogodišnjice od početka i kraja Prvoga svjetskog rata objavljen je u Hrvatskoj velik broj knjiga koje se bave tematikom Prvog svjetskog rata, nerijetko s naglaskom na sudjelovanje Hrvata u tome velikom sukobu. Jedna od slabije obrađenih tema toga razdoblja jest pomorski rat koji se vodio i na Jadranskome moru. Unatoč tome, Zvonimir Freivogel objavio je niz knjiga koje se bave tematikom austro-ugarske mornarice i njezinog djelovanja tijekom Prvoga svjetskog rata.

Knjigu *Austrougarski bojni brodovi u Prvome svjetskom ratu* Freivogel je objavio 2018. godine. Ta je knjiga svojevrsno prošireno izdanje knjige iste tematike, *Austrougarski bojni brodovi I. svjetskog rata*, koja je objavljena 2003. godine. Dr. Zvonimir Freivogel rođen je 1955. g. u Zagrebu, gdje je poslije završene osnovne škole i Klasične gimnazije studirao na Stomatološkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i 1979. diplomirao. Iste godine dobio je radno mjesto u Njemačkoj, gdje još uvijek živi i radi, od 1981. u vlastitoj ordinaciji u Coburgu. Svoje slobodno vrijeme posvetio je proučavanju pomorske i mornaričke povijesti, posebice na Jadranu, a od 1991. objavio je niz knjiga i članaka s pomorskom tematikom. Autor je nekolicine knjiga koje se bave tematikom austro-ugarske mornarice, kao što su: *Veliki rat na Jadranu 1914.-1918.*, *Austrougarske krstarice u Prvome svjetskom ratu* i *Austrougarske podmornice*.

Knjiga *Austrougarski bojni brodovi u Prvome svjetskom ratu* podijeljena je na uvod, osam poglavlja, zaključak, tablice te popis literature. Autor u uvodu govori kako je austro-ugarsko brodogradništvo nakon Rusko-japanskog rata po veličini bilo na sedmom mjestu svjetske ljestvice. Nadalje, autor tvrdi kako su od austrijskog dobivanja izlaza na more, najveći utjecaj u mornarici imali mletački pomorci. Taj utjecaj nestaje nakon pobune talijanskih mornara u Veneciji 1848. godine kada zapovjedništvo i preustroj brodogradništva preuzima danski admiral Hans Dahlerup, za čijeg zapovjedništva se imena brodova mijenjaju iz talijanskih u njemačka. Ubrzo nakon toga počela je gradnja velike ratne luke u Puli, kako bi se izbjegla ovisnost o mletačkom arsenalu u Veneciji. Autor zatim kratko pojašnjava važnost prvih oklopnjača u austrijskoj mornarici te završava potpoglavljem u kojem daje kratak pregled prvih važnih bojnih brodova koji su građeni. Svako od sljedećih osam poglavlja posvećeno je jednoj klasi brodova i autor svako poglavlje dijeli na nekoliko potpoglavlja koja opisuju karakteristike brodova iz pojedine klase, a to su: općenito o klasi, izgled, pogon, oklopna zaštita, naoružanje, posada te služba i sudbine. U prvom poglavlju (*Oklopnjače Kronprinz Erzherzog*

Rudolf i Kronprinzessin Erzherzogin Stefanie) autor pojašnjava kako je austro-ugarska bojna flota krajem 19. st. bila zastarjela, pa je odlučeno da će se po uzoru na francuske barbetne brodove izgraditi novi, moderni brodovi. Rezultat toga su bile su dvije, tada moderne barbetne oklopnjače, *Kronprinz Erzherzog Rudolf* i *Kronprinzessin Erzherzogin Stefanie*, porinute u Puli i Trstu krajem 1880-ih godina. Međutim, gradnja je dugo trajala i brodovi su pri dovršenju već bili zastarjeli. Drugo poglavlje (*Obalne oklopnjače klase Monarch*) opisuje brodove klase *Monarch* (*SMS Monarch, Wien i Budapest*) koji su, kako autor tvrdi, bili prvi suvremeni bojni brodovi austrougarske ratne mornarice. Građeni su na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće i bili su najstariji austro-ugarski bojni brodovi koji su aktivno sudjelovali u Prvome svjetskom ratu, ali pretežito kao eskadra za obranu obale u Boki kotorskoj, a kasnije i na sjevernom Jadranu na bojišnici protiv Italije. U trećem poglavlju (*Bojni brodovi klase Habsburg*) govori se o klasi *Habsburg*, koja je naručena ubrzo nakon gradnje obalnih oklopnjača klase *Monarch*, i bila je veća klasa brodova sličnog tipa. Brodovi te klase (*Habsburg, Arpad i Babenberg*) bile su prve austro-ugarske oklopnjače otvorenog mora te su klasificirane kao linijski brodovi. U četvrtom poglavlju (*Bojni brodovi klase Erzherzog Karl*) Freivogel piše o novoj klasi brodova, koja je nastala kao rezultat austro-ugarskog praćenja brzog razvoja i izgradnje novih i većih linijskih brodova drugih mornarica u svijetu početkom 20. st. Projektiranje te nove klase imalo je za cilj i parirati novim talijanskim brodovima klase *Regina Margherita*. U sklopu nove klase izgrađena su tri bojna broda: *Erzherzog Karl, Erzherzog Friedrich* i *Erzherzog Ferdinand Max*.

U petom poglavlju (*Bojni brodovi klase Radetzky*) autor opisuje klasu bojnih brodova *Radetzky*. Početkom 20. st. novu prekretnicu u dizajniranju bojnih brodova donosi britanski bojni brod *HMS Dreadnought*. Bio je to prvi bojni brod s glavnom bitnicom jedinstvenog kalibra, prema kojem će se svi kasniji brodovi istog tipa početi nazivati *Dreadnoughtima*. U doba razvoja *Dreadnoughta* neke su manje mornarice, poput austro-ugarske, uz velike napore prešle sa standardnog tipa bojnog broda na bojne brodove s dvama kalibrima glavnog topništva. Svi su takvi brodovi, dovršeni poslije pojave *Dreadnoughta*, bili zastarjeli pri ulasku u službu. Toj su skupini pripadali i austro-ugarski *Pre-Dreadnoughti* klase *Radetzky*: *Erzherzog Franz Ferdinand, Radetzky* i *Zrinyi* (nazvan po Nikoli Šubiću Zrinskom), koji su doduše predstavljali veliki napredak u odnosu na prethodnike klase *Erzherzog*, ali su ipak bili slabiji od *Dreadnoughta*. Šesto poglavlje (*Bojni brodovi klase Tegetthoff*) govori o prvoj i posljednjoj austro-ugarskoj klasi *Dreadnoughta*. Bojni brodovi klase *Tegetthoff*, naoružani s 12 topova kalibra 305 mm u četirima kulama, ponovno nastaju kao odgovor na talijanski dizajn. U ovome slučaju to su bili talijanski *Dreadnoughti* klase *Dante Alighieri*. Izgrađena su četiri bojna broda klase *Tegetthoff*: *Viribus Unitis, Tegetthoff, Prinz Eugen* i *Szent Istvan*. Prva tri građena su u Trstu dok je

posljedni građen u Rijeci. U sedmom poglavlju (*Bojni brodovi tipa Pojačani Tegetthoff*) Freivogel piše o prijedlozima za izgradnju bojnih brodova koji bi bili veći i bolje naoružani od tadašnje klase *Tegetthoff*. Iako je gradnja četiriju novih *super-dreadnoughta* izglasana 28. svibnja 1914. g., obustavljena je nakon ubojstva Nadvojvode Franje Ferdinanda u Sarajevu. Početak rata u srpnju onemogućio je ponovno pokretanje izgradnje. Početkom 1915. g. razmišljalo se o gradnji samo jednog broda prema malo slabijem preinačenom projektu, ali je i taj plan propao ulaskom Italije u rat. U posljednjem, osmom poglavlju (*Posljednji projekti i studije*) autor govori o još nekim projektima izgradnje brodova koji su zbog ratnih okolnosti, nedostatka novca i materijala svi ostali na papiru. U zaključku Freivogel daje odgovor na često postavljeno pitanje: jesu li Austro-Ugarskoj kao jadranskoj državi uopće bili potrebni veći ratni brodovi, a posebice bojni brodovi? U svom objašnjenju naglašava kako je Austro-Ugarska, kao velesila toga doba, bila primorana sudjelovati u utrka u naoružanju (pa tako i u utrci gradnje bojnih brodova) te da njezini brodovi nisu korišteni samo za obranu jadranske obale, već su i plovili cijelim svijetom pokazivajući zastavu Austro-Ugarske monarhije. Na kraju zaključuje kako su se sredstva uložena u gradnju flote možda mogla preusmjeriti za modernizaciju kopnene vojske, ali da bi to jadransku obalu ostavilo ranjivom i otvorenom za protivničke napade i desante, što bi još brže dovelo do poraza Austro-Ugarske na svim bojišnicama.

Ova knjiga mekih korica i velikog formata pisana je vrlo pitko i jasno, te predstavlja lako štivo, ne samo za znanstvenike nego i sve ostale koje zanima tema austro-ugarskih bojnih brodova. Jedinu poteškoću običnom čitatelju može predstavljati obilje tehničkih podataka, ali to se očekuje u knjizi ovakve tematike. Knjiga obiluje fotografijama, crtežima i planovima brodova te se unutar knjige nalazi čak 286 fotografija. Osim obilja fotografija, na kraju knjige nalazi se i 10 tablica koje donose razne podatke, od tehničkih specifikacija brodova svih klasa, činova, do hrvatskih i talijanskih naziva mjesta i otoka koji su korišteni u austro-ugarskoj mornarici. Važnost ove knjige je u tome što predstavlja jednu od detaljnijih knjiga te tematike na hrvatskom jeziku. Kao što je vidljivo iz popisa literature, knjige te i drugih sličnih tematika relativno su brojne na engleskom i njemačkom jeziku. Međutim, valja spomenuti kako je jedna druga knjiga slične tematike na hrvatskom jeziku, naziva *Ratna mornarica Austro-Ugarske monarhije: Brodovi u K. u. K. Kriegsmarine s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće do kraja Prvog svjetskog rata*, autora Daria Petkovića već objavljena 2004. godine.

Karlo Foder

Jože Pirjevec, *Tito i drugovi*, prev. Nina Sokol, Mozaik knjiga, Zagreb, 2012., 712 str.

Knjiga *Tito i drugovi* predstavlja znanstveno utemeljenu i na prvorazredne izvore (svjedočanstva bliskih suradnika, međunarodnu i domaću arhivsku građu, opsežnu sekundarnu literaturu) oslonjenu biografiju Josipa Broza Tita. Knjiga je u hrvatskom prijevodu izašla 2012. godine u izdanju Mozaik knjige, a u njoj autor Jože Pirjevec prikazuje integralni životni put Josipa Broza od njegovih početaka kao siromašnoga zagorskog djeteta, preko nevremena Prvoga svjetskog rata koje ga je odvelo izravno u središte revolucionarnih zbivanja ondašnje carske Rusije, u kojoj postaje predani revolucionar indoktriniran marksističkom ideologijom kojoj ostaje vjeran do svoje smrti. Burna razdoblja njegove biografije tu su tek započela jer će Tito preuzeti ulogu vrhovnog zapovjednika partizanskih snaga na tlu ratom raskomadane Jugoslavije, a potom 35 godina kormilariti novom socijalističkom Jugoslavijom nemirnim vodama kroz sraz sa Staljinom kao *hazjajinom*, vrhovnim učiteljem i gospodarom socijalističkoga bloka u hladnoratovskoj podjeli svijeta, osnivanje Pokreta nesvrstanih i pronalaženje puta između dvaju suprotstavljenih blokova u pokušaju oblikovanja vanjskopolitičkoga položaja koji FNRJ/SFRJ ni po svom gospodarskom ni po svom vojnom potencijalu jednostavno nije mogla imati. Bitno je napomenuti kako autor nije uspio samo uspješno oslikati portret jednoga od najvažnijih svjetskih državnika Hladnoga rata nego i političke elite koja mu je stajala uz bok (Milovan Đilas, Aleksandar Ranković i Edvard Kardelj).

Autor Jože Pirjevec rođen je 1940. godine u Trstu kao sin slovenskih političkih emigranata iz Sežane. Završio je studij na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Trstu. Diplomirani je povjesničar, pohađao je i Diplomatsku akademiju u Beču, a potom 1978. godine doktorirao na Sveučilištu u Ljubljani. Od 1971. godine predaje povijest slavenskih naroda u Pisi, Trstu i Padovi. Dugogodišnji je član Slovenske akademije znanosti i umjetnosti, a dobitnik je i naslova veleposlanika znanosti kojeg mu je 2007. godine dodijelila komisija Zoisove zaklade.

Ova je knjiga prebogata detaljima, a da bi se iz nje izdvojili svi historiografski značajni momenti koje je autor tako precizno secirao i publicistički pitko prikazao, no u Titovu životu nezaobilazno je spomenuti formativno razdoblje njegove mladosti i srednjih godina. Ono je nastupilo njegovim ulaskom 1910. godine u Savez socijalističke omladine, čime je odmah postao i članom Socijaldemokratske stranke. Razdoblje i ratne nedaće Prvoga svjetskoga rata samo će ga uvjeriti u nužnost mijenjanja društvene stvarnosti koju je, prema njemu, oblikovalo imperijalističko i kapitalističko mišljenje. Spas je naizgled pronašao u novoj religiji onoga vremena, naime

ideologiji marksizma-lenjinizma koju je imao prilike osobno promatrati tijekom svog boravka u Rusiji prilikom uspostave začetaka onoga što će kasnije postati Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika 1922. godine. Njegova je partijska djelatnost povratkom 1920. godine sa svojom ženom Pelagijom Denisovom Belousovom i sinom Žarkom u novoformirano Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca samo nastavljena prema uputama Komunističke Internacionalne osnovane u Moskvi 1919. godine. Mijenjajući mnogobrojne pseudonime i lažna imena, živeći u ilegalnim uvjetima uslijed proglašavanja Obznane 1920. godine i gašenja aktivnosti Komunističke partije Jugoslavije, Josip Broz odlučuje se za kodno ime Tito, iako u službenoj prepisci s vrhom Kominterne, na čijem je čelu Georgi Dimitrov, zapravo češće koristi ime Valter.

Takav konspirativni način života kulminirao je 1928. godine u poznatom Bombaškom procesu kada Tito stječe aureolu revolucionarnoga mučenika te završava na dugogodišnjoj robiji. Tijekom toga perioda njegovog „školovanja“, budući da je u zatvoru u Srijemskoj Mitrovici i Lepoglavi došao u kontakt s teorijski puno potkovanijim Moše Pijadom, stječe i ozbiljniju teorijsku obuku u marksizmu-lenjinizmu, no Tito nikada nije bio čovjek teorije, nego istaknutoga smisla za praksu. Njegova prirođena beskrupuloznost, odbacivanje dotadašnjega vladajućeg kršćanskog morala i iznimno spretna lukavost omogućit će mu preživljavanje trostrukog posjeta Moskvi kada su mnogi jugoslavenski komunisti izgubili živote u Staljinovim čistkama krajem tridesetih godina 20. st. Edvard Kardelj bio je uz Tita rijedak svjedok tih moskovskih tragičnih zbivanja i okruženja ispunjenog paranojom, strahom, dojavljivanjima NKVD-u i prokazivanjima najbližih suradnika i prijatelja. Titova politička bešćutnost nije odvojiva od njegovog privatnog života ispunjenoga hedonizmom nedostojnog profesionalnog revolucionara i razbludnosti karakteristične već za njegovu najraniju mladost. Tijekom kasnoga perioda života to će osobito izaći na vidjelo u desetinama vila izgrađenih samo za njega i neograničenoj rastrošnosti njegove partijske kamarile i njihovih žena. Njegova beskrupuloznost, ali i poznavanje mjere do koje granice smije ići pišući karakteristike svojih suradnika sovjetskim tajnim službama omogućila mu je preživljavanje toga teškoga perioda i ujedno ga nagradila titulom, u prvu ruku doduše privremenom, generalnog sekretara KPJ 1939. godine nakon smaknuća Milana Gorkića (pravim imenom Josip Čižinski).

Organizirana snaga KPJ koja je radila u ilegalnim uvjetima, ali i mnogobrojno članstvo Saveza komunističke omladine Jugoslavije omogućit će, nakon početnih neprilika, postojano preuzimanje vodeće uloge u antifašističkoj borbi nakon političkog, vojnog i duhovnog raspada Jugoslavije u Travanjskom ratu 1941. godine i polagano premještanje četničkog pokreta Draže Mihailovića na političku marginu, sve dok ga se i kraljevska izbjeglička vlada u Londonu pod Churchillovim pritiskom nije odrekla 1944.

godine i priznala, tada već maršala, Josipa Broza kao vrhovnog zapovjednika antifašističkih snaga u Jugoslaviji. On je svoju vojnu ulogu obavljao dobro, ali daleko od toga da je bio vojskovođa prvoga reda. Činio je mnoštvo pogrešaka koje su rezultirale gubitkom mnogih ljudskih života (prilikom pada tzv. Užičke republike, rušenja mosta prilikom bitke na Neretvi ili tijekom uspostavljanja srijemskoga fronta 1944. godine nakon partizansko-crvenoarmijskog osvajanja Beograda). Churchilllove nade pokazale su se uzaludnima jer nije bilo boljeg Staljinova učenika od Tita, o čemu najbolje svjedoče masovne i proračunate egzekucije svih njegovih političkih i ideoloških protivnika tijekom rata i poraća. Uvođenje staljinističke diktature po uzoru na SSSR, ustrojavanje Jugoslavenske armije po uzoru na Crvenu armiju i njegovanje Titova kulta ličnosti po uzoru na Staljinov malo je koga moglo uvjeriti kako će se za samo koju godinu, naime već 1948., dogoditi nešto dotada nečuveno u socijalističkom lageru zemalja. Mit izgrađen o glasovitom „ne” koje je Tito tobože izrekao Staljinu, autor sasvim ispravno shvaća upravo obrnuto. Staljin, koji nije mogao trpjeti bilo koga iole neovisnoga i ravnoga sebi, a pogotovo ne nekoga tako dogmatski antizapadno orijentiranoga poput Tita kada je SSSR-u i Staljinu trebalo vrijeme za oporavak od prošloga rata i za pripremanje idućega s kapitalističkim silama Zapada, odlučio se riješiti Tita. To je rezultiralo nikada do kraja riješenim sporom između Jugoslavije i Sovjetskoga Saveza, iako autor u knjizi iscrpno opisuje periode približavanja i ponovnog udaljavanja njihovih pozicija od Staljinove smrti pa sve do Titove.

Upravo je dotada nezamisliv raskol između Jugoslavije i SSSR-a izručio Tita u zagrljaj Sjedinjenih Američkih Država koji takvu priliku nanošenja udarca socijalističkom bloku jednostavno nisu mogle propustiti. Zapad je Titu pomagao dajući mu ogromne količine vojnog materijala, pružajući mu diplomatsku pomoć (izabiranje FNRJ kao nestalne članice Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 1949. godine), ali ponajviše u ekonomskom smislu dajući mu milijarde dolara u svrhu Titova „plutanja na površini”. Nagli gospodarski rast ponajviše je uvjetovan upravo time, iako se u današnje vrijeme obično nekritički tumači brzi rast industrijalizacije u Jugoslaviji i životnoga standarda, pripisujući to prije svega komunističkoj vladavini, a ne istinskim uzrocima takvoga procesa, naime sveopćem razvitku europskoga i svjetskoga gospodarstva, američkoj financijskoj pomoći, niskoj početnoj stopi jugoslavenske industrijaliziranosti itd. Stiješnjenost između dvaju globalnih blokova nije značila bezizlaznu vanjskopolitičku situaciju, nego je omogućila stvaranje Pokreta nesvrstanih zemalja Trećega svijeta, koje su upravo izlazile iz kolonijalističkoga stanja prepune siromaštva, neuređenih država i nesređenosti njihovih unutarnjih sustava. Gospodarsko i političko zbližavanje Jugoslavije s tim i takvim državama (prije svega s Ujedinjenom Arapskom Republikom – Sirijom i Egiptom – te Indijom i Indonezijom) katapultiralo je Tita i Jugoslaviju u sam vrh svjetske politike.

Pitanje poštovanja ljudskih prava i osnova demokratičnosti na takvim se konferencijama nesvrstanih država nisu postavljala. Naime, u Pokretu su bile prisutne i mnoge afričke, latinoameričke i azijske diktature, što Tita nije nikada sprječavalo da postigne političku, gospodarsku, ali i vlastitu korist promicanja osobne taštine i častohleplja u diplomatskim kontaktima s njima.

Pokusom modernizacije jugoslavenskoga gospodarstva privrednom reformom 1965. godine pod vodstvom Edvarda Kardelja, obračun 1966. godine s velikosrpskom strujom unutar Saveza komunista Jugoslavije koju je predvodio Aleksandar Ranković i pokušajima daljnje političke liberalizacije društva započetom na VI. kongresu SKJ 1952. nisu se postigli glavni ciljevi: očuvanje gospodarskog razvoja, harmoniziranje međunacionalnih odnosa u heterogenoj državi i održavanje ugleda i vodstva SKJ. Udari na liberalizirajuće poticaje započeli su progonom Milovana Đilasa koji je osobito žestoko napadao partijsku nomenklaturu i novonastajuću „crvenu buržoaziju“, a nastavili su se uništenjem mladih snaga SKH pod vodstvom Savke Dabčević-Kučar i Mike Tripala na XXI. sjednici Predsjedništva SKJ 1971. godine u Karađorđevu i dugim periodom „hrvatske šutnje“, sjećom srpskih liberala predvođenih Markom Nikezićem i Latinkom Perović te uništenjem tehnokratske struje unutar Saveza komunista Slovenije pod vodstvom Stane Kavčiča. Vraćanje uvijek iznova metodama represije, stezanju društvenih sloboda i progonima svake moguće opozicije unutar jednopartijskog sustava, Tito i njegov režim dokazali su nemogućnost dugotrajnije promjene i uspješnost eksperimenta bilo kakvoga „socijalizma s ljudskim licem“. Ogromne gospodarske poteškoće pred kraj Titova života, raspad sistema samoupravljanja i delegatskoga sustava, birokratiziranje na nesagledivoj razini, međunacionalna trvenja i pokušaji srpskih unitarističko-centralističkih snaga (na čelu s Dobricom Ćosićem i većinom gotovo u potpunosti srpskoga časničkoga kadra JNA) pokazali su u konačnici duboku sadržajnu pogrešnost i krhkost Titove političke ideologije marksizma-lenjinizma, projekta stvaranja višenacionalne Jugoslavije kao antipoda hrvatskoj nacionalnoj državi, kao i njenoga umjetno podržavanoga „jugoslavenskog“ naroda kao antipoda hrvatskoj državotvornoj naciji.

Ivan Smiljanić

XVII. Dies historiae, *Školstvo i društvene prilike kroz povijest u Hrvatskoj*, 26. studenoga 2019.

Društvo studenata povijesti “Ivan Lučić-Lucius” i Udruga studenata za projektne aktivnosti Hrvatskih studija “Studia Croatica” organizirali su XVII. Dies historiae – znanstveno-stručni studentski simpozij na temu *Školstvo i društvene prilike kroz povijest u Hrvatskoj*. Simpozij je održan u utorak 26. studenoga 2019. od 11.00 do 15.20 sati u prostorijama Knjižnice Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Na simpoziju je sudjelovao niz uglednih hrvatskih znanstvenika koji su predstavili rezultate znanstvenih istraživanja o školstvu i odgojno-obrazovnim prilikama u Hrvatskoj od ranoga srednjega vijeka pa sve do suvremene povijesti. Školski sustav je tijekom čitave prošlosti bio usko vezan uz državni sustav te vjerske zajednice. Ta dva pokretača društva bili su ključni akteri nad cjelokupnim odgojem i obrazovanjem. Osim toga, tema je bila izrazito aktualna i relativna s današnjim društvenim zbivanjima i obrazovnim politikama, koje su tema gotovo svake hrvatske izvršne vlasti. Organizacijski odbor skupa čini su Vlatko Smiljanić, Matija Čeh, Filip Uzun, Ana Tušek, Korina Grbeša, Klara Bagarić, Filip Đurić, Ivan Marjanović, Toni Pejaković i Marija Barić Đurđević. Pokrovitelji skupa bili su Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatski školski muzej i Hrvatski institut za povijest.

Pozdravne riječi na početku skupa dali su prof. dr. sc. Mislav Kukoč u ime Uprave Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, doc. dr. sc. Vlatka Vukelić, predstojnica Odsjeka za povijest Hrvatskih studija te doc. dr. sc. Katarina Dadić, predstojnica Odsjeka za odgojno-obrazovne znanosti Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Potom, uslijedile su riječi i zahvale predsjednika Udruge „Studia Croatica” Matije Čeha i predsjednika Društva studenata povijesti „Ivan Lučić – Lucius” Vlatka Smiljanića. Program simpozija je moderirala Dolores Antunica, studentica 3. godine preddiplomskoga studija povijesti i komunikologije Hrvatskih studija.

Prvo izlaganje održao je prof. dr. sc. Marko Pranjić s Odsjeka za odgojno-obrazovne znanosti Hrvatskih studija na temu *Škola kao odgojna ustanova i nastavnik kao odgajatelj*. Govorio je o pravnim uporištima škole i nastavnika te pedagoškim kompetencijama u Hrvatskoj. Posebno se dotaknuo teme odgoja u današnjim školama od kojega nastavnici uglavnom zaziru, što Pranjić smatra protuzakonitim. Nadalje, smatra da povod tome može biti da odgoj neopravdano smatraju isključivo stvarju obitelji, svjetonazora, vjere i nedostatnih pedagoških kompetencija.

Drugo izlaganje održala je doc. dr. sc. Ana Biočić s Katoličko-bogoslovnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na temu *350 godina Sveučilišta u Zagrebu. Doprinos studija teologije razvoju visokoškolskog obrazovanja u Zagrebu*.

Zanimljivom prezentacijom Biočić je predstavila povijesni pregled značaja Katoličke Crkve na razvoj odgoja i obrazovanja. Posebno je tumačila zagrebačku isusovačku gimnaziju i genezu današnjega modernoga Sveučilišta u Zagrebu, a navlastito studij teologije.

Treće izlaganje održao je prof. emer. dr. sc. Mijo Korade, vanjski suradnik Odsjeka za povijest Hrvatskih studija, a govorio je o *Michaelu Lauretanu, reformatoru odgojnoga zavoda Germanicum u Rimu*. Korade je detaljno predstavio lik i djelo ovoga nepoznatoga Hrvata i isusovca u visokim odgojno-obrazovnim krugovima tadašnje ranomoderne Europe. Istaknuo je temelj njegovih reformi za čitavi visokoškolski sustav XVII. stoljeća.

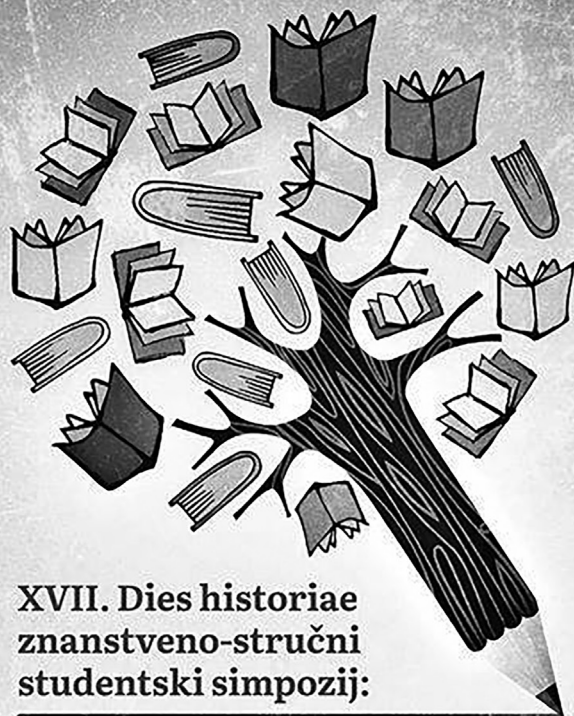
Dr. sc. Matija Mato Škerbić s Odsjeka za filozofiju Hrvatskih studija održao je četvrto izlaganje naslova *Studij filozofije u kapucinskom samostanu u Varaždinu između 1705. i 1783.* Temu je predstavio kao *case study* poznatih visokoškolskih studija filozofije u kontinentalnoj Hrvatskoj tijekom XVIII. stoljeća. Škerbić je predstavio tijek studija, ključne lektore, a posebno je interpretirao i analizirao zanimljivi ustroj studija u duhu franjevačkih odgojno-obrazovnih postulata.

Na temu *Politike discipliniranja i biopolitike unutar hrvatskoga školskoga sustava u drugoj polovini 19. stoljeća* govorio je dr. sc. Dinko Župan, viši znanstveni suradnik Hrvatskoga instituta za povijest, Podružnice za povijest Slavonije, Baranje i Srijema i povjesničar školstva. U izlaganju se posebno dotaknuo interesa školskih vlasti prema kulturi tijela kroz elemente biopolitike i politike discipliniranja tijekom XIX. stoljeća diljem Austro-Ugarske Monarhije. Prikazao je arhivske izvore koji dokazuju brigu za tjelesnu kulturu učenika tijekom druge polovice XIX. stoljeća te posebno značajnu zdravstvenu kulturu i osnovne higijene.

Dr. sc. Vlasta Švoger, znanstvena savjetnica Hrvatskoga instituta za povijest predstavila je *Mijata Stojanovića – od „magareće klupe” do istaknutog pedagoga i pučkog pisca 19. stoljeća*. Opširno je govorila o njegovu životopisu i značaju za povijest pedagogije u Hrvata. U izlaganju je zaključila da je Stojanović svojim javnim djelovanjem pridonio transferu znanja i ideja iz drugih europskih zemalja i njihovoj recepciji u Hrvatskoj na političkom i pedagoškom polju.

Poslije svih izlaganja uslijedila je zanimljiva rasprava velikoga broja studenata koji su došli slušati izlagače, ali i profesora s Hrvatskih studija koji su također imali zanimljiva pitanja. Najkasnije tijekom 2021. godine očekuje se zbornik radova sa ovoga skupa koji će temeljitije prikazati sva izlaganja sa znanstvenom i stručnom potkrjepom koji će urediti studenti Društva studenata povijesti „Ivan Lučić – Lucius” u već dobro poznatoj ediciji zbornika *Dies historiae*.

Vlatko Smiljanić

**XVII. Dies historiae
znanstveno-stručni
studentski simpozij:**

Školstvo i društvene prilike kroz povijest u Hrvatskoj

IZLAGAČI

prof. dr. sc. Marko Pranjić
doc. dr. sc. Ana Biočić
prof. emer. dr. sc. Mijo Korade
dr. sc. Matija Mato Škerbić
dr. sc. Dinko Župan
dr. sc. Vlasta Švoger

26. studenoga 2019.

Knjižnica Hrvatskih studija
11:00 - 16:00

Otvaranje simpozija. Fotografirala Dora Tomljanović

Organizacijski odbor skupa. Slijeva: Ana Tušek, Filip Uzun,
Marija Barić Đurđević, Matija Čeh, Vlatko Smiljanić, Filip Đurić,
Ivan Marjanović i moderatorica Dolores Antunica.
Fotografirala Dora Tomljanović.

Posjet studenata Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu Hrvatskom institutu za povijest, 21. listopad 2019. godine

U ponedjeljak, 21. listopada 2019. godine, u sklopu kolegija *Istraživačke radne grupe – Istraživanje i pisanje povijesti 20. stoljeća te Izabrane teme iz hrvatske povijesti 1929. – 1941.*, nositelja doc. dr. sc. Stipice Grgića, nastavnika Odsjeka za povijest Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, organizirana je posjeta Hrvatskom institutu za povijest. Cilj posjete bio je upoznati studente povijesti s djelovanjem i značajem Hrvatskoga instituta za povijest te sudjelovati u zajedničkom druženju i razmjeni iskustva o studiranju na Sveučilištu u Zagrebu s kolegama s *McDaniel Collegea* iz Budimpešte.

Studente i goste dočekaao je ravnatelj Hrvatskoga instituta za povijest dr. sc. Gordan Ravančić, zajedno s kolegama djelatnicima na Odjelu za suvremenu povijest, dr. sc. Mariom Jarebom i dr. sc. Hrvojem Čapom. Nakon pozdravnih riječi, dr. Ravančić predstavio je povijesni značaj i simboliku prostora u kojemu se susret održao – Zlatnoj dvorani na Hrvatskom institutu za povijest. Ravnatelj je kroz kritičku analizu umjetničkih slika pojasnio temelje hrvatske kulture koje one predstavljaju. Studenti su tijekom izlaganja dobili uvid u sintezu hrvatske povijesti od najranijih vremena doseljavanja, kompleksnosti u procesima pokršćavanja i kristijanizacije Hrvata, ženidbenih veza hrvatskih vladara s mađarskom krunom, međusobnoga monarhističkoga suživota u personalnoj uniji s Ugarskom i tako sve do suvremenijih povijesnih zbivanja na hrvatskom prostoru.

Tijekom izlaganja dr. Ravančić posebnu je pažnju posvetio povijesnom značaju Hrvatskoga instituta za povijest, prvenstveno njegovim raskošno uređenim dvoranama, a onda i djelatnosti i ostavštini hrvatskoga povijesničara umjetnosti i predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu (1891.–1895.) Isidora Kršnjavija. Studentima se tijekom posjete omogućilo razgledavanje tri najreprezentativnije dvorane Hrvatskoga povijesnoga instituta: Zlatne dvorane, Pompejske dvorane i Renesansne sobe. O svakoj dvorani bila je ispričana njezina povijest, značaj i umjetnička vrijednost koju ona danas sadrži. Nakon govora ravnatelja, studentima su se predstavila dvojica djelatnika na Odjelu za suvremenu povijest Hrvatskoga instituta za povijest, dr. sc. Mario Jareb i dr. sc. Hrvoje Čapo. Obojica su studente upoznali s projektima na kojima trenutačno sudjeluju, a koji se tiču suvremene hrvatske povijesti, odnosa s emigracijom, Prvoga i Drugoga svjetskoga rata te povijesti Nezavisne Države Hrvatske.

Po završetku službenoga dijela susreta, gostujući studenti s mađarskoga sveučilišta imali su priliku doznati više o iskustvima studiranja i življenja u

gradu Zagrebu, mogućnostima studentske mobilnosti, ali i popratnih sadržaja i aktivnosti koje grad Zagreb nudi svojoj mnogobrojnoj studentskoj populaciji. Cjelokupni dojam susreta bio je osvježavajući i pun perspektive za buduće povjesničare jer su, kako hrvatski, tako i mađarski studenti, zaključili da obje strane mogu mnogo toga naučiti jedni od drugih i da je razmjena iskustva i znanja danas itekako važna za bolje razumijevanje povijesti obje zemlje.

Bruno Bogović

RAZGOVORI

Prof. emer. dr. sc. Mijo Korade

Mijo Korade prilikom predavljanja dokumentarnoga filma
„Lička majka od utjehe” 9. listopada 2019. u sisačkomu Velikomu Kaptolu.

Foto IKA Sisak.

Mijo Korade (rođen 11. rujna 1947. godine u Delkovcu, u Hrvatskom zagorju) je povjesničar i prvi nastavnik na Odsjeku za povijest Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu kojega je Senat Sveučilišta u Zagrebu 9. srpnja 2019. godine jednoglasno izabrao u počasno znanstveno – nastavno zvanje *professora emeritusa*. Glavno područje njegova znanstvenoga interesa i istraživanja obuhvaća teme iz hrvatske crkvene povijesti ranoga novovjekovlja te kulturne i znanstvene povijesti. Nakon završene gimnazijske naobrazbe studirao je na Filozofsko – teološkom institutu Družbe Isusove u Zagrebu gdje je diplomirao filozofiju (1971.) i teologiju (1975.). Usavršavao se u Italiji, na znamenitom Facoltà di storia ecclesiastica Papinskoga Sveučilišta Gregoriana u Rimu gdje je 1980. godine magistrirao, a 1988. godine doktorirao na temu *La 'Mission e illirico-dalmata' dei gesuiti (1852 - 1900) – Svolgimento, metodo e risultati*. Predavačku karijeru započeo je predajući povijest u gimnaziji Nadbiskupskoga dječakoga sjemeništa u Zagrebu (1980. - 1982.) te crkvenu povijest na Filozofsko-teološkom institutu Družbe Isusove u Zagrebu (1980. - 1981.; 1988. - 1991.). Radio je na Istituto storico della Compagnia di Gesù u Rimu (1981. - 1984.). Djelovao je kao glavni urednik i član redakcije brojnih časopisa, zbornika i monografija sa temama iz

nacionalne povijesti. Suosnivač je i prvi pročelnik Hrvatskog povijesnog instituta u Beču (1990. – 1991). Na Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu bio je zaposlen od 1996. godine kao voditelj nekoliko projekata: „Hrvatska latinistička historiografija“, od 2002. godine „Historiografija hrvatskoga redovništva u XVII. i XVIII. stoljeću“ te od 2005. godine „Civilna Hrvatska ranoga novovjekovlja – politički, društveni i kulturni aspekti“.

Bogatu i plodonosnu predavačku karijeru na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu započeo je 1997. godine kao profesor suradnik na kolegijima o povijesti kršćanstva u Hrvata, redovništva, školstva te znamenitim hrvatskim putopiscima i misionarima. Od 2007. do 2017. godine bio je stalno zaposlen kao redoviti profesor i redoviti profesor u trajnome zvanju na Odsjeku za povijest Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Od 2005. godine počeo je predavati i na poslijediplomskom studiju povijesti. Bio je voditelj preddiplomskoga, diplomskoga i poslijediplomskoga doktorskoga studija povijesti na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu od 2008. do 2013. i 2017. godine

Svojim vrijednim i temeljitim znanstveno – istraživačkim radom *professor emeritus* Mijo Korade obogatio je hrvatsku historiografiju i predočio akademskoj zajednici, ali i široj javnosti slabo poznate hrvatske povijesne ličnosti i bogatu baštinu hrvatske kulturne, znanstvene i crkvene prošlosti.

U nastavku navodimo pregled izabranih djela i radova iz autorovog opusa:

- *Hrvatski isusovci i misionari*, Hrvatska pokrajina Družbe Isusove, Zagreb, 1991.
- *Hrvatske srednje škole u 17. i 18. stoljeću*, Nastavni vjesnik: časopis društva hrvatskih srednjoškolskih profesora
- *Pučke misije u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća*, Časopis za suvremenu povijest, vol. 32., br. 1., 2000.
- *Recepcija istraživača i filozofa u 17. i 18. stoljeću koji djeluju u drugim zemljama i kontinentima*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, XXIX, 1-2, 2003.
- *Značenje Kristijanovićevih duhovno – propovjedničkih djela*, Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin, br. 14-15, 2004.
- *Djela i sudbina Marka Antuna de Dominisa (1560.-1624.) – Uz 450. obljetnicu rođenja*, Gazophylacium : časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku, XV, 3-4., 2010.
- *Paragvajska pisma*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2015. (napisano u suautorstvu s prof. dr. sc. Mirjanom Polić Bobić)
- *Istraživači novih obzorja*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2015.
- *Tri hrvatska isusovca i razvoj botanike u 18. stoljeću*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, vol. 41., br. 1 (81), 2015.

- *Isusovci u Dubrovniku: Komentari Stephana Desiderija iz 1693.*, LEYKAM international, Zagreb, 2020. (napisano u suautorstvu s prof. dr. sc. Stjepanom Ćosićem)

Razgovor

Poštovani profesore Korade, čestitam Vam na imenovanju u počasno znanstveno - nastavno zvanje *professora emeritusa* koje Vam je Senat Sveučilišta u Zagrebu dodijelio 9. srpnja 2019. godine! Povjesničar ste s velikim brojem objavljenih knjiga i znanstvenih radova te plodnim višedesetljetnim istraživačkim iskustvom. Kako se osjećate sada kada ste dosegli najvišu titulu profesorskoga zvanja? Jeste li se uopće nadali da biste jednoga dana mogli postati *professor emeritus*?

Nisam se nadao. Niti sam o tome ikada previše razmišljao. Vjerujem da je to bio jedan prirodan slijed događaja u mojem životu. Taj životni put započeo je sa studijem, a kasnije bavljenjem područja koje čovjeka interesira i kojemu se posvećuje čitav život. Može se reći da je ova titula „kruna” jednoga uspješnoga i plodnoga života.

Recite nam kako je zapravo započeo Vaš put bavljenja poviješću? Je li povijest oduvijek bila nešto što Vas je interesiralo i čime ste se htjeli baviti?

Moj interes za poviješću seže još iz vremena osnovne škole. Bio sam dijete kada sam na tavanu rodne kuće naišao na stare knjige, a među njima bile su i povijesne. To su bila izdanja *društva Svetoga Jeronima*, ali i brojne druge knjige koje sam volio čitati i proučavati. U srednjoj školi povijest mi je predavao profesor koji je svojim pristupom prema povijesnim događanjima zaista znao oduševiti učenike i motivirati ih na samostalno istraživanje povijesnih tema. Nakon završetka studija u Hrvatskoj došao sam u Rim i odlučio da je prirodno nastaviti studij povijesti budući da sam se njome želio baviti.

Koji su bili Vaši ciljevi kada ste se krenuli baviti poviješću i što Vas je motiviralo?

Motivirali su me povijesni procesi i događaji, zapravo sam bio fasciniran njima. Moja znatiželja vodila me u istraživanja o događajima iz povijesnih razdoblja. Tražio sam odgovore na pitanja: Kakvi su bili ljudi? Čime su se oni bavili i što su ostavili tijekom svojih života u nasljeđe novim naraštajima? Te su me teme oduvijek zanimale i mislio sam da je vrijedno i isplativo njima se baviti.

Nakon završenoga studija na Filozofsko-teološkom institutu Družbe Isusove u Zagrebu svoju ste naobrazbu nastavili i na znamenitom Papinskom Sveučilištu Gregoriana u Rimu. Možete li nam ispričati

Vaša iskustva studiranja na *Gregoriani*? Kako ocjenjujete njihov pristup u poučavanju povijesti?

Na *Gregoriani* sam imao vrlo poznate i glasovite profesore, poput Giacomo Martina, koji nam je predavao noviju crkvenu povijest. On se bavio razdobljem povijesti devetnaestoga stoljeća i svojim je djelima bio poznat u svijetu. Također smo slušali i iznimno važna predavanja o dvadesetom stoljeću i odnosima između crkve i država. Naši profesori dolazili su iz različitih dijelova svijeta i uvijek su imali razumijevanja prema nama koji smo na početku tek natucali po talijanskom. Tijekom ispita najvažnije je bilo savladati materiju i pokazati znanje, a manje se pažnje pridonosilo tome što je moj talijanski bio malo nepravilan, „kvr-gav“. Nikada nam to nisu zamjerali, bili su svjesni da smo mi tek došli na studij u Italiju i moram reći da su zaista imali razumijevanja za nas.

Koji su Vam trenuci ostali u lijepom sjećanju iz studentskih dana?

Pošto već govorimo o tom rimskom razdoblju, onda moram kazati kako je to bilo jedno posebno razdoblje iz mojih studentskih dana budući da je Rim, s mnoštvom svojih spomenika i dubokom povijesnom baštinom, jedini grad gdje sam se ja stvarno osjećao kao kod kuće. Postao mi je toliko mio, kao da sam oduvijek u njemu stanovao. Sjećam se da se o kontinuitetu povijesnih događaja i bogate rimske baštine tada znalo govoriti: „*Rim na jednoj strani, a onda ostatak svijeta na drugoj strani*“. Rim mi je zbog toga ostao nevjerojatno drag i jako sam se lijepo osjećao tamo.

Za koje biste znanstvenike ili sveučilišne profesore mogli reći da su Vam bili uzor tijekom studiranja, a kasnije i rada?

Tijekom studija uzor mi je bio profesor Giacomo Martina koji je zaista bio jedan sjajan povjesničar, izvrstan predavač i pedagog. Bio mi je i mentor na doktoratu, tako da sam blisko surađivao sa njim. Pamtim ga kao fenomenalnoga profesora koji je izuzetno lako znao zainteresirati svoje studente na sustavni rad i istraživanje povijesnih tema. Svaki je profesor, na svoj način, radom, brojnim dijelima i susretljivošću bio poticaj i uzor studentima.

Koliko su se metode i pristupi ka naučavanju na fakultetima promijenile od vremena kada ste Vi studirali pa sve do danas?

Okolnosti su se u svakom slučaju promijenile. Kada sam studirao na *Gregoriani*, dakle na fakultetu crkvene povijesti, tada je to bio jedini fakultet crkvene povijesti u svijetu. Taj fakultet nije bio dio teologije ili povijesti nego je isključivo bio zasebni fakultet crkvene povijesti. Nismo se previše bazirali na nova znanstvena strujanja koje su tada bila aktualna po npr. Francuskoj. Može se reći da se još uvijek radilo po principu staronjemačke škole. Iz dvadesetoga stoljeća osobiti uzor

bili su nam veliki, tj. najpoznatiji crkveni povjesničari, kao što je bio Hubert Jedin, po kojima smo učili povijest i njih smo slijedili.

Teme koje se tiču novovjekovne povijesti katoličanstva, redovništva i školstva u Hrvata obuhvaćaju Vaše djelovanje kao znanstvenoga istraživača, ali i fakultetskoga predavača. Odakle interes za proučavanjem baš tih tema?

Najviše me zanimala kulturna crkvena povijest. Nikada se nisam bavio istraživanjem političke povijesti. Osim toga, politička povijest većinom se i svugdje učila pa tako i u Hrvatskoj. Kada sam samostalno počeo istraživati neke teme onda sam shvatio koliko malo mi znamo i koliko nismo upoznati s aspektima hrvatske crkvene kulturne povijesti i crkvene kulturne baštine. Nakon završetka studija u Rimu shvatio sam kako na području proučavanja isusovačke baštine u Hrvata postoji jako puno materijala kojima se čovjek može posvetiti.

Moj doktorski rad zapravo se i ticao povijesti isusovačkih misionara u 19. stoljeću, temeljem njihovih dnevnika, izvješća i arhivske građe koja je do tada bila potpuno nepoznata. Prije toga postojalo je tek nekoliko članaka koji su se mogli pročitati u vjerskim listovima iz razdoblja dvaju svjetskih ratova, ništa drugo se o tom fenomenu nije znalo. Stoga je on bio zanimljiv, ne samo zbog mogućnosti istraživanja pučkih misija tih putujućih misionara, nego i njihovih izuzetno vrijednih bilježaka i opisa krajeva.

Nakon doktorata i istraživanja pučkih misija, počeo sam se baviti hrvatskim misionarima i istraživačima u svijetu. Još kao studenta u Rimu zainteresirala me ta tema i njome sam se onda počeo baviti. Tijekom čitanja i proučavanja hispanoameričkih enciklopedija pronalazio sam neka naša imena o kojima se kod nas gotovo ništa nije znalo. I tako je sve počelo. Veći dio mojih radova zbog toga se i ticao istraživača jer sam u to vrijeme bio u Rimu, gdje je sva literatura iz Južne Amerike bila dostupna na jednome mjestu – u arhivu. To je svakako bio dodatni poticaj zašto sam uspio istražiti neke od tih potpuno nepoznatih hrvatskih istraživača.

Smatrate li da je povijest religije, crkve i znamenitih crkvenih pojedina danas dovoljno istražena tema na nacionalnoj i svjetskoj razini?

Te dvije razine trebalo bi razlikovati. Neki narodi su izuzetno dobro istražili svoju povijest. Za primjer možemo uzeti Rumunjsku koja je toliko bogata država po broju izdanih djela i posvećenosti njihovih istraživača, ne samo prema političkoj, već i kulturnoj i socijalnoj povijesti. U Hrvatskoj je na stvari jedna specifična situacija gdje su osim političke povijesti ostali aspekti desetljećima bili zapostavljeni.

Kako je došlo do osnivanja Hrvatskoga povijesnoga instituta u Beču? Koji su sve znanstvenici sudjelovali u pokretanju te institucije i koja je njezina temeljna uloga?

Uloga Hrvatskoga povijesnoga instituta u Beču bila je dvostruka. Prvo, da se omogući boravak i mogućnost studiranja naših studenata u Beču. Druga uloga bila je omogućiti istraživanje višestoljetnih veza Hrvatske i Austrije te da se na taj način iskoristi rad u bečkim arhivima, kako bi se istražio i taj aspekt hrvatske povijesti. Prvi dio toga plana je ostvaren i mogu reći da je godinama dobro funkcionirao. Naši studenti, iz različitih znanstvenih područja, tamo su boravili i u konačnici završili studije. Neki od njih kasnije su postali poznati u različitim područjima, od hrvatske umjetnosti, glazbe pa i povijesti.

Drugi uloga instituta bila je, na jedno kraće vrijeme, da on koristi u istraživačke svrhe. Nekoliko soba instituta bilo je dobro opremljeno i njih su, po dolasku u Beč, mogli koristiti znanstvenici iz različitih hrvatskih institucija za boravak tijekom njihovih istraživanja po arhivima. Ta su istraživanja polučila vrijedne rezultate.

Danas se manje-više i jedan i drugi aspekt instituta ugasio te mislim da on trenutno postoji samo na papiru.

Godine 1997. započeli ste sa svojom karijerom predavača na Hrvatskim studijima. Možete li opisati neke od značajnijih događaja vezanih uz početke djelovanja Hrvatskih studija kao visokoobrazovne ustanove (razvojne planove, uvođenje studiranja po bolonjskom procesu)?

Došao sam predavati povijest na Hrvatske studije u vrijeme uvođenja bolonjske reforme. Moram spomenuti kolegu s Hrvatskog instituta za povijest, Alexandra Buczynskog koji je praktički bio nositelj te reforme na Sveučilištu u Zagrebu. Može se reći da je bio najzaslužniji za uspješno prihvaćanje i provođenje toga procesa, odnosno bolonjske reforme na Sveučilištu u Zagrebu.

Tada su i programe postepeno počeli prilagođavati. Moram reći da su se u početku vidjeli pozitivni rezultati našega rada po novom sustavu. Međutim, ono što se vrlo brzo pokazalo promašenim bio je drugi dio bolonjske reforme, a on se ticao zapošljavanja mladih studenata sa završenim studijem. Upravo to nije funkcioniralo, a ne funkcionira niti danas. A zašto je tome tako? Zato što je po bolonjskoj reformi postojao plan da preddiplomski studij bude temelj za one koji ne žele nastaviti dalje sa studijem. Tu su država i kompanije trebale odigrati svoju ulogu i dati mogućnost zapošljavanja, no međutim to nije bilo prepoznato i provedeno. Tako je zapravo jedini cilj studenata, koji su završili preddiplomski studij, postao taj da nastave diplomski studij kako bi onda kasnije se mogli zaposliti i npr. negdje predavati. Hrvatski studiji također

su dugo godina imali problema po tom pitanju, zbog toga što škole nisu htjele zapošljavati studente.

Koje Vam je bilo najbolje profesorsko iskustvo? Što Vam je iz tih dana ostalo u najljepšem sjećanju?

Moje profesorsko iskustvo isključivo je vezano uz Hrvatske studije. U petnaestak godina stvorio se jedan pozitivan ambijent u samim odnosima između studenata i profesora, štoviše bio je na izvanrednoj razini. Sjećam se da su bivši studenti drugim kolegama pričali kako im je najljepše okružje bilo na Hrvatskim studijima i da se takav odnos između profesora i studenata rijetko gdje može naći. Stvoren je jedan spon-tani i izrazito pozitivan ljudski odnos među profesorima i studentima. Meni je upravo taj odnos sa studentima ostao u sjećanju kao najljepše iskustvo zato što smo mogli komunicirati na jednoj stvarno visokoj i humanoj razini.

Kakav ste odnos tijekom Vaše karijere imali sa drugim povjesničarima?

Tijekom karijere, dakle od samih početaka moga bavljenja i pisanja povijesti, više sam bio povezan i surađivao s povjesničarima književnosti te povjesničarima znanosti i kulture zato što je moj interes bio okrenut prema tim temama i područjima. S druge strane, nisam previše surađivao s povjesničarima koji su se bavili političkom povijesti budući da se njome nikada nisam niti bavio.

Nakon što su Vam 2015. godine u nakladništvu Matice hrvatske objavljene dvije knjige, ove godine objavljena je nova knjiga *Isusovci u Dubrovniku: Komentari Stephana Desiderija iz 1693.* koju ste napisali u suradnji s prof. dr. sc. Stjepanom Ćosićem. Odakle ideja i interes za pisanje o jednoj takvoj specifičnoj temi?

Moram priznati da je to bila jedna vrlo zanimljiva suradnja s kolegom Ćosićem. On je naime pronašao jedan rukopis, koji je sam po sebi bio premalen za knjigu, no mi smo svejedno u tome pronašli zajednički jezik. S moje strane to je bilo zbog poznavanja konteksta Isusovaca u Dubrovniku, a zašto je tomu bilo tako? Zato što sam bio priređivač drugoga sveska djela *Isusovci i hrvatski narod* Miroslava Vanina, gdje je također bila obrađena i povijest dubrovačkoga Kolegija. Već sam tada prošao kroz sve te izvore i sakupio puno bilježaka o ljudima te čitavoj povijesti Dubrovnika i dubrovačkoga Kolegija. Zato sam predložio da se taj pronađeni rukopis iz 17. stoljeća uklopi u kontekst ostalih poznatih profesora toga prostora u razdoblju od 16. do 19. stoljeća i da na taj način može nastati jedno prekrasno djelo. Tako je naposljetku i nastala ova knjiga.

Prati li suvremena hrvatska historiografija trendove stranih historiografija, barem što se tiče istraživanja vezanih uz područje ranonovovjekovlja?

Vjerujem da hrvatska historiografija prati te trendove, osobito među mlađom generacijom povjesničara. Danas je to jednostavnije pratiti, osobito zbog toga što su knjige lakše dostupne. Nekada se moralo ići kupovati svaku knjigu ili ih tražiti po svim knjižnicama. Trendovi su različiti, ali u svakom slučaju mogu reći da su sva ta aktualna zbivanja prisutna. Mlađe generacije povjesničara svoj rad uvelike obogaćuju iskustvom poznavanja i lakšeg stupanja u kontakt s kolegama povjesničarima i ostalim znanstvenicima iz Europe i svijeta.

Mislite li da povijesni svijet ostaje u „dobrim rukama” za neke buduće generacije povjesničara?

Htio bih o tome nešto više reći iz moga višedesetljetnoga iskustva. Naime, studirao sam povijest u vrijeme kada je ona bila u potpunosti zapostavljena. Kada sam došao u Italiju, tada su popularna studiji bila psihologija, pa čak i pedagogija. Naslušao sam se svakakvih komentara i mišljenja o studiranju povijesti. Što se današnje situacije tiče, jedino što mogu reći je to da su se popularni studiji malo promijenili. To više nije psihologija, već su popularnije prirodne znanosti (npr. genetika), mediji i komunikacije. Povijest je još uvijek zapostavljena, ne možda u tolikoj mjeri kao što je to bila prije nekoliko desetljeća, ali još uvijek jest.

Unatoč tome, historiografija strpljivo korača svojim putem i ja smatram da bi bez nje čovječanstvo bilo dosta uskraćeno. Time bi odrezalo svoje korijene postojanja, svoje začetke. Mislim da bi zapostavljanjem istraživanja povijesti i povijesnih činjenica nastale velike štete koje bi limitirale i naštetile izgledu budućnosti društva i cjelokupnog čovječanstva.

Koji biste savjet dali budućim kolegicama i kolegama koji će tek krenuti u svijet istraživanja povijesnih zbivanja?

Na prvom mjestu osvijestite sebi važnost znatiželje. Znatiželja vas navodi da pokušate otkriti pravu istinu o prošlim događajima i ljudima. Prije svega jako je važno ostati pribran. Osobne interese i simpatije uvijek se moraju ostaviti po strani. Mora se pokušati objektivno sagledati događaje iz prošlosti i biti svjestan da ti isti prošli događaji mogu, kao i u svakom vremenu, pa tako i današnjeg čovjeka, mnogo toga poučiti. Ne samo pozitivnim, već i negativnim iskustvima koja moraju koristiti čovjeku da on bude pametniji i da nešto nauči.

Bruno Bogović

Prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol

Mirjana Matijević Sokol prilikom dodjele nagrade za životno djelo „Ivan Lučić” 17. svibnja 2019. u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.
Fotografirao Daniel Kasap, HINA.

Prof. dr.sc. Mirjana Matijević-Sokol rođena je 1952. u Splitu. Diplomirala je arheologiju i latinski jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1976. god. U Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Zagrebu zaposlila se 1977. na mjestu asistenta za srednjovjekovnu građu. Magistrirala 1985., a doktorirala 1999. Od 1997. stalno zaposlena na Odsjeku za povijest Filozofskog fakultet u Zagrebu. U zvanje redovitog profesora izabrana 10. ožujka 2009. Istražuje život i djelatnost Tome Arhiđakona i te srednjovjekovnu diplomatičku i epigrafičku baštinu i općenito srednjovjekovni latinitet i rad na prevođenju najvažnijih povijesnih vrela. Uz sedamdesetak objavljenih znanstvenih i stručnih radova te tri knjige sudjelovala je s predavanjima na četrdesetak znanstvenih i znanstveno-stručnih skupova.

Dobar dan. Za početak čestitke na dobivenoj nagradi za životno djelo „Ivan Lučić“. Možete li nam malo više reći o samoj nagradi te što ona znači za Vas?

Nagradu za životno djelo *Ivan Lučić Lucius* dodijelile su mi 2019. godine dvije strukovne udruge. To su HNOPZ i Društvo za hrvatsku povjesnicu. Bilo je to u trenutku kada sam stajala na pragu mirovine i odlazila s Filozofskog fakulteta. Ova mi nagrada puno znači jer je dokaz da je znanstvenostručna zajednica hrvatskih povjesničara prepoznala

moj rad kroz više od četiri desetljeća. Težište koje dominira je rad na povijesnim izvorima koje sam istraživala i obrađivala te praktično stečena znanja prenosila studentima. Kako nagrada nosi ime oca hrvatske historiografije, Trogiranina Ivana Lučića Luciusa (1604-1679) koji je udario temelje kritičkog pristupa vrelima, osobito u kapitalnom djelu *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (Amsterdam, 1666.) i njihovoj interpretaciji ponosna sam što sam dobila nagradu koja nosi ime ovog slavnog znanstvenika. Iako mi je nagrada dodijeljena za životno djelo, mislim da imam još posla, da opus još nije cjelovit i završen. Baviti se humanističkim disciplinama kao što su povijest, povijest umjetnosti, arheologija, etnologija znači akumulirati znanja tijekom vremena i u doba zrelosti zaokružiti u publikacijama ono što smo sakupili. U tom smislu s jedne strane nagrada potvrđuje da sam bila na dobrom profesionalnom putu, a s druge strane potiče me da završim i ostavim na „papiru” spoznaje do kojih sam došla. Prema tome ona je poticaj neki novi „početak“.

Što biste iz svoje dugogodišnje znanstvene karijere izdvojili kao najveće postignuće?

Teško mi je izdvojiti koje je moje najveće pojedinačno postignuće. Mislim da je moj cjelokupni opus koji se sastoji od izdavanja povijesnih vrela, diplomatskih i narativnih, pa bavljenje epigrafičkim spomenicima jedinstveno djelo jer objedinjuje istraživanja kulturnopovijesnih i pravnih aspekata života u srednjem vijeku proučavanjem svih vrsta zapisa latinskim jezikom. Rezultat toga je niz znanstvenih rasprava koje se mogu u užem smislu svrstati u one diplomatskog karaktera, zatim one s područja epigrafije. Treća bi skupina bili radovi koji tematiziraju širi prostor latinske naobrazbe odnosno ono što srednjovjekovni izvori nazivaju *litterarum studia*. Rad na djelu *Historia Salonitana* podrazumijeva uključuje specijalističke discipline kao što je diplomatika, a i paleografija. Napisala sam jednu monografiju, te sudjelovala u novom hrvatskom izdanju istoga djela kao i onom s prijevodom na engleski jezik koje je ušlo u više od tisuću svjetskih knjižnica. Naime, Toma Arhiđakon je dio svjetske kulturne baštine. Isto tako ponosna sam na kritičko izdanje s velikom paleografsko-filološko-povijesnom analizom *Splitskog evangelijara*, jedne i jedinstvene knjige, najstarije u funkciji na hrvatskom prostoru. A smatram da su i moje studije proizašle iz ovako integriranog pristupa spomenicima pismenosti srednjega vijek rasvijetlili pojedinačne teme i temice kulturne povijesti. Ja sam osobno zadovoljna svojim prepoznavanjem i uvođenjem u hrvatsku historiografiju traktata o upravljanju gradom autora Ivana iz Viterba iz XIII. st. koji pojašnjava temelje dalmatinske komune odnosno njezin ustroj. Toma Arhiđakon je ovu doktrinu uveo u Split i prikazao je u *Salonitanskoj*

povijesti. Na ovaj je način skinuta stigma s Tome kao „Romana“. Toma je bio intelektualac ispred svoga vremena u skladu s onom *Nemo propheta acceptus est in patria sua*. Vidite, teško je odabrati jedno postignuće jer sve svoje radove i volim, to su moja „djeca“ gdje nema izbora.

***Historia Salonitana* Tome Arhidakona smatra se jednim od najznačajnijih djela za srednjovjekovnu hrvatsku povijest, a upravo ste Vi 2002. godine objavili monografiju o ovom piscu i njegovu djelu. Možete li nam stoga objasniti koja je važnost Tomina djela za hrvatsku povijest?**

Toma, splitski arhidakon (1200.-1268), obrazovani je svećenik i pravnik koji je svoje znanje stjecao na onodobnom prestižnom studiju sveučilišta u Bologni. U Splitu je obnašao javne, svjetovne i crkvene dužnosti. Bio je sasvim sigurno najobrazovanija osoba u svom gradu, a i šire. Osim što je svoju pravničku naobrazbu iskušao kao splitski javni notar, napisao je vrhunsko djelo koje je Ivan Lučić Lucius prvi i objavio i nazvao *Historia Salonitana*. To je historija, kronika njegove splitske komune prikazana kroz djelatnost splitskih nadbiskupa-metropolita. Napisana je vrhunskim latinskim jezikom srednjega vijeka, istančanog stila i strukture znakovite za žanr *gesta episcoporum*. Osim svojih literarnih vrijednosti, čime djelo prelazi okvire hrvatske srednjovjekovne baštine, sadrži u sebi niz povijesnih podataka za hrvatsku povijest. Dio je strukturiran na temelju diplomatskih zapisa. Dio je memoarskog značaja, a i fikcionalni doprinos autora odražava njezinu literarnu vrijednost. Svoju je historiografsku metodologiju Toma najavio riječima da je djelo oblikovano *partim scripta, partim relata, partim opinionem sequentes*. U *Salonitanskoj povijesti* tako prepoznajemo tragove danas nepoznatih diplomatskih dokumenata. Analitički pristup sadržaju uvažavajući prostor i vrijeme te žanr ovo je djelo povijesno vrelo, a osobito je kao takvo relevantno za razdoblje hrvatske povijesti XIII. st. S obzirom da je taj prikaz memoarskog karaktera treba ga takvog i promatrati i uzeti u obzir očekivani subjektivni pristup autora jer je želio opravdati i svoj neuspješni uspon u crkvenoj hijerarhiji na mjesto splitskog nadbiskupa koji mu je po svim značajkama pripadao.

Jedan od najznačajnijih spomenika hrvatske kulture je svakako Višeslavova krstionica. Između ostaloga proučavali ste krstionicu iz aspekta paleografije. Što nam ukratko možete reći o karakteristikama i važnosti same krstionice?

Krstionica s imenom kneza Višeslava važan je kulturnopovijesni spomenik sa stilskim, jezičnim, paleografskim značajkama ranoga srednjega vijeka. Podkraj XIX. st. pronađena je u dvorištu Muzeja Corer u Veneciji kao jedan odloženi, gotovo odbačeni spomenik. Zbog imena kneza Višeslava koje je slavenskog podrijetla, oblika i drugih značajki znanstvenici onoga vremena su je pripisali početku IX. st. Ivan

Kukuljević Sakcinski ju je prvi proučavao, a zatim i ugledni talijanski, austrijski i hrvatski povjesničari umjetnosti. Kao takvu su je prihvatili i hrvatski povjesničari i povjesničari umjetnosti (F. Šišić, Lj. Karaman) te je postala dio hrvatskog spomeničkog korpusa kao spomenik koji simbolizira pokršćavanje Hrvata sa Zapada. No, zbog nedoumica vezanih uz njezin curriculum ostavljala je prostora i za politizaciju. Ja sam se bavila njome s aspekta struke, ali sam morala izreći neke primjedbe na radove nekih kolega koji su je iz njima poznatog razloga reinterpretili i isključili iz hrvatskog korpusa. Iznijeli su nove stavove bez argumentacije, bolje rečeno s „argumentacijom” koju svaki iole pismeni čovjek zdrave logike ne može prihvatiti. Tu sam stala „na žulj” interesnoj grupi koja se onda oborila na mene. Instrumentalizirali su i svoje studente. No, ja ostajem kod svog mišljenja jer je ono utemeljeno na znanjima koja sam desetljećima stjecala. Odgovor na napad na mene koji je izvan akademskih običaja je spreman. I još uvijek ostaje pitanje bez odgovora: zašto se tako uporno odbacuje ono što nitko drugi ne prisvaja, i zašto im se „nudi“?!

Vaša uža specijalnost su pomoćne povijesne znanosti, objavili ste brojne izvore, između ostaloga i kritičko izdanje *Splitskog evangelijara*, a sudjelovali ste i u izradi *Codex diplomaticusa*. Kako vidite pomoćne povijesne znanosti u današnjem informacijskom dobu, odnosno kako nam nove tehnologije mogu pomoći u istraživanju?

Rad na ediciji *Codex diplomaticus* trasirao je moj profesionalni put. Diploma latinskog jezika otvorila mi je vrata za rad na ovoj prestižnoj Akademijinoj seriji koja je bila jedna od glavnih programskih zadaća pri osnivanju JAZU (danas HAZU). Rad s velikim stručnjacima kao što su Jakov Stipišić, Miljen Šamšalović, Miroslav Kurelac bio je od neprocjenjive važnosti za mene. Bila sam u početku njihov suradnik, a kasnije sam kao koordinator uz suradnju s više danas priznatih znanstvenika privela kraju XVIII. svezak (1990.). Time je završen od Smičiklasa zacrtan koncept. No, on je po istom principu nastavljen kroz rad na nadopunama (*Supplementa codicis diplomatici regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*). Izašla su do sada dva sveska, a upravo se radi u Zavodu za povijesne znanosti HAZU na trećem svesku. Alati koje pruža informacijsko doba kompatibilni su s pomoćnim povijesnim znanostima. Barem se tako čini u ovom trenutku.

Mogućnost upotrebe informatičkih pomagala višestruka je na području PPZ. U nastavi informatika omogućava vjernu prezentaciju dokumenata, a primjena raznih informatičkih opcija omogućava „dubinsko” istraživanje, pa i širu dostupnost istraživaču preko CD. U skladu s tim interes osobito mlađih istraživača prema primjeni informatičkih alata je sve

veći pa su u tijeku izrade magistarskih i doktorskih radova koji će nam predložiti nove mogućnosti informatičkih alata u PPZ, posebno egdotici. Ali nisam primijetila da su neke znanstvene discipline nestale u ovim okolnostima. Barem nije nestala njihova supstanca. Promijenio se *modus operandi*. Nekada je obavezno pomagalo u edicijama povijesne građe bio indeks pojmova i imena osoba i geografskih termina. On je to i danas, ali do njega dolazimo ne više „ručno” preko kartica nego vrlo jednostavno raznim digitalnim operacijama, jer informacijski alati su samo alati koji omogućavaju lakšu „obradu materijala”. Oni pružaju istraživaču lakši rad, a korisniku lakše pretraživanje i općenito snalaženje u ediciji kao i njezino tiskanje.

Digitalna oprema pruža lagodniji dolazak do gradiva koje se obrađuje u ugodnijim radnim prostorima. Nekada se moglo samo eventualno fotografirati, mikrofilmirati ili raditi na licu mjesta u neudobnim prostorima raznih ustanova gdje se gradivo čuva. Isto tako i samo priređivanje za tisak odnosno korekture i slično puno su lakše digitalnim alatima. No, svakako treba naglasiti da bez onih znanja koje posjeduje istraživač nema rezultata. Prema tome paleografija, latinski i drugi jezici, pa kronologija nisu zamjenjive nikakvim – bar zasada – operacijama. A što će biti u budućnosti – time se bave futurolozi, a ne povjesničari!

U hrvatskoj historiografiji u posljednje vrijeme dominiraju teme suvremene povijesti. Kako objašnjavate taj nedostatak interesa za stariju povijest?

Suvremena povijest, osobito teme iz Drugoga svjetskoga rata kao i one koje se odnose na Domovinski rat nisu samo povijest. Oni su i naša sadašnjost. Živi su sudionici tih zbivanja i mnoga su pitanja živa u svakodnevnici. To bi možda za interes za ova razdoblja bilo presudno. S druge strane u novije vrijeme otvoreni su arhivski fondovi koji su bili nedostupni pa su se otvorila i mnoga pitanja. Neke teme su bile *non gratae* od 1945-1990. I sada naprosto zahtijevaju istraživanje. No, nemalu ulogu igra i činjenica koje su vještine potrebne za istraživanje suvremenih tema. Baviti se starom poviješću, bilo antikom, srednjim vijekom pa razdobljima sve do XX. st podrazumijeva svladavanje niza vještina, jezika i pisama struke. Sporije se ide na profesionalnom putu, a „bodovi” tj. kvantiteta je važna za napredovanje. Ljudski je biti pomalo oportunist. Pa i ja koja se bavim starom srednjovjekovnom poviješću rado bih zavirila u dosada nedostupne dokumente da mi objasne neka razdoblja koja su dio mog života.

S obzirom da svjedočimo kako je moderna i suvremena povijest često ideološki opterećena, kako vi gledate na problem objektivnosti kod povjesničara i smatrate li da je ideologija prisutna i u temama starije povijesti?

U Hrvatskoj je teško izbjeći ideologiju i u interpretaciji starije povijesti. Osobito ranog srednjeg vijeka. U teorijama o doseljenju Hrvata ili teoriji o njihovoj autohtonosti, pa u teoriji o iranskom podrijetlu, “gotskoj” teoriji kriju se mnoge zamke koje se jesu i mogu politizirati. Tijekom vremena više je povjesničara zbog svojih opredjeljenja prema nekoj od teorija platilo životom kao M. Šufflay i K. Šegvić. Najranija hrvatska povijest nad sobom ima stigmu jer su to temelji hrvatske državnosti i identiteta. Postoje oni koji sve nekritički i senzacionalistički prihvaćaju i interpretiraju i oni koji slijedeći „nove“, „moderne” metode – jasno ideološke – sve relativiziraju i odbacuju. Jedan od nužnih postulata povjesničarskog „zanata” je prava mjera i racionalnost. Povijest jednog naroda i sav onaj teret kao baštinu koju nosi neminovno se mora istraživati i s aspekta nacionalnog interesa poticati. Često se onima koji na ovakav način doživljavaju povjesničarski posao lijepe razne etikete.

Kako biste Vi ocijenili stanje u Hrvatskoj historiografiji s obzirom na teme i projekte koji se tiču srednjovjekovne povijesti?

Proučavanje srednjovjekovne povijesti zahtijeva poznavanje specijalističkih vještina s jedne strane, a s druge strane javljaju se novi metodološki obrasci u interpretaciji prošlosti. Hrvatska historiografija od XIX. st. bila je naslonjena na njemačku i razvila je sustavni pristup objavljivanju povijesnih vrela. Tu je prednjačila HAZU od svoga prvog predsjednika Franje Račkoga pa dalje. Rački je na razini svoga vremena udario snažne temelje koje su slijedili hrvatski medievisti T. Smičiklas, F. Šišić, M. Šufflay, M. Barada, N. Klaić, T. Raukar. Mislim da možemo biti ponosni na ovu znanstvenu vertikalnu iza koje su ostale sinteze dostojne svoga vremena. U međuvremenu i arhivske ustanove su pokrenule svoje projekte izdavanja osobito notarskih knjiga, statuta, inventara. Na taj način su se otvorili novi putovi istraživanja različitih vidova komunalnog života. Tu su se istaknuli svojim doprinosima pravni povjesničari A. Cvitanić, L. Margetić, a na razini interpretacije T. Raukar. Današnje generacije kreću se između novih interpretativnih obrazaca i korištenja povijesnih vrela. Prema tome treba istraživati i objavljivati povijesna vrela, treba se baviti i Slavonijom i u već objavljenim izvorima nalaziti i pronalaziti poruke koje skrivaju. Svakako je nužna pri interpretaciji vrela interdisciplinarnost odnosno arheologija, povijest umjetnosti, filologija. Stasali su uz HAZU i arhive još neke ustanove koje se bave srednjovjekovnim temama.

Mislim da ste iz ovoga mog odgovora može razabrati da je potrebno njegovati discipline kao što su paleografije (latinska, glagoljska, njemačka, talijanska), diplomatika, jezici struke osobito latinski jer je bio službeni jezik hrvatskih ustanova sve do sredine XIX. st. Danas se na temelju dostupnih objavljenih vrela, ali i rada u arhivima realiziraju projekti koji

se bave svim vidovima komunalnog života, općenito grada i plemstva kao i Slavonije. Dakako i kulturna povijest je znatno zastupljena. Pa, zaključila bih da je situacija zadovoljavajuća. No svakako bih naglasila da je potrebno objavljivati arhivsko gradivo jer čim se objavi neka skupina vrela pojave se nove studije koje su „moderne” i „izrasle” iz njih.

Danas se često govori o zastupljenosti žena u znanosti. S obzirom da ste Vi već dugo prisutni i iznimno cijenjeni u akademskoj zajednici, možete li nam reći kako danas vidite položaj žena u povijesnoj znanosti i je li se što promijenilo u usporedbi s vremenom kada ste počinjali karijeru?

Možda je danas moderno govoriti o (ne)zastupljenosti žena u nekoj struci. Ja nisam ni na početku karijere osjećala neku neravnopravnost s obzirom na spol. Moja generacija stasala je u vrijeme kada je na Sveučilištu i u institutima i arhivima djelovalo više snažnih žena-povjesničarki. To su bile Nada Klaić, Mirjana Gross, Ljerka Kuntić, Miroslava Despot, Lelja Dobronić, Agneza Szabo i Mira Kolar. Nisam radila „statistička” propitivanja, ali vidim da su žene-povjesničarke zastupljene, ako ne i zastupljenije u ustanovama. Jedino se može primijetiti da je među „PR povjesničarima” tj. onima koji su u medijima veća zastupljenost muških kolega. No, tu su razlozi neki drugi, a ne podjela na muško-žensko.

Možete li nam za kraj reći kako vidite položaj i budućnosti povijesne znanosti, ali i općenito humanističkih znanosti u današnjem svijetu, te što povijesna znanost može ponuditi društvu?

Teško je u ovom trenutku reći nešto o budućnosti humanističkih znanosti u svijetu i refleksiji toga kod nas. Ona je neizvjesna. No, možda je ovo vrijeme samosagledavanja dosadašnjosti i prisiljene izolacije bacilo novo svjetlo na pogled na svijet. Civilizacija svojim tehnološkim dostignućima s jedne strane gura čovječanstvo naprijed, a s druge to naprijed znači i autodestrukciju. Možda u istraživanju prošlosti nađemo „upute” za budućnost pa time povijesne znanosti i općenito humanističke nađu opet svoje dostojanstveno mjesto u znanstvenom svijetu. Treba imati na umu onu: *Historia est magistra vitae*.

Fran Kos

IN MEMORIAM

Akademik Radoslav Katičić

Radoslav Katičić, 3. srpnja 1930. – 10. kolovoza 2019.
Fotografirao Ratko Mavar, Matica hrvatska, 2018.

Dana 10. kolovoza 2019. godine napustio nas je akademik Radoslav Katičić, jedan od osnivača Hrvatskih studija, najvećih svjetski priznatih hrvatskih jezikoslovaca, čiji su intelekt prepoznale ugledne znanstvene institucije diljem Europe te jedan od branitelja hrvatskoga jezika u vremenima pokušaja srpske asimilacije.

Radoslav Katičić, sin pravnika Natka Katičića, rođen je u Zagrebu 3. srpnja 1930. U rodnom gradu stječe obrazovanje u sklopu klasične gimnazije koju završava 1949. te postaje studentom Filozofskog fakulteta gdje je diplomirao klasičnu filologiju 1954. U sklopu istog fakulteta brani doktorski rad s tezom *Pitanje jedinstva indoeuropske glagolske fleksije*. Karijeru započinje kao honorarni knjižničar u fakultetskom seminaru za klasičnu filologiju da bi 1958. postao asistentom na katedri za poredbenu indoeuropsku gramatiku. U isto vrijeme počinje se intenzivnije baviti sanskrtom, paleobalkanskom lingvistikom i poredbenom indoeuropeistikom koje počinje sustavno predavati. Već 1961. postaje docentom indoeuropske i opće lingvistike, a istovremeno osniva i postaje pročelnikom Odsjeka za opću lingvistiku i orijentalne studije. Svoja je znanja prethodno usavršavao u Ateni u razdoblju od 1956. do 1957. te je u dva navrata kao primatelj stipendije Humboldtove zaklade, koja se bavi poticanjem znanstvene suradnje između vrhunskih stranih i njemačkih istraživača, boravio u Tübingenu i Bonnu. Zvanje izvanrednog profesora stječe 1966., a redovitog 1972. Od 1977. do svojeg umirovljenja 1998. djeluje u sklopu Sveučilišta u Beču gdje

postaje redovnim profesorom slavenske filologije, a isto to sveučilište ga 1998. izabire za *professora emeritusa*.

Njegovu stručnost i predan rad u područjima klasične i bizantske grčke filologije, indijske i starobalkanske poredbene indoeuropeistike, općelin-gvističke teorije te hrvatske i slavenske filologije potvrđuje i Katičićevo redovito članstvo u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Austrijskoj akademiji znanosti od 1989. te članstvo u Europskoj akademiji znanosti od 1991. Također je bio dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Norveške akademije znanosti od 1987., Accademie Nazionale dei Lincei u Rimu od 2011. i Kosovske akademije znanosti i umjetnosti od 2012. Vrijedno je spomenuti i kako je Katičić bio predsjednik *Vijeća za normu hrvatskoga standardnoga jezika* od njegova osnutka 2005. pa sve do raspuštanja 2012. Njegova znanstvena djela nagrađivana su *Nagradom grada Zagreba* 1994., *Nagradom Stjepan Ivšić* 1999. te *Nagradom za životno djelo* 2007., a prvi hrvatski predsjednik Franjo Tuđman dodijelio mu je 1998. odličja *Red Danice hrvatske s likom Ruđera Boškovića* za osobite zasluge u znanosti i *Red Danice hrvatske s likom Marka Marulića* za osobite zasluge u kulturi.

Katičić je poznat i po svojem bogatom opusu koji sadrži oko četiristotinjak radova koji su uglavnom rasprave, ogledi, književne ocjene i ostali doprinosi iz polja hrvatske filologije, a napisao je i petnaestak knjiga od kojih treba izdvojiti prvu sustavnu povijest indijske književnosti u Hrvatskoj *Stara indijska književnost* te knjige *Stari jezici Balkana*, *Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije*, *Jezikoslovni ogledi*, *Na kroatističkim raskrižjima*, *Illyricum mythologicum*, *Naša stara vjera* te *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*.

Hrvatsko je društvo zadužio kada je odlučio svoja znanja, zajedno s B. Lászlóm, prenijeti na mlade hrvatske jezikoslovce u sklopu Zagrebačkog lingvističkog kruga Hrvatskoga filološkoga društva gdje je promicao strukturalnu lingvistiku i druge moderne metode. Od ključne važnosti je i njegov doprinos u stvaranju Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika kojom je zajedno s ostalim autorima nastojao obraniti hrvatski jezik koju su tadašnji vodeći krugovi nastojali asimilirati sa srpskim nazivajući ga hrvatskosrpskim tj. srpskohrvatskim promovirajući socijalističke težnje za unifikacijom.

Akademik Katičić vezan je i uz početke razvoja današnjega Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu što potvrđuje činjenica da je dva je puta držao uvodno predavanje u novu akademsku godinu, prvi put 18. listopada 1993. o temi *Pisma pape Ivana X. iz 925. godine i osnovne koordinate početaka hrvatske kulture* i drugi put 13. listopada 1997. *O kulturnim korijenima hrvatskoga identiteta*. Na našem fakultetu bio je nositelj kolegija *Zapadno nasljeđe, sredozemno i srednjoeuropsko, te istočnoeuropsko i orijentalno i hrvatska kultura* i *Nasljeđa drugih kultura u hrvatskoj kulturi*

na preddiplomskom studiju hrvatske kulture te kasnije i na diplomskom studiju kroatologije, a ono najvažnije, bio je autor doktorskog studija kroatologije na Hrvatskim studijima gdje je bio i nositelj kolegija *Motivi i poticaji drugih kultura u povijesti hrvatske kulture*.

Uzevši sve u obzir lako možemo zaključiti kako današnja lingvistička istraživanja ne bi bila zamisliva bez Katičićevih filoloških djela i metoda koje je uspostavio i prenosio na mlade jezikoslovce. Svojim predanim radom potaknuo je mnoge da se počnu ozbiljnije baviti hrvatskim jezikom, a činjenica da je to ostvario u doba u kojem je hrvatski jezik bio ugroženiji nego ikad prije je nadasve impresivna. Ne smijemo zaboraviti ni njegov jedinstveni rad u području orijentalnih studija koje je također popularizirao u našim prostorima. Iako smo ostali bez jednog od najvećih hrvatskih jezikoslovaca, ne smijemo zanemariti činjenicu da će njegovo nasljedstvo biti direktno vidljivo u obrazovanju novih naraštaja studenata kojima će predavati upravo Katičićevi studenti koji su imali čast da pod okriljem ovakvog velikana postanu vrhunski filolozi.

Korina Grbeša

UPUTE ZA AUTORE

Zbornik *Lucius* objavljuje sljedeće radove: završne radove, diplomske radove, seminarske radove, radove izrađene u sklopu radnih grupa te znanstvenih i stručnih skupova, prijevode članaka i dijelova knjiga stranih autora, ocjene, prikaze, osvрте i izvještaje.

Autori radove šalju na e-poštu dsp.lucius@gmail.com s naznakom u naslovu „Rad za objavu u Zborniku Lucius“. Glavni urednik, kojega je imenovala Skupština Društva studenata povijesti „Ivan Lučić – Lucius“ (dalje: DSP Lucius) potvrđuje primitak rada i vrši prvo uredničko čitanje. Rad mora udovoljavati tehničkim uputama za pisanje radova. U slučaju da rad ne udovoljava, Glavni urednik upozorava autora da prilagodi rad zadanim uputama. Kada rad zadovoljava tehničke upute, Glavni urednik uz suglasnost Uredništva imenuje dva recenzenta. Recenzenti radova moraju biti stručnjaci iz znanstvenoga područja, polja i grane. Recenzenti radova su u pravilu u znanstvenomu ili znanstveno-nastavnomu zvanju, a mogu biti i u suradničkom zvanju sa stečenim akademskim nazivom dodiplomskoga ili diplomskoga studija. Uredništvo na temelju pristiglih recenzija donosi odluku konačnu odluku o objavljivanju.

Svi radovi moraju biti napisani u računalnomu programu Microsoft Office Word ili drugom programu koji podržava rad Worda. Obvezo je korištenje fonta Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored je 1,5. U bilješkama veličina slova je 10, a prored 1,0. Radovi mogu imati minimalno 8, a maksimalno 32 kartice. Iznimno, rad može imati više kartica uz suglasnost cijeloga Uredništva, ako se bitno narušava izvornost, koherentnost i kohezivnost teksta i teme rada.

Tehničke upute za pisanje rada

Na početku rada je potrebno navesti: ime i prezime autora, naziv ustanove s koje dolazi i adresu e-pošte. Potom, slijedi naslov rada, sažetak rada na hrvatskomu jeziku u kurzivu te popis ključnih riječi, najmanje 3, a najviše 6. Zatim, rad započinje uvodom, a onda slijedi razrada teme, zaključak, popis izvora i literature te sažetak na svjetskomu jeziku.

Popis korištene literature i izvora navodi se poslije zaključka. Prvo se navodi prezime autora, pa ime, naslov djela, izdavač, mjesto i godina izdanja. Naslov članka se piše kurentom u navodnicima, a naslov časopisa u kojemu se nalazi članak kurzivno. Naslovi knjiga i zbornika se također pišu kurzivno. Prilikom navođenja korištenoga članka iz časopisa ili zbornika treba navesti godište i broj edicije u kojoj je objavljen te pripadajuće stranice cijeloga članka.

BILIOGRAFIJA

Knjiga

ŠKEGRO, Ante, *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*, Hrvatski studiji, Zagreb, 1999.

Članak

MATIJEVIĆ-SOKOL, Mirjana, „Nostrum et regni nostri registrum. Srednjovjekovni arhiv Ugarsko-hrvatskog kraljevstva“, *Arhivski vjesnik*, 51, 1, 2008., 237-257.

Zbornik

(ur.) VUKELIĆ, Vlatka; BELJO, Mijo; SMILJANIĆ, Vlatko, *1918. – 2018. Povijesni prijepori i Hrvatska danas – Zbornik radova sa znanstvenoga skupa*, Fakultet hrvatskih studija, Zagreb, 2020.

Izvor

SMIČIKLAS, Tadija i dr., *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. X, Zagreb, 1912.

Novinski članak

MATOČEC, Mara, „Hrvatice i pravo glasa“, *Hrvatica*, Zagreb, 1. studenoga 1939., 1.

BILJEŠKE

Sve bilješke trebaju biti na dnu stranice, pisane na sljedeći način:

Prezime autora – velika tiskana slova

Ime autora – prvo slovo veliko, ostala mala tiskana slova

Naslov članka – obična slova, pod navodnicima

Naziv djela ili naziv časopisa, zbornika i sl. – udesno nagnuta slova

Primjer citiranja knjige

Ante ŠKEGRO, *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*, Hrvatski studiji, Zagreb, 1998., 56-58.

Isto, 59.

Kada se isto djelo ponovno navodi u bilješkama, valja upotrijebiti skraćeni oblik citiranja: ŠKEGRO, *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*, 60.

Primjer citiranja članka u periodici

Mijo KORADE, „Okolnosti, izvori i dometi katekizama Antuna Kanižlića“, *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, 8, 2019., 35-36.

KORADE, „Okolnosti, izvori i dometi katekizma Antuna Kanižlića“, 37.

Citiranje poglavlja u knjizi ili rada u zborniku radova

Igor KARAMAN, „Promjene nacionalne strukture pod utjecajem dvaju svjetskih ratova“, (gl. ur. Igor Karaman) *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Zagreb, 1994., 311-322.

KARAMAN, „Promjene nacionalne strukture pod utjecajem dvaju svjetskih ratova“, 315-317.

Citiranje novinskoga članka

Mara MATOČEC, „Hrvatice i pravo glasa“, *Hrvatica*, Zagreb, 1. studenoga 1939., 1.

MATOČEC, „Hrvatice i pravo glasa“, 1.

Citiranje enciklopedije

Tijas MORTIĐIJA, „Grga Budislav Anđelinović“, *Hrvatska enciklopedija* (dalje: HE), sv. 1., Zagreb, 1941., 437.

„Austro-ugarska nagodba“, *Hrvatska enciklopedija* (dalje: HE), sv. 1., Zagreb 1999.

Citiranje mrežne enciklopedije

„Povijest“, *Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje*, <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49831>, pristup ostvaren 7. srpnja 2020.